

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

В 1,236,143

Јелена
Ј. Димитријевић

ПИСМА
ИЗ НИША
О ХАРЕМИМА

the 1990s, the number of people in the UK who are aged 65 and over has increased from 10.5 million to 13.5 million, and the number of people aged 75 and over has increased from 4.5 million to 6.5 million (Office for National Statistics 2000).

There is a growing awareness of the need to address the needs of older people, and the need to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population. The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people.

The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

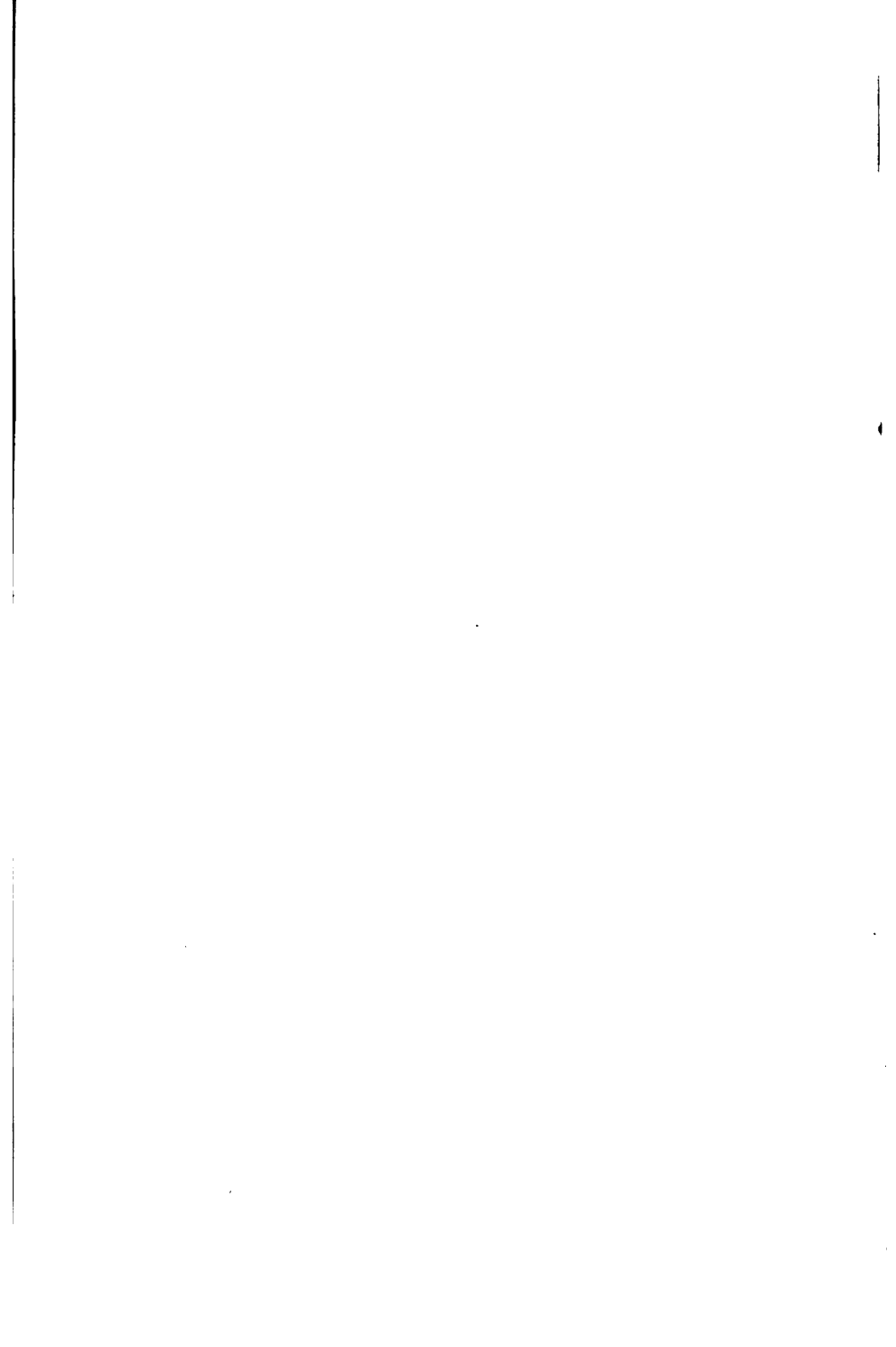
The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

The Department of Health (2000) has identified the need to improve the health care system for older people, and has set out a number of key objectives for the health care system to meet the needs of older people. The objectives are to improve the health care system for older people, and to ensure that the health care system is able to meet the needs of this population.

Đimitrijević, Jelena J.

ПИСМА ИЗ НИША

0

ХАРЕМИМА

од

ЈЕЛЕНЕ ЈОВ. ДИМИТРИЈЕВИЋА

(Оштампано из „Дела“)

БЕОГРАД

НАРНА РАДНИКАЛНА ШТАПАРНИЈА

1897

PG

1418

.D596

A35

1986

GL.

46/7770

SOSLA

1-7-88

ПИСМО I

ПРВИ ПУТ У НИШУ

Мила мајка Н.,

Није ми једном прозборила сирота М., мајка другарица из детињства, кад се знало да ћу живети у лепом Нишу: „Упознај се с булама; види њихове обичаје, нарочито свадбене; опиши ми их”...

Полазећи за то лепо место, праштајући се с њом, ја сам плакала. Плаках за њом и за слатким тренутцима што их проводисмо заједно од раног детињства нашега.

И она је плакала, грлила ме, молила ме да јој често пишем: о себи, о Нишу и — о булама.

Учинила сам јој по вољи: упознала сам се с булама брзо — само њој за љубав. Али, ах, ње одавно нема...

Па зар никоју да не кажем што сам видела?

Хоћу. Морам. Чућеш ме ти, јер и тебе волим, као што сам њу волела.

Буле ме старе, па и младе много милују. Љубав и велика поверљивост њихова учивиле су да све видим; а ја ћу сад бити према њима индискретна! Описаћу нашима мусло-мачске обичаје, што се врше преда мном, као пред мусломанкама, обичаје, о којима муело-мани немусломанима нерадо причају; обело-данићу свому роду тајне, с којих се преда мном диже завеса као пред пророковим кћерима, тајне, које буле више чувају од нас но лица своја од „грешних очију“. Али не! Ја ћу причати само теби, а ти ћеш ћутати!

*

Пишући ово, слике из најскорије прошлости славнога Ниша изиђоше ми пред очи. Често, врло често, па и сада; мислим на то: како ми беше, кад му се први пут, после непуна три месеца од његова ослобођења, приближих; кад видех вита мунарета на цамијама турским, на која сунце, залазећи, бацаше лепо златне зраке своје, а још лепше на голема кубета наше красне Саборне Цркве... Кад угледах мило место, кад чух где мој брат усхићен узвикну: „Ето нам Ниша!“ неописана ми радост обузе срце... ја задрхтах, усправих се да га боље видим, раширих руке да га загрлим и, клонух: наслоних главу на груди моје остареле мајке; обе се запла-касмо....

„О свето место! Пет столећа си стењало под јармом турским, а свака ти је стопа земље

крвљу поливена из које изниче твоје ослобођење! На бедему градском лепрша се застава српска — славећи правду Божју и слободу твоју. Полумесец уступи место злаћеном крсту, поклони му се и нестаде га!» Овим мислима беше занета млађана душа моја, кад нам јураше чили коњиц с лаким колима мимо бедем градски. Из најслађих мисли тргоше ме речи миле мајке: «Сине, у цркви ћемо сутра благодарити Богу што је Ниш наш — Благовести су!...»

Кола нам се зауставише пред једном кућом, високом, чорбацијском.

Похита нам на сусрет домаћица са младом снахом својом, рашири руке, обави их мојој мајци око врата, и пољубивши се с њом у уста двапут, окрећући главу на једну страну, па на другу, поздрави је весело речима:

— Добро ми си дошла, сестро!

Ја и мој брат приђосмо јој и пољубисмо је у руку, а она нас у оба образа весело звикујући, баш као мало час:

— Добро ми сте дошли, децо блага!

Можда ћеш рећи: Ваша се мајка, јамачно, познавала са старом Нишликом, зато се ова с њом љуби.

Није, девојко моја. Први пут су се сад виделе; а раније познанство мојега брата са сином старе Нишлике, позвало нас је и довело њој и њенима у госте. Оне се поздравише сестрински. Нишлика ми мајку сестром назва.

А зар и нису сестре? Нису ли кћери једнога народа?

И са лепом снахом њеном, лепо се здрависмо; па и ова млада женица, обучена као што сам доцније булчиће виђала, пола весело пола стидљиво протеча:

— Добро ни (нам) сте дошли...

Уведоше нас у двориште ограђено високим зидом. Плави зумбул и љубичица просуше сладак мирис свој; а мене, знајући да је мирис цвећу душа, обузе још већа милина. Учини ми се, да нам се и оно, мило, пролетње, чистом душом својом радује, да нам и оно говори:

— Добро ни сте дошли!

Уђосмо у кућу: домаћица напред, ми за њом.

У предсобљу ме засенише санови, калајлије, софра и обичне тепсије, бакарне тенцере.

Зар се једном домаћици узвикнуло: „Халал ти вера и аферим!“ јер што је овака чистота — њена је заслуга.

Кућа је двокатна, с ћошкама, скоро окречена; са сокака не видех ни једнога прозора, а на големој соби, у коју нас уведоше, без два — тесте! Сем једнога зида, сви су опточени ниским миндерима. Мамила нас је њихова чохали, као ватра црвена застирка. Па мамила су нас и она бела шиљтета поред њих, што лепо доликоваху шареном пиротском ћилиму, који је сву собу застро, осем једнога парчета чистога орозана до хамамлука, крај собних врата, за остављање папуча.

Лепим дрворезом ишаран таван, шарене долапе, рафове на којима је било пуно фил-

цана и сребрних зарфова, истом сам први пут онда видела; зид према истоку красила је из Јерусалима икона, а њу дуге седефли-броје-нице и светлост запаљенога кандила.

Поседасмо. Домаћица прилази мојој мајци, љуби се као мало час, говори :

— Добро ми си дошла, сестро!¹⁾ Па и самном се здрави, и с братом. Снаха за њом — и она се здрави. Такав је адет, „под турски“, — с том разликом, што се буле здраве пошто су гости сели, али не и пре тога.

Седоше и оне.

Стара се окрете мојој мајци:

— Па још какд ми си? Какд сте на дом? Како је невеста (снаха)? Ш'чину чеда (шта чине чеда)? К'ерка поголема какд је?... Ја си не знам, ама по Сотирово казување, овој ти је малеја?

— Јес, млађа... моје најмлађе дете.

— Не ли, истришче?... а, еве га и моје! Ваче, јела овам', пољуби си на стринку руку, рукуј се с'с девојче и с'с овога батку ти; онџ су ти како брат и сестра: здравуј се како с'с своји што се здравујемо, па т'г иди си на дућан, та си викај батка Сотира ти и батка Коле — гости ни дошли, говораше стара једном дечку од својих дванаест година, за кога рече да јој је „истришче“. После се окрете моме брату :

1) „У турско време — збораше ми ту скоро Ђира—Тана — неје си у нас имало ни руковање, ни љубење ни па да си љубимо младињу у образ, а чим дођоше Срби—све си настаде. Ако! не ли смо Српкиње, нека си је све под српски.“

— Туго, туго, што ће си се Сотир орадује к'д чује дек си дошђја... ама зашто, мајне, зашто, ђанам, тако апанс'з (изненада)!...

Онај усрдни, искрени, прави српски дочек дубоко ми је у срцу, у души ми је: не могу га заборавити никада, никад!

Сећању се онога послужења, посне вечере, чисте постеље — што се из долапа извади и наспред собе намести — и оне гугутке — коју сам онда први пут у животу чула, први пут видела — што ме на Благовести зором пробуди.

Сећању се оне службе Божје, онога осећаја и среће при помисли: „У нишкој сам цркви! Ниш је наш!“

Сећању се оних посета после службе и пријатне шетње по нишким уским улицама. Сећању се оних младих девојака, што дођоше да ме виде, а беху обучене у ново рухо, сашивено „под српски“, које направише за Благовести, за свето причешће. (Само кад на њима беше све ново, од кошуље до обуће, примале су тело и крв Христову, за које су строго постиле.)

О, па сећању се и оних песама, које извијаше на танком чардаку, крај отворених прозора, весела момчад, другари синђвђ наше пријатне домаћице. (И ако беше часни пост, певало се оне вечери — Благовести су; с највећим је осећајем певана онда нова песма:

„Ој ти Нише, беди Нише,
„У теб' паше нема више“....)

Сећаћу се свега увек с оном милином,
с којом сам се сећала безброј пута до сада,
с којом се сећам и сада.

А сад, кад су ми обузеле душу најпри-
јатније успомене живота мојега, тихим шапа-
том благосиљам тебе: Да Бог дâ те што
скорије овако дочекали не на Нишави, но на
Вардару! да Бог дâ те нека слободна Скоп-
љанка — и ако не с мајком као мене, а оно
с младожењом — поздравила скоро, скоро
топлим српским поздравом:

Добро ми дошла!

Други пут дођох у Ниш као „поличарка“.
а трећи као невеста.

И сад сам у њему.

Буде ми говоре:

— Срећна си! — гледаш турске адете
у српском Нишу... Баш си срећна!

Ништа им не одговарам; туга ми испуни
срце, мислим: „Само онда ћу бити срећна,
кад мој род буде срећан кад све оно опет
буде наше, што пре проливане крви на Ко-
сову беше Лазарево“... Чини ми се да ми по-
гађају мисли жене мусломанске; чини ми се
да ми у души болном душом говоре:

„И биће ваше! Под теретом тешких гре-
хова скоро ћемо пасти, а вас, за вашу племе-

нитост и правду наградиће једини и свемогући Алах...”

*

Је ли за сад доста, мила бејаз-кадо?...¹⁾
Опрости ми, Српкињице моја, што те назвах
кадуном! Валла' и билл', то је од мила!
Верујеш ли ми?...

У другом писму причаћу ти о к'з-бакмаку²⁾
једне младе ханумице, па после о свадби, а
безбели ће ме звати на све редом. Радујеш ли
се?... Што питам? Која девојка не воли да
јој се о свадби прича: махсус (нарочито) овако,
како ће причати теби

12. марта 18**

у Нишу.

твоја

Ј.

ПИСМО II

К'З-БАКМАК (УГЛЕД)

Свећули-к'з'м (мила девојко)

Родило се сунце јарко: ја сам устала
умила се хладном водом са брзе Нишаве и
хитам да ухватим булбула, чији ми глас дирну
срце још у рану зору. Не ухватим ли га брзо,
вај-бана (куку мени) — одлетеће ми! — јер

¹⁾ бела.

²⁾ углед.

тај булбул хитрих крила и теби мила гласа — мисли су моје.

Е јес, вала, не седнем ли за сто у са'ату овом одмах, изгледаћеш, чини ми се, моје мухабетли-намѐ³⁾ дуго, дуго.

У прошлом сам ти писму говорила о лепоме Нишу нашем и о доброј старој Нишлики, милој Српкињи, што нас онако лепо, право српски, дочека и угости; а сад ћу о булама, женама и кћерима овдашњих мусломана. Одмах ћу сада почети, кз'м. о њима и, као што ти обегах, о свадбеним адетима њиховим.

Прво сам се упознала са харемом⁴⁾ старца Бећир-бега.

Кућа му је честита, једна од најчестијих турских кућа у Нишу. У њој је старац, бег, заповедник, а сви његови укућани, од његове старе хануме до мале му унукe Алисе — коју ја волим исто као и она мене — слушају га, поштују, па, богме, и боје га се.

Зар би његова ханума учинила нешто што бег не воли? Зар би му кћери и снаха метнуле на главу јашмак пре него што су питале бега, баба могу ли ићи? Зар би синови сели пред оцем друкчије, но на колена па на пете? Да ли су кадгод пред оцем пили мирисава тутуна? . . Јок, вала, никад не беше ништа од свега овога.

Старац је у кући заповедник, господар, светац; слушају га, поштују, боје га се.

³⁾ драго и пријатељско писмо.

⁴⁾ харем, турске жене.

Сваки час ми догрчкује лепо булче Алиса. Кад се упознадох с њенима и с њом. беше јој само пет година; а колико је била паметна!

Прошлого петка жури се Алиса мени; узе ми руку својом малом. с црвеним ноктићима ручицом и додирну је. по адету мусломанском, пуначким, руменим уснама и лепим челом, на које падаше свилена крмка (исечена коса). Задувана од трчања једва изговори:

— Сабахлар-хаир-олсун (нека буду срећна јутра)!

— Зар сад, пошто ме пољуби у руку? прекорих је.

— Заборавила сам, хитам... Џан'м госпоја, мој Али-бег-аџо¹⁾ жени се.

— Жени се! Коју узима?

— Јок, још се не жени... Па тад додаде тише: — Запретила ми нене²⁾ и мајка да не говорим... И ти не казуј никоју. Оне ће данас ићи у Белиград-махалу, па и тебе зову да с њима идеш. Хоћеш ли?

— Београд-махала је преко Нишаве?

— Јес. Гледаће девојку за мојега Али-бег-аџу. Крију од мене, али ја сам чула; стајала сам уз врата, прислушкивала сам.

— Прислушкивала си! То није лепо.

— Знам. Нене и деда кажу, да је прислушкивање голем грех. Ама ја нисам то чинила нарочито, него случајно.

— Зашто да гледају девојку, није ли из Ниша?

— Из Ниша је, ама је не познаје сестра мојега деде. Она живи у Скопљу, а пре неки дан дошла нам је у госте. Али-бег-аџо много воли своју тетку, он јој верује. Сиромах Али-бег-аџо нема мајке; место мајке гледаће за њега девојку тетка. Што му каже моја нене и тетка, учиниће... Дођи кад буде езан-јујле (молитва у подне). Хоћеш ли?

Чим ја изустих да ћу доћи, зашкрипеше срмали-папучице, зашусташе свилене, ка'аверенги¹⁾ шалваре, а смеђе, дуге витице удараху по плећима лепо булче; оно оскакута мајци и милој, старој нени својој: да им однесе хабер, да ће ићи с њима, у Белиград-махалу, и њена госпоја.

У Београд-махали смо. Прилупа дланом на једну високу порту²⁾ Бећир-беговица, баба мале Алисе. У дворишту се ништа не види, оно је ограђено високим зидом.

— Ким-о (Ко је)? Чу се из дворишта глас Циганке, измењарке.

— Биз (ми), одговори Бећир-беговица. Чу се клепет папуча и одмах звекну синџир, тресну чивија, голема порта отвори се.

---

1) Кавена боја.

2) Врата на дворишту.

Кроз дишер-авлију³⁾ иђаху буле тихо, од-
мерено, као и махалом. Близу смо орта-капије⁴⁾;
из врта чује се мек, пун извијања полуде-
тињи глас :

„Себа' одду, ђунеш догду — ујанмаз
(Јутро бй, сунце се роди — не буди се)!...“

— У невреме булбул поје, примети Скоп-
љанка и — скрипну орта-капија. На скрипу
трже се једно лепо харемско чедо, у пембе
шалварама и јелеку, што чучаше крај лехе
мирисава зумбула ; а кад се окрете к нама
и виде нас, побеже испред нас као плашљиво
лане испред ловца!

— Сетила се , белки , зато бежи , рече
Бећир-беговица.

— Како и не би : у вас је дилбер дели-
канли (лудокрвно, младић) а ја сам страна,
стара, њој непозната, збораше Скопљанка
смешећи се.

— А зар да бежи ? питах ја ; Циганка
напред оде.

— Бежи. У Истамболу се девојци прави
ново рухо за к'збакмак (углед) Кад дођу да
је виде, она уђе к њима, направи темена и
седне наспрам њих. Хануме је гледају : ако им
се допадне, пију ка'аве полако, да би је задр-
жалe дуже, не допадне ли се — брзо; девојка,
шерет, позна, па хајде напоље, не сачека да
их испрати. А хануми, која има сина за же-

3) Предње дворште.

4) Средња врата.

нидбу, слободно је свуд ићи. Где год је девојка на удадбу, да прилупа дланом или халком на капији, отвориће јој се, неће јој се рећи јасак (забрањено). Овде девојка бега кад јој се дође на к'з бакмак; а тамо чак тражи ђувегијин сурет (слику), неће да пође за невиђено.

У том разговору већ бесмо у предсобљу.

— Бујурун'з, хан'млар'м (извол'те, госпође)! повика нам једна млада женица излазећи из одаје.

— Хаирли-олсун (нека је срећно)! чу се са усана Већир-беговице, Скопљанке и Алисине мајке.

— Алла'-рази-олсун (да Бог да)! одговори млада, а у исто време и једна четрдесетогодишња, омалена, пуна, плавих очију и пријатна лица ханума; и она рече: бујурун'з! и њу хануме поздравише са „хаирли-олсун"... Па и ова одаја, у коју нас уведоше, као она старе Нишлике, имала је свој шарени таван, долапе хамамлук; ниске миндере, црвену чоху, шарена шиљтета и пиротски ћилим. У једном углу некакав сандук обавијен белим чаршавом представљао је сто. На том назови столу разних је ситница: кутије за палидрвца, поднизане белим и зеленим ђинђухама; на шареним чашама заклопци израђени су берлинском вуном, која представља траву; у трави је жута канарија,¹⁾ очи су јој од црних

¹⁾ Канарина.

ђинђухица, кљун од жутога воска. На зид је прислоњено поголемо огледало; пред овим је друго, мало, у облику срца, а крај њега је чести филдиш-чешаљ. Насред собе стајао је велики бакарни мангал; у пепелу му запретано зелено, земљано ибриче. Крај мангала, на послужавнику, сва потреба за каву: две шарене кутије, у једној је кáva а у другој шећер; шољице, зарфови, кашичице и од некаквога жутога метала џезвица таман за једну каву, јер код њих се за свакога госта по на особ кáva кува. У ове хануме бежаху шаренији рафови но у старе Нишлике. На рафовима је било пуно сребрних зарфсва и шарених филцана, а у ћошету, према хаби, мусаф¹⁾. На зидовима су висили цитати из курана, уоквирени шимшировим дрветом. Нема турске куће без мусафа и бројеница па, готово, ни без сахата. По сахату им све иде, па, ваљада, и поздрављање. Минуло је скоро пет минута како су хануме прекорачиле собни праг и сале на мекани миндер, а тек сад прилази им руци домаћица и она млада женица, старија, удата кћи домаћице, сестра онога лепога девојчета што побеже; приђоше им тек пошто им скидоше јашмаке с главã и оставише у свилену бошчицу.

Пред Алисином мајком направише темена а са мном се руковаше. Мајка се спусти на једно шарено шиљте према гостима, а кћи на друго, још шареније, крај мангала, и одмах

---

¹⁾ Куран.

стаде завијати, својим танким, финим прстима цигаре, узимајући дувана из једне плаве стаклене кутије, што бејаше крај кутија за каву и шећер.

Питале су своје госте за све укућане, а и ове њих. Запазила сам и пре овога и сада: да младе жене питају за здравље младих људи, али их не поздрављају.

— Аман, баш бих мало воде, уморила сам се, рече Бећир-беговица после краткога разговора са домаћицом.

Мајка у кћер погледа, кћи устаде.

— Отур (седи), Фатиме-ханум. Нека ми донесе воде твоја сестрица.

Домаћица је баш доброћудна; ово познато по њену лицу а и по гласу, којим позва оно плашљиво лане, најмлађе чедо своје.

— Хајрије, џанџаз'м (душице моја), донеси воде.

Хајрија, шерет, на сву прилику, беше уз врата, јер иначе не би могла чути мајчин тихи глас; истина, мајка је двапут позва.

И донесе воде. Папучице с ногā остави, а обу друге, од белог атлаза, што беху ту. Ове су биле само за собу.

Пружи чашу с водом Бећир-беговици, а рука јој дрхти. Лева јој је испод недара, где јој је запучено пембели-јелече. Замбак јој се лице у крмзи-ћул претвори.

Кад прими чашу и остави је, врати се, те притисну ханумама на руку усне и чело, а са мном се поздрављива а-ла-франга (à la franque),

рукова се. Све више, сироче, дрхти, све јаче, пембе-гонце,¹⁾ румени; а ханума :

— Седи, кузум (јагње)! Имаш ли у бакчи много зумбула? Јеси ли сејала цвеће — невруз-султан ђелди, ђечти (младенци дођоше и прођоше)?

Седе у једном крају одаје на шиљте смерно, девојачки — подавивши ноге пода се — и одговори тихо, стидљиво :

— Имам. Сејала сам.

Скопљанка не скиде очију с ње! Лице јој биваше све ведрије, очи веселије.

Разговараху се хануме тихо, не утичући једна другој у реч.

Послужише нас ра'ат-локумом, кавом и цигарама. Каву је кувала Хајријина сестра онако, као што рекох, за сваку по на особ, сипајући топле воде у цезвицу (из онога зеленога ибричета са мангала), пошто је метнула у њу кашичицу каве. Сва беше аци (горка); веле да је аци-кава саба'иле много добра за стомак.

Послуживала нас је лепа Хајрија.

Још се мало хануме поразговараше, па устадоше, завише се; помагала им је домаћица и кћери њене.

Похиташе испред нас и зауставише се до степеница: овде им гошће рекоше: „Алла'-еманет-олн'з (Будите Богу аманет)!“ Овде оне гошћама пожелеше :

„Бул'-ле. ђул'-ле гидес'н'з (са смехом да идете)! Ђене ђелн'з (опет дођите).“

¹⁾ Румени пупоњак.

Пустише нас напред; иђаху за нама чак до средњих врата, што предвајају предње дво-риште од онога пред кућом. Пожелеше још једном „са смехом да идемо“ — вратише се.

Чим приспесмо Бећир-беговој кући, и каде се развише, поче Скопљанка милом братанцу свому :

— Аман, Али, аман, џанџаз'м, кад би знао каква је ћерка бега Јусуф-бега, рекао би нам још овога часа — хоћу је.

— Да јој видиш меко и бело као кар-чичек²⁾ лице, па бадем, сурмели а плаве као зумбул очи, да проучиш из очију душу — мислио би и ти као тетка твоја: „јок, ово није на земљи рођено, но у цехнету изникло међу цвећем... ово је мелџк (анђео)!“ Јесте, валла', лепа је као мелџк, и чиста је као мелџк. Њена душа мирише као ђул, кад га развије пролетње сунце да дочека булбул-птицу, да га опије, развесели, те да му до века само веселе песме извија, да ич не тугује; као ливанта (мирис), којом је окупала тело своје и намирисала богато рухо; као де војачка одаја њена у којој дише и ноћује сањајући јенђе где јој долазе и носе дарове од момчета као што си ти, за ким удара то-пло срце њено. А кад се једном осмехну, видех јој зубе... јок зубе, но два реда ситна бисера! О, како јој је лепо чело! ђ, нос! ђ

2) Снег цвеће (вискибаба).

уста!.. Уста су јој крвни кутија пуна истамболскога ра'атлокума, у који је сасуто читаво шише хак-ђул-суа!¹⁾ А коса? Мека свила; плава је и дуга; шивета јој пала низ пуначка плећа а расплетени крајеви њихни дотакли јој се чак листова, што су онако брижљиво скривени широким и дугачким џанфес-шалварама²⁾, протканим клободаном а којих је боја иста као боја гугутина перја.

— Џанџаз'м Алиџик (Алиџице), какве су јој руке: лепе, мале, уске; ђф прсти! ђф нокти! Нокти су јој кратки, округли, бојали; јагодице округле, бојали. Оф а нога! Кад промени папучице, видех јој босе ноге, бојали-нокте! Ноге су јој лепе, малене... Ама шта више да зборим. Цео јој род познајем, а и да није овако, познала бих да је од соја — по руци, по маленој ножици њеној. Од соја се и куче тражи, те неће ли девојка?... Џанџаз'м Али, кад би знао како је држала биљур-чашу, кад је ношаше пуну воде милој ханум-јенђи³⁾ твојој; како ли златали-зарф, кад пружаше један по један редом свима; како је наместила леву руку, док десном, сагибајући се, служаше госте матере своје; па да знаш, да си видео — како ходи! Кад излажаше из одаје, гледам, мислим: Аллах! од меса ли је и од костију ово девојче — кад је овако тѐмлй (гипко)?! Оф, па какав јој је глас! чула сам га, певала је крај плава зумбула, као булбул крај ру-

¹⁾ Права вода од руже.

²⁾ Од свиле.

³⁾ Госпођа стрина.

мена ђула. . Млада је, а још мало, година две, па ће њезин бој (стас) бити — танка селвија (кипарис).

— Пуначка је, струк јој је танан, а ја данс'в (бездушница), гледам га, смешим се и — кунем га :

„Алла'-верс'н (да Бог да), скоро се око тебе обавио лепши колан од тога срмали-колана — рука мојега Алије !...»

— Алй, евлаал'м (чедо моје), кажи : хоћеш ли гугуту, кумрију ? Хоћаш ли да ти твоја добра стрина и мила тетка просе ћерку бега Јусуф-бега ? Хоћеш ли дилбер-девојку, Хајрије хануму ?

Млади бег слушајући слатке теткине речи поклопи зажарено лице на теткине груди, и као стидљиво девојче прошапута :

— Таатли-халам¹⁾ (слатка тетко моја), — хоћу.

Стара зајена, помену име свога умрлога брата, млађега од себе, ижљуби му првенцу и чело, и очи, и косу ; а млади бег обе теткине руке обасу топлим синовљим пољупцима. И стрину је пољубио у руку, и бега стрица, који уђе у одају баш кад му мили синовац изговараше „хоћу».

— Хаирли-олсун ! рече старац, а брада му дршће ; из очију просуше се сузе.

Није ли се и он сетио умрлога брата својега ? Брата му нема, он му сина жени.

— Иншалах (ако Бог да), сутра, саба',

1) Очева сестра — хала; материна — тејзе, а нишким дијалектом — тете.

идите у Белиград-махалу, иштите девојче у мајке, говори старац, остављајући сузе да се круне и падају, да му оросе смежурано лице и дугу, белу браду његову.

— Иншалах, ићи ћемо, одговори му сестра и ханума.

Сестра му је још плакала.

Код Турака је, кад траже девојку, тобоже, споредно: њена лепота; а главно: из чије је куће, од којег је рода. «Није ли, веле, жена позвата: да «држи» мужу кућу, да га обдари децом и, још нешто највише, да их чува, васпита и спреми — да буду од користи и себи и друштву.»

«Па шта зна кадуна, шта је чула и видела, ако није из добре куће, од доброга соја?»

Врло често то њихово «сој» — створи несрећу. Девојка није лепа а бећарева је родбина похвали бећару овога ради што мало час поменух, а и да би се опријатељила с добром породицом. Он поверује мајци и родбини, пристане, а кад дође онај сахат у који му девојка излази без јашмака и фереџе, ако му се не допадне, зло по њу; остављајући родитељску кућу, сестрама или мајци пун гнева говори:

«Док је ова кадуна овде, не враћам вам се!»

Сирота ханума, и венчана и одведена, па,

без суда и пута, хајде натраг оцу. Зашто?
Зато што није лепа; не допада се љубегији.
Буди ми здрава и весела, чекај писмо
16. марта 18**
у Нишу.

твоје

Ј.

ПИСМО III

К'З-АРАМАҚ (ПРОСИДБА)

Севџули из'м, а џан'м!

Колико ли дана има како доби моје
друго мухабетли-намѐ памтиш ли, чешм'м-нурѝ
(очни виду)? Јеси ли се надала овому, љозм'н-
бебеги?¹⁾ Да ли ћеш му се обрадовати, сујле,
елмас'м (кажи, дијаманту)? ..

Овако, јес вала, баш овим речима, веле
каде, тепају ханумама продавци (или боље
рећи трговци) у големом безистану истамбол-
ском хвалећи им робу своју. Па овако су ше-
кѝр-фирѝш²⁾ и хануме. Ама зар свакој треба
дати за ово много. Није ли по гдекојој на
језику мед а у срцу јед. Е али оне, роде,
то врло милују и песмом често говоре: «Сен'н
таатли дил'н (слатки језик твој) памет ми
узе, срце ми однесе: те сад ходим по свету
овоме и без памети и без срца!»

1) Зеницо ока мога.

2) Продавац шећера; фигурно: слаткоречив; онај који
очарава; сладак.

Како му драго, тек допусти, кз'м, да ти свако моје муха-бетли-намè мало „по мусломански“ говори.

„Мусломански језик, веле хареми, сладак је шекер гиби (као шећер), те кад га слушаш разгалиш се њиме као ми шербетом, који пијемо уз рамазан, кад нам се езаном акшам објави?“

Да продужим. Да ти испричам шта видех после угледа.

Сутра-дан по угледу, готово саба'иле, пређосмо опет преко моста на брзој Нишави, која прављаше већу хуку но обично, јер беше набујала од снегова, што се топљаху са планинских врхова под пољупцима топлих зрака пролетњега сунца.

Доброћудну мајку гиздаве Хајрије не изненади рани долазак старих беговица. Још јуче јој је проговорило Скопљанкино око и лице: Убаво ти чедо, а од соја је — слика и прилика мојем милом братанцу млађаном Алији.

Донесе се аџи-кава брже но јуче; а кад се попи, Бећир-беговица, стрина Али-бегова, повуче два три дима, намести се бољо на миндери, накашља се и као из ћитаба (књиге) поче девојачкој мајци :

— Аллах'н емри'ле,¹⁾ пејгамбер'н кавли'ле: сен'н кз'ни Хајриеји, бен'м оглума Али-ефендије — истејр'м (с Божјим допуштењем, с про-

1) Аллах емри иле — par la permission divine.

роковим одобрењем: твоју кћер Хајрију за мога сина Али-ефендију — иштем).

— Ејвала (хвала)! изговори девојачка мајка подижући десницу к челу. Ама...

— Ама шта, ханум? Налазиш ли ми сестрићу ексик? рече Скопљанка.

— Дага, таша (у гору и камен)! Какав ексик! Ексика нема ни од чега: момче добро, кућа добра, све што је у кући и што му се родбином назвало — добро је; ама... Хајрие ми је ацамија: баш на султан-нев-руз напунила је шеснаест година

— Па Фатиме-хануму удала си много млађу, примети Бећир-беговица.

— Млађа беше. Хтела сам да стечем што пре зета, да га доведем у кућу, јер досадила ми самоћа. Хајрију још нисам спремила, нема чеиза (дарова).

— Шта то мари. Чеиза ће за час бити кад се хоће.

— Да говорим с мојим деверима кад нисам срећна с мужем; умре рано, рече Мејрем-ханума и заплака се.

— Не плачи, ханум, грехота је! Алах је тако хтео, тешаше је Скопљанка; а Бећир-беговица јој хваљаше својега синовца, напомињући јој, да ће се кајати ако не пристане да јој буде зет — син хак (правога) бега и муслиманина, чији су претци, готово сви, походили ћабу често.

Она им захваљиваше и збораше да ово зна, па зато би волела да се опријатељи с

Бећир-бегом и с њима, правим ханумама од колевке им; ама — за сад јој је немогуће.

Ја мишљах да баш не да своје кћери, а кад изиђосмо, рекоше ми хануме :

— Тврди пазар, такав је адет, да се не помисли : једва је чекала. А и ред је да се договори с деверима и јетрвама.

— И да пита девојку, рекох ја.

— Питаће је, па ако рече да не воли нашега Алију, неће је удати за њега. У нас је голем грех удати девојку за онога кога не воли, или оженити момка оном за коју не мари; а још већи — раставити двоје што се милују.

После неколико дана, опет су хануме ишле и тражиле девојку у матере истим речима као и први пут. Мајка их је опет одбијала кћериним аџамилуком, немањем чеиза, итд.

А кад трећи пут одоше, и Бећир-беговица обрати се Мејрем-хануми са речима :

— Алах'н емриле, пејгамбер'н кавлиле, сен'н кз'ни Хајриеји, бен'м оглума Али-ефендије — истејр'м, чух одмах, као одјек, с уздрхталих усана срећне девојачке мајке:

— Алах'н емриле, пејгамбер'н кавлиле: бен'м кз'ми Хајриеји сен'н оглуна Али-ефендије — вер'ри (с Божјим допуштењем, с пророковим одобрењем: моју кћер Хајрију, твому сину Али-ефендији — дајем). И онда све устадоше, нежно грлећи се притискиваху једна другој образ на образ, изговарајући јасно, радосно :

— Хаирли-олсун (нека је срећно)! и:
Алла'-рази-олсун (да Бог дâ)! Амин!

Дакле, оно тврђење пазара од стране девојачке мајке било је, заиста, само зато да се не помисли: једва је чекала.

Много сам се чудила што о миразу не би ни помена, а кад приметих одговорише ми:

— У нас нема тога. Ако имају родитељи, даће својој кћери, но не о удаји, доцније; после смрти своје кому ће другом, ако што имају, но својој деци.

А спрему и венчано рухо? Ко ће то дати?

Скопљанка ме омилова руком и рече:

— Стрпи се! Кад те оволико милујемо — знаћеш. —

У новом писму о венчању; оно ће нам, севђули, можда бити чудновато, емма (али) шта ћеш, „ката села и адета“...

25. марта 18**

у Нишу.

твоја

Ј.

ПИСМО IV

НИЋАХ (ВЕНЧАЊЕ)

*Јаврум*¹⁾, а *нузум*,

Пре него што ти почнем причати шта видех на венчању, допусти да ти се нешто потужим.

1) Јавру (у Нишу јаври) птице.

Јуче ме среташе две хануме у оном уском сокачету до џамије, па ми једна од њих подвикну :

— Валлахи ем Биллахи²⁾ шејтан (ђаволе) нећемо те примити више ни на један ниџах наш! јер баш сада чусмо, да све што беше у нас сакли (сакривено) — чикти мејданџ (изиђе на поље).

Ја осетих како ми сукну пламен уз образе; а не одговорих ништа.

Истина ли је, збори? Нећемо те примити, валла'!

— Немојте се заклињати кад ми не можете ништа, рекох ја не погледавши их. Па тад додадох: — Ја имам из'н-намџ (писмо допуштења) веће од највеће порте.

— Ко ти га даде? питаше ме као из једнога грла.

— Бутун Белиград-махала.

— Ашколсун (браво)! Е, кад је тако, ефенд'м, нас две не можемо ти ништа.

— Па баш и кад би могле, немојте; јер ја не причам ово сваком, но само једној госпођици, својој милој пријатељици...

Дакле, видиш: ја имам из'н-намџ а ти то до сада ниси знала. Кад је овако, продужићу о муслиманским адетима, не страхујући од оних кадуна из сокачета баш ич: јер јача су двојица но сам Радојица.

Хајде да наставим. Шта долази сада... ђ, ниџах.

²⁾ валлахи, биллахи, таллахи: три су формуле заклетве; а од овога мухамеданцима ништа светије.

Минула је тек недеља једна од венчања Хајрие-хануме, па ми је, мислим, за то у памети све још свеже као што беше лице лепе невесте и онога анђела у облику деветогодишње девојчице, што држаше запаљене свеће на ногама.... Али не! Нећу преко реда.

Таман чучнух, као оно Хајрија, и ако не личим на Хајрију баш ни мало, крај леке зумбула, па се усправих и похитах на сусрет малој Алиси, зборећи:

— А да није, кузум, код вас какав зијафет, јер си ми се нешто много дузленисала (наместила)?

— Јок зијафет, ниџах. Данас ће се венчати Хајрие-ханума... хајде у Белиград-махалу.

— С твојом неном и са мајком твојом, је ли?

— Ни са неном ни са мајком мојом, но са једном нашом познаницом. Из наше куће не може бити тамо никога.

Ломила сам се, вала, читав са'ат један, да ли да не идем; јер ме не позива Мејрем-ханума, мајка девојчина, но Бефир-бегови. Емма, мислила сам, неће ли ми бити од зарара (штете)? Зар да својој назик-познаници¹⁾ у Београду опишем турско венчање по причању? Зар да га не видим оком својим? Јок, никако. И ако добро знадем где је место госту незвану, ради ове назли-моме²⁾ отићи ћу на турско венчање незвана.

Дузленисах се, Бога ми, готово баш као

---

1) Вита, ениа, нежна. 2) Маза

Алиса; јер, чини ми се, Туркиње прво опчара лепота тела и руха, па онда душе; оно, истина, ако ћемо право, душу ми не могу сагледати тако одмах — и ако саме веле да од њих бољих познавалаца душе нема — а лице, махсус рухо — док отворим врата. Премда, не обукох се у стајаћу хаљину зато да бих буле опчарала. но да не бих добила оно место, што се даје госту незвану.

Отидох; а још путем упознадох се добро с оном што ме води и замолих је да каже Мејрем-хануми ово: „Госпоја неће да дође, па неће, јер је ниси звала, ханум, емма — примораше је Бефир-бегови.“

Страховала сам, севђули, узалуд. Дочекаше ме тако лепо као да су ме позвале лимуном из бакче цара царева.

Сунашца сјајнога зраци обасјали су већ бутун бакчу, опасали кућу, љубе лице најмлађега чеда богате и добре Мејрем-хануме, чуде јој се, питају је: Данас ти је венчање, што си невесела?

У оној истој одаји где беше углед, и венчање је. Хајрија је ту, у једном углу. на њој је кадифели-рухо, емир боје као турбан какога седега имама или муфтије, у чијим жилама и ако не тече крв бац Мустафе-Мухамеда, а оно некога од оних што проповедаху веру његову. Шарена венедик-кошуља изгледаше јој око појаса као широки колан, јер

антеријца је кратка, не дотицаше се танах-нога паса, као ни венца од широких шалвара; и тесна је, напред много изрезана, а запучена само на два пуца ниско, баш испод девојачких недара, што јој онако лепо вираху кроз танку венедик-кошуљу. Па имала је и златами-колан, а пафта му је сва у драгом камењу. Крупан бисер красио јој кајмак-грло, од драгих каменова обоци додирнули су обла рамена. Дуге витице спуштене су низ плећа, пале чак испод колена; на глави јој је од драгога камења челенка, коју оног јутра доби од свога љувегије. И сад је без чарапа; и сад су јој на ногама срмали-папучице, само су ове тазе, сефте их је сад обукла.

Срце јој је узнемирено, познаје се, одскачу јој груди. Код њених ногâ седи оно чедо, погнуло је лепу главу а очи упрло у њу, у лепу невесту. А невеста гледа девојче и нежно и тужно. Две крупне сузе овлажише јој замишљено око, и пре него што ће се откотурати, окрете она главу, убриса их, сакри их; дубок уздах напусти немирне груди. Сузе је видело лепо девојче; но да ли их је разумело, кад и из њених лепих, црних, пуних израза очију потекоше две још крупније?

У одаји су укућанке, Мејремине две јетрве и неколико комшика; све беху у свакидашњем руху, јер ово није свадба но венчање; немају се за шта угађати: јер се ни једној више не надају нити коју очекују; ашчике се нису сада звањем умориле; оне ће се овим уморити доцније, пред свадбу кћери

Мејремине. И баш ми право каза мала Алиса: из куће старца Бећир - бега не беше нигде никога.

Око девет часова, отвори се орта-капија: долазе Турци. Једни су с момачке стране, други с девојачке. Скуп им је био у џамији. Међу Турцима је имам (свештеник). Радознале хануме гурају једна другу, јер свака се труђаше да крај прозора што боље место заузме. Подижући, по мало, завесе с највећом радозналошћу гледају све док ови не уђоше у кућу, изговарајући тихо и, можда, нехотично имена ага и бегова што долазе.

- Тек што се тамо у другој одаји поседало, прикуцка неко халком на вратима собе где беху хануме. Оне погледаше тамо помишљајући, безбели (без сумње), на јашмаке, да им не би ово мушко око видело лица и одела да им не би однело нићах.¹⁾

Мејрема приђе вратима и рече :

--- Ага-бег²⁾, ти ли си ?

Из предсобља се чу тих мушки глас :

— Ја.

Мејрема одшкрину врата ; тихо се договори с тим што га ага-бегом назва.

То је био њен старији девер. Он оде, врата се затворише, мало, па опет зачагрља гвоздена халка и чу се јасно :

— Хајрие кзм (кћери моја) !

1) а којој би однело, тј. којој би се сагледало лице морала би се поново венчавати!

2) Агом зове снаха старијега девера и сестра старијега брата. У овом случају ага је бата, иначе господар.

Стрине поведоше Хајрију к вратима. Преко главе су јој пребациле зелени газ; и по боји вела познало се да је од соја; да није овако, лице би јој било покривено црвеним велом, не зеленим. Она је корачала тихо, изнемогло, треперила је; сад јој на лицу не видех туге, као мало час, но стид и страх.

— Утанма (не стиди се)! коркма (не бој се), цанм-цигер'м (душо, цигерице моја)! промуца јој мајка, а сузе јој снажно грунуше.

И сестра јој се заплака и с пуно бола изговори:

— Бабам (оче мој)!

У оваким се приликама највише сећају својих умрлих, нарочито родитеља девојчаних и млађаног женика, ако им их је смрт отргла.

Опет се халка миче: Хајријна стрина одшкрину врата. У предсобљу, до самога прага, стајаху три човека. Један од ових дошао је да иште од невесте пуномоћје за њено венчање, које има да уговори и сврши са пуномоћником Али-беговим.

Двојица су позвати од невестина пуномоћника за шахите (сведоке): да је заиста, баш он, већил (пуномоћник) Хајрие-хануми.

Пуномоћник мора да јој буде добро познат, те кад је зовне, да га по гласу позна и да му приђе уз врата; иначе не би добио пуномоћја.

Уз врата је био и њено име изговорио старац, од муслимана јако уважен, Ахмед бег, први сусед доброћудне Мејреме, што јој се

са мезимицом, док беше мала, често играше ораја, најмилије игре млађаних ханума, жѣнѣ мусломанских бегова̂ и агѣ.

— Хајриѣ кз'м, чу се јасније но мало час, — Алах'н емриле. пејгамбер'н кавлиле, итд, хоћеш ли да ти будем пуномоћник, хоћеш ли да те венчамо с Али-бегом, сином Мехмед-беговим?

Девојка ћути.

— Већил'н олајими, сујле кз'м (хоћеш ли да ти будем пуномоћник, кажи, кћери)?

Девојка опет ћути а хануме је гоне да одговори; сестра је чак малчице гурну.

И трећи пут поновљено је исто питање с додатком:

— Не стиди се! Кажи, девојко моја, хоћеш ли да ти будем пуномоћник?

И хануме шапутаху: „Кажи!“

Са побледелих усана уздрхтале Хајрије чу се веома тихо али разговетно:

— Ол (буди)!

Пуномоћник је поновио и ово питање још двапут; са њених се усана разабрало још једанпут, изговорено тише но мало час, *буди*. А кад реч *буди* изусти она по трећи пут — врата се затворише.

Пуномоћник и сведоци одоше у одају к људима, а невесту доведоше каде насред собе и рекоше јој да седне на једну ниску столицу и да метне своје беле ноге у големи бакарни леген, чије је дно покривено јечмом и водом. Јечам је знак берићета, зато ступа на њега; а и Мухамед се, рекоше ми, хранио хле-

бом јечменим. Тек што она ово учини: запали једна када две свеће (нису воштане,) око којих беше обмотан црвени свилени конач, и даде их оној девојци што мало пре ту-жаше заједно с Хајријом. Она их прислони на палцеве невестиних нђга, и држаше их чврсто. Кадуна, што запали свеће, намести јој руке на колена, па на један јој длан метну масло на други мед; у крило јој метну огледало. Она обори главу и кроз зелени вео гледаше у огледало, а кадуна дохвати с рафа мусаф (куран) и спусти јој га на главу где њена сестра већ беше наместила два завежљаја, да би чвршће стајала света и многолиста¹⁾ књига. Бела и мека рука ове нераднице преврташе с десна на лево лист по лист, а усне јој неразговорно мрмљаху неку молитву.

— Је ли ова ханума род невести, јер она је све једнако око ње? питах једну постарију кадуну што сеђаше до мене.

— Није јој род; око ње је зато: што има мужа, једанпут се удавала, муж јој се једанпут женио; знач, то је фал (вращбина). А ова књига, на глави невесте, мусаф је. Она је пала с неба... Кадуна ће превртати листове за све време венчања. А венчање... Иди! Кроз ова вратаоца до хамамлука ући ћеш у сарачану, из сарачане у велику одају, а ова је везана с одајом где су људи: уклони перде с пенцера — видећеш, чућеш све.

Слушам је, па мислим: како ћу сама!
Чух Хајријину сестру:

1) Мусаф значи многолист.

— Хајде са мном.

Једва се провукох кроз шарена вратаоца, за која све једнако држах да су од долапа.

Стадосмо крај прозора у великој одаји и уклонисмо један крајичак завесе. На миндерлуку, учело собе, виделе смо имама: с десне му стране беше пуномоћник ђувегијин, с леве невестин, остали редом по старешинству; старији прекрстили ноге, млађи седе на петама.

У тренутку, кад стадосмо крај прозора нарушавао је тишину тихи глас старца Ахмедбега, невестина пуномоћника. Обрнут лицем према пуномоћнику ђувегијину збораше:

— Четири хиљаде гроша није много, момак је богат, а девојка је добра, из добре куће.

— Знам, ефенд'м (господине, узречица) кућа, да није боља од твоје куће, добра је, и девојка је добра, ама: што је много, много. Две хиљаде, берићет верс'н!

— Једну сам ти хиљаду оставио. Од четири не може мање.

— Три.

— Не може.

— Како не може, џан'м? Па тад се окрете имама:

— Ја мислим, ефенди, да не захтевам много, јер и ти знаш да је девојче много добро.

— Добро је. И момак је добар... треба да се наредите, заврши имам и погледа младожењина пуномоћника.

Овај мало поћута, поглади браду, а после тихо изусти, подижући руку к челу :

— Нека буде четири хиљаде. Хаирли-ол-сун (нека је срећно)!

— Амин! прихвати имам и сви остали, подижући се мало, погињући главе и мећући руке на прса.

Сад ову суму новаца, што се зове „ни-џах-параси“¹⁾, коју ђувегијин пуномоћник обећа невестину и која се мора исплатити невести у случају мужевље јој смрти или ако би је отерао, записаше на један табак fine хартије, где већ беше мујур (печат) муфтије, који је овај допуст дао, пошто је претходно извештен од имама да се ово двоје могу узети. Испод ове суме записаше још две хиљаде гроша : што ће јој се дати, ако је отера, за храну за три месеца.

А шта ће добити ако је не отера, но га остави ?

Ништа. Чак ако би се заинчатио могла би остати неудата докле год је он жив : јер венчања јој у овом случају нема, докле јој га он не одобри.

Па и о хаљинама би подуже говора.

— Два ката џанфес-рубe, вели онај с мушке стране.

— Зар толико богато момче, па да не прави невести кадиџели-рубy ? пита девојчин пуномоћник.

— Ефенд’м, џанфес лоше ли је ? Ама кад баш велиш, хајде, нека буде један кат

1) Венчани новац.

од кадифѐ. Ђурк, пургија, фереца, све ће бити лепо и богато, како ниси скоро видео.

И душеци, и јоргани, и ћилим а и за миндере застирка, све се помену, обећа и записа; а и са овим се има поступити као и са новцима. Па и од матере што буде однела: све ће јој се дати, ако је отера, до последњег краја и гроша. А поред овога, на оној финој хартији, која се зове «Ниџах-из'н-намеси» (допуст за венчање), написано је, од прилике, и ово :

«Ибрахим-Али-бег, син Мустафе-Мехмед-бега, с Божјим допуштењем, с пророковим одобрењем: може узети за жену Емир-Хајрије-хануму, ћерку Зија-Јусуф-бега. јер није с њом у сродству,¹⁾ итд.

Кад би све готово, потписао се пуномоћници а испод њих сведоци.

Сад однесоше «Ниџах-из'н-намеси» и пружише га кроз одшкринута врата кадунама.

Невести су скинули мусаф с главе и свеће с ногâ. Доведоше је у један угао собе, окренуше је зиду, смешаше с њених дланова мед и масло и, разгнурвши јој кошуљу, прилепише јој ово на груди.

— Шта ће с медом и маслом? питах ону хануму до мене.

— Првога јутра умесиће погачу, у њу ће метнути ово мало меда и масла и ломиће је

¹⁾ Кад би му Хајрија била сестра од рођенога стрица, ујака или тетке и онда би ваљада, написали: Није с њом у сродству. Полази за брата од стрица веле, најчешће, она која је богата а јединица: да не би имање отишло у туђе руке.

за ручком с ђувегијом: у кога је већи комад, срећнији је... О колико би се радовао Али-бег кад би већи комад био у рукама миле му душе. Гле чуда, још је не виде а замилова је! А шта има у погачи неће знати нико, па ни ђувегија; од ње ће јести сви укућани.

— Да би им била као мед и масло?

— Тако је. Ама гледај! У нас венчање није као у вас.

Обрнух се невести. Метнуше јој „Ниџах-из'н-намеси“ на главу и проведоше је с њим кроз собу, а кад га скидоше оставише га овако расклопљена на рафу крај отворена мусафа: да-не би супружници имали у животу недаћа и сметња. „Ниџах-из'н-намеси“ предат је на чување невести.

За време венчања биле су у одаји и две три удаваче, девојчице од дванаест до четрнаест година: њих је невеста повукла за нос, а зелени вео с њена лица беше мало и на њиховим лицима: да би се брзо за њом удале.

Венчање је готово. Хануме грлећи се с девојачком мајком, пожелеше да јој буде срећно кћерино венчање; она изговараше, са сузом у оку: Амин!

Девојка ижљуби руку свима па изиђе: стид јој не даде да остане и даље са нама. А тамо, у оној другој одаји, пошто се изнео допуст за венчање, благосиљаше имам, да се младенци љубе као Адам и Хаве-ана (Ева-мајка), као Ибрахим и Хаџер, Јусуф и Зелија, Мухамед и Хатице и Алија и Фатиме; а за

време благосиљања, Турци су седели на петама са опруженим рукама низ бедра: да не би, као што већ једном рекох, имаи недаћа, итд. Кад имам заврши говор, забруја крозодају: Амин! За овим се донела част: у воденим чашама шербет, који поред ружина мириса мирисаше још на каранфил и цимет. Људе је служи-ло једно црипурасто Туре, а жене она Мејремина убава комшика. За чашћу показаше нам чеиз, везена чеврета. Даривани су само људи.

Кад све би аз'р, пођоше бегови и аге а јурнуше хануме, готово једна преко друге. Свака се труђаше да што боље види оне, од којих се овде у одаји сакрила — да јој не би лица сагледали и покварили нићах. Један се несташко окрете и осмехну, а оне, видевши ово, повикаше све у један глас, спуштајући пердета:

— Уу, ѱф, чапк'н!

Ко зна, можда се овај осмејак тицао које несташнице, што, уклањајући перде, намешташе на прозор своје ватрено и лепо око. А што јес, јес: у кадуна, па и ружних, очи су лепе.

Ниси хтела да ме прекидаш, а знам да си мислила: Бог и душа, ова заборави оно најглавније — не помену младожењу! Нисам га заборавила, али га не беше. За време венчања био је, ваљада, код своје куће, а после га, веле, испратише у хамам. Па и невеста је после венчања ушла у онај мали хамамлук: ако је било чини — купањем су се растуриле. —

Јесте, ђузел-кз'м, валла' и билла, све овако бй. Дугом причом уморих и тебе и себе, а Богу веруј, да ми је више жао тебе но себе. Но учинићу да се мало дуже одмориш: нећу ти писати до свадбе Хајријине никако.

Колико је листова на оној кривој врби крај Нишаве; колико је у Нишави песка; колико на небу звезда у летње вечери -- толико ти поздрава шаље из лепога Ниша

3. априла 18**
у Нишу.

твоја

Ј.

ПИСМО V

ДУЉУМ (СВА ДВА)

I. Нишан (обележје)

Севђули-изм. а нузум,

Ја се вала не сећам који април беше, кад ти послах своје мухабетли-намѐ, у ком ти описох Хајријино венчање. Но што се ја не сећам, не марим; али кад бих знала да и теби с ума оде, заболело би ме само срце моје; јер то би значило да ти оно баш ич мило не би, те с тога се не можеш сетити ни дана његова доласка, а то ли са'ата, па чак и декике (минута).

Немам ли право што зборим? Није ли ми страховање оправдано, одговори, дилбер-девојко ?

Гле! чини ми се да већ чујем тихе речи твоје: «Ова ће ми писма бити милија од писама, што обећасте да ће те ми слати са плавога Босфора. А за то ће ми бити милија што ми неће долазити из стојнога места калифова но из лепога Ниша српскога.»

Е, кад ми се причуше речи ове, почећу о свадби без бојазни. Почуј ме, гонце-ђуле! Али не, нећу одмах о свадби и ако сам почетак њен видела данас сабаиле.

Шеста је недеља већ од Али-бегова и Хајрие-ханумина венчања, а Хајрија је још код своје матере. Крије се од бегове стрине и тетке, од свију бегових рођака, од ханумâ које јој нису добро познате. Крије се и криће се готово до самога краја свадбе, док не дођу по њу јенђе; такав је адет. И што год се Али-бегово назвало, није ушло у кућу матере њене од њена венчања никако.

А свадба би могла да не буде још за дуго; после месец дана, па и два, три: како би се наредили; према приликама у којима се налазе — кад може и хоће Бећир-бег.

Да је неко боловао од рода њена како је венчана у кући где је она, из ђувсгине куће дошли би да обиђу болесника, али тек онда, пошто би њену мајку питали могу ли доћи. Но и онда не би видели невесте, осем ако би тај болесник била она сама.

И ако не дођоше хануме, долазила је чешће бегова дадија и доносила невести рахти-локума и шећерлеме што јој шиљаше нестрпељиви Али-бег, заручник њен. А он је од

ње добио половину големе чаше ружина сирупа за шербет; од онога сирупа, од којег пише на венчању већили и шахити, бегови и аге, од којег пише хануме.

Да се десио бајрам за ово време како је венчана, добила би на дар од младожење одело, а она би га даривала бошчалуком.

И ако сам се рачунала као познаница Већир-бегсве куће, ипак сам била једнога дана у невестиној одаји. Пустише ме, јамачно, што верујем пејгамера Ису (пророка Исуса) а не Мухамеда.

Невеста је била за малим обојеним ђерџефом; везла је свилом и златом чевре за силај кицошу ђувегији.

Устала је, поздравила се, па пошто ја седох и она седе, и то опет за ђерџеф. Мајка је извињаваше што пред гостом ради, и мољаше ме да јој опростим — свадба јој је, готово, већ ту.

За госта је увреда кад пред њим домаћица ради, нарочито онога госта, који је ре-дак. Мало сам остала а видела сам, да је Хајрија много ослабила, опазила сам, да почешће крадом уздише; на лицу јој је била туга голема.

А оно лепо девојче опет је крај Хајрије: размишљује јој замршену свилу, и навезе јој малом руком својом на червету гонце-ђулс.

Да Хајрија Али-бега воли, да ли би допустила да туђа рука додирне свилу, којом му она чевре везе? Не би, јер она је Туркиња те зна ове речи: «Ма који листић по-

гледало драго моје — моје су га очи гледале, моје су га руке везле.” —

Од Мејрем-хануме сврнух једној својој познаници, Фатиме хануми. Она шијаше мушку бурунцук кошуљу.

— Опрости, морам да радим, рече ми кад седосмо. Ово је кошуља за чеиз; помажем Хајрије-хануми -- адет је. Ми шијемо а она.. Како ли јој је срцу?... Има овде једна ханума, лепа и поносита. Из Истамбола је; а дође у Ниш, послом, пре шест месеца, па... Клања све једнако, моли Алаха за душу, а душе нема. Јеси ли видела како је невеста ослабила? Јеси ли познала да је тужна?... Ослабила је, тужна је — не воли Али бега. но воли сина оне поношљиве истамболске беговице. А она, бездушна, не даде сину да је узме.

— Сирота Хајрија! Али кажи ми, ханум, чије је оно лепо девојче, што га видех код невесте и пре и данас?

— Сестра момчета за којим она гори, умире; не може живети с Али-бегом, видећеш... Грдан је грех не дати девојку оному кога милује, у мусафу је, веле, овако написано.

— Можда тај Стамболија не би Хајрију?

— Би. Виде је једном у проласку крај одшкринуте порте и трипут кроз пробушен дувар из авлије мојега брата. Момчадија се сваком шејтанлуку (ђаволству) досети, а девојка не мора се крити, као жена; и ако је

види мушко око нема греха — није нића'ли (венчана).

— А да ли се кадгод поразговараше?

— Не знам, може бити... Заволе је и каза мојему брату, а он каза мени. Одох и поменух беговици, а она се осече на мене:

— Шта збориш, ханум!? Зар моје учено дете да узме неписмену девојку?! Она није за Стамболију, него за Нишлију.

— Хајредин-Хасан-бегова сестрица много воли Хајрије-хануму, а и Хајрија њу. Од мене Хајрије-ханум не крије ништа, па ни то: да истамболскога бега много милује. Сестрици му љуби преда мном и очи и лице, јер Севдија личи на брата; а он је млад, мио и леп — као султан-Азиз!...

Е, ђозм'н-бебеги, ево једва земан дође да о свадби почнем. Како ћу? Хајде овако као из ћитаба.

Понедељак је, прва половина љупкога маја; сребрни месец на небу биће најлепши, кад се граде ноћне забаве у кући Мејрем-удовице кад јој телеишу лепу мезимицу, кад поведу младом Али-бегу дилбер-Хајрију.

Данас је „нишан," почетак свадбе. У кући Бећир-беговој све се ужурбало — спрема се боја, нишан и остало.

Свирка и песма од раногa јутра весели раздрагане хануме, што су позвате од Бе-

ћир-бегова харема у јенђел'к¹⁾); позвала их је ашчика у прошли петак за све редом, почев од нишана па до јенђе-ђуни.

Бећир-беговица меће у једну свилену бошчу: кану, шишке, раст'к, стипсу и нишадор. Сви су фишеци велики а онај с каном највећи, јер кад је ханума много, колико ли ће тек бити нокатâ! И још метну: биљур-огледало, филдиш-чешаљ, свилени пештемаљ, хавлију, два пешкира, две шамијце, нал'не, тас, двадесет аршина лепе басме (цица) за свирачице и триста 'гроша у сребру за хамам невести и кадунама, које с невестом отиду. Најпосле, намести озго пече (тел) и дувак. Дувак је био од пурпурне свиле, извезен жеженим златом, а дугачак пуних осам аршина

Кад бошчу свеза, даде је једној сиротој кадуну; ашчика ће им бити, рекоше ми, и сад она као и пре кад се удава Нашит-ханума, старија кћи Бећир-бегова; јер, веле, истина сирота је, ама је много хакикатли (часна).

Понесе се бошча а и велико огледало преко којег се отегао дугачак низ меких махмудија.

— Гледај, госпоја, дугачки низ: то је кјучук-нишан (мало обележје), рече ми Али-сина мајка. Но ови новци нису само од Али-бега већ и од његова стрица, браће од стрица, ујака, итд.

¹⁾ Оне хануме што дођу с младожењине стране по девојку зову се јенђе.

Све ствари што је по уговору младожења спремио, већ су на колима; и оне ће се сад, с бошчом и нишаном, однети невести.

Уз пратњу свирке кретоше се двоја кола: једна с бојом и нишаном — у њима је била ашчика с још једном кадуном, — друга са стварима, и отидоше, готово милећи, Београд-махали

Код Мејрем-хануме заселе су каде одавно; веселе су... раздрагале их слађане песме. Чим чуше свирку и кола, похиташе у двориште заједно са свирачицама, да дочекају боју и нишан. Младеж се постави у два реда, с једне и друге стране путање, од средње порте до степеница. Кроз ове редове прошла је ашчика с бошчом и она друга с огледалом; обе су корачале поносито, а како и не би, кад их свирком и песмом, кад их овако лепо дочекују!...

Ствари су се с кола поскидале и упеле у одају куда на грну све из дворишта.

Радознале су кадуне да им нигде нема чифта! Бошча се развија, оне заvirкују, узвикују: „Аман чешаљ! Аман огледало! Гле дувак! Ашколсун (браво) Али-бег!... Боја! Кана. Раст'к... гле, преломи — прегорео је, баш је као ђумур!“

— Не мари, ја ћу купити други, говори девојачка мајка!

Душеци су добро пуни, свилени! Јоргани златом извезени Душеме (застирач за милдер)!... Све је лепо, богато: момче је осветлало образ; како ли ће девојче, а, Мејрем-ханум?

— Па хануме, ви сте виделе.

У другој соби изложена је сва невести-на спрема и дарови, одело и накит. Хаљине су пребачене преко једнога коноччића, а било их је осам „ката“. Све су нове: једне а-ла-турка (à la turque), друге а-ла-франга (à la franque). Надно миндера склопљена су два душека и два јоргана. Јоргани су врло лепо: један је од јасно црвене свиле, други од тамно зелене кадифе; извезени су златом, чаршави им од венецијанца: први чаршав има друге црвене, други зелене. Овде је и простирка за под — красан пиротски ћилим, застирка за миндер — црвени аксамит, а оваки су и јастуци. Видела сам и четири бела узглавља; они су ми необични: много су дугачки а уски, на оба краја украшени су везеним ружичастим атлазом и чипком, која није шира од једнога прста.

Па у овој су одаји изложени и лонци, тенџере, тепсије, калајлије, санови и кашике; па мангал, ватраљ, машице и џезве; па леген, ибрик. Али шта да ређам! Сва потреба за кухињу и одаје — овде је. Све, баш све, осем сатаре, ножева и метле. Метла се не носи — да се не би ишчистила срећа из куће; сатара и ножеви — да не буде распре у кући. Ни виљушака не беше, али не због враџбине, но што их турска кућа не потребује.

Ово што поређах доле је; по зидовима је сав чеиз Хајријин.

За силна чеврета, дуван-кесе и кесе за новце, рекоше ми каде да су рађене руком

Хајријином! Ако је истина, помислих, онда им је Хајрија много вредна, а оне то до сада не поменуше.

Најлепши ручни рад био је на срцадету за клањање. Поље навезено плавом свилом, престављало је таласасто море и небо; шареним ибришимом, голему лађу, које се пара подигла чак до неба.

Серцаде је везла Хајрија; везла га је сину мора, Хајредин-Хасан-бегу, мешајући са свилом и ибришимом слатке жеље: да је се војно сећа и за време клањања, да се и за њено здравље Алаху моли. Али где туге: синак мора неће јој бити војно; на лепом ће срцадету, место њега, клањати бег, Али-бег...

И накит Хајријин био је на зиду. Све је овде — само није ње. Она се још крије; криће се до суботе.

Послужише ашчику и њену пратилицу. дадоше им за дар — кјучук-нишан — ударје: младожењиним рођацима послаше јаглуке и чеврета; стрицу му. Бећир-бегу, а и њему бошчалук. Но он је добио, сем лепога бошчалука, још нешто лепше — невесту. Али тако лаку и малену, да му је ашчика једном руком однесе!

Невесту је данас представљао мали стаклени бардак,¹⁾ пун сирупа од руже, од којег

1) Мали стаклени донац с носцем.

ће ђувегија правити шербет. Бардак је обучен у белу хаљину, подешену од чеврета; а лепо намештеним телом и дувком начинише кадуне да изгледа као права невеста.

Бардак ће се вратити невести у четвртак: младожења ће га напунити новцима, сак'зом и шећерлемом. Но ово шећерлеме неће појести невеста већ кадуне; кад би она од њега једну трунчицу метнула у уста своја -- била би јсј деца „ћелава“!

Ношење бардака изненадило је многе кадуне, јер како је овај обичај запуштен, има, веле већ двадесет и неколико година.

Дахира су трештала, а севдали-песме извијаше Циганка Ата и њена друга више но икад. Ја не разумедох ово друкчије, но да им се она басма много допала.

Моком и бошчом развеселише се и онако веселе хануме; и моја познаница ханума била је много весела. Слушала је слатке песме с љубављу; час по. припљескала би длановима, топећи се од задовољства. Једна невестина рођака, Цариграђанка, девојка, приближаваше јој се, зборећи јој:

— Тебе ћу, ханум, ја да послужим: желиш ли горку каву или слатку, реци ми!

Њено се лице зажари; блажен осмех развуче јој усне — гледајући у девојку загушљивим гласом изусти:

— Хоћу такву — као што си ти

Девојка се осмехну — донесе јој слатку.
Једна примети њено узбуђење, пришап-
та јој :

— Где ли је Хасан-агиница !

Њу ове речи наљутише, те се с гневом
окрете својој пријатељици :

— Хасан-агиницу да продам, Стамболки
шећер да купим; је ли ти је доста?

— Ти се чини ми се срдеш ? Немој !
Сети се ове изреке, коју измислише арапски
мудраци: „Сел ђелр, ђечер — кум калр (бу-
јица долази, пролази — песак остаје)....

Није се остало више од једнога часа; кад
се хануме праштаху с дсмаћицом, рекоше јој
да се много много радују суботи.

Да ли им се штогод од бегових ствари
и Хајријина чеиза не допаде, не знам; а да
није прошло без оговарања знам, као што
знам да празнују петак, и да се много че-
шљају свакога петка. Али, молим, не „хану-
ме,” но „фукара” (сиротиња), јер не могу
имати измећарке, па — посао је; но што онет
ја помињем посао, кад се оне не изговарају
на њега, већ на рђаво здравље и расположење.

Чим поменем рђаво здравље код жена,
одмах се сетим једне турске приче; хоћу
да ти је испричам, па макар јој и не било
места овде.

Оде једна младица комшики јецкајући, а
кад је ова запита: „Не оладу сана, коно (шта
ти би, копо)? она узе још више јецкати, и
одговори :

«Бен да билмем не оладу бана (и ја не знам шта ми би)!

«Јед'н ми бише (је си ли јела штогод)? опет поче комшика сажаљевајући је; а младаца брзо одговори:

«Јок... а-а-а, јед'м азаџик, крк-елли манти, бир тепси бурек; бу виране јурек: емен су, емен су — ја хастаим, ја хаста ол-аџам (Не... а-а-а, јела сам малчице четрдесет-педесет залогаја једну тенсију бурека; овај пусти стомак: тек вода тек вода — ил' сам болна ил' ћу да болујем).» —

За сад, севђули, доста. Не треба ми сметнути с ума да је време новац; а ја ако све време што ми претече од послова, које у кући имам похарчим на писање мухабетли-писма, доћи ће ми реч: «У кући осем човека и ње никога више, а она плаћа за плетење и наплетање: срамота!»

Теби, кз'м, шаљем небројено селама, а другому преко тебе не смем ни један; јер се бојим да се много не раздрагаш мојим мухабетли-писмом, па да не заборавиш однети га оному кому га шаљем; а онај, веле хануме, који селам не каже, грешан је: за један селам носиће на оном свету товар од хиљаду ока.

9. маја 18**

у Нишу.

Твоја

Ј.

ПИСМО VI

2. Бошча

Бир ѓоз'м (оно моје).

У једном сам ти се свом писму, чини ми се, нешто потужила; сад ћу да ти се похвалим.

Тек је данас пети дан како је свадба почела а ја сам овако велики успех учинила.

Чини ми се да чујем где питаш :

— Како? Где? Чиме?...

Е, како? Где?... Данас кад ступих у Бе хир-бегов харемлук, све ми каде на ноге у-сташе, а међу овима је било и неколико бе-говица, за које би се могло рећи да су много хибарли (горде)!

Ако мислиш да ово би због руха мојега, вараш се: у нову се хаљину нр обукох од Ускрса никако. (а и да сам је обукла шта би она била, кажи, спрам џанфес и кадифели-рубe жена мусломанских?) Ако мислиш да је нешто због мојега лица и ту си се преварила: лице ми је исто онакво какво беше о углуду и венчању. Помислиш ли да је због клањања, и то није, Српкињице моја: ни пред једном не додирнух под па своје теме „по истамболски“, нити пред којом направих реверанс „по фран-начки.“ Ја ти нисам телли (гипка). Оно прво не бих направила никада; (пред булама не бих, а пред својим другама, па и пред тобом, из шејтанлука, бих) оно друго неколико пута покушах, и то кад сам у соби сама бацајући погледе у сва четири кута, — па ништа.

Рекла бих ти да сам их опчарала душом да се не сећам шта сам ти писала послѣ венчања Хајрие-хануме. За то видиш, не ваља ни о ком ништа рећи докле га не проучиш. (Не проучиш? Па зар их ја сада проучавам и одмах ти о њима оволико казујем? Не познајем ли се са њима одавно?... Јок, џан'м, не одлазим Бећир-беговој кући сада ради проучавања була; не прелазим мост на брзој Нишави свакога дана ради испитивања мусло манака: и тамо и овамо журим се само ради свадбених адета њихових; јер жеља ми је кад ти о њима пишем да овим зачиним; а бољега зачина од овога — не знам.) Али не, баш знам да нисам душом, јер и ако ми је, можда бистар пенџер кроз који се душа види, никаква фајда; и овај пенџер, има свој пенџер и то, по некад, тако црн да се кроз њега не може видети ни он сам а то ли чак душа.

Језик их је занео, севђули, јамачно језик; јер ти рекох једном да они имају ову изреку: „Татли дил'н (слатки језик твој) памет ми узе, срце ми однесе, итд.“ И још нешто: „Милујем те, аман! зира имаш шећер-уста, кајмак-јзик (А што ти постадох и ја слаткоречива, захваљујем булама и овому, чега им ради ударам сваки час халком на капији. „Интерес душу губи“; но то ме теши, што се отворено срце мало претвара — за другога.)

Е зар, тобоже, код нас о језику ништа се не збори?

Та није ли то језик што костију нема а кости ломи? и није ли то он што гвоздена врата отвара? (Лепа реч гвоздена врата отвара.)

„Језик, уста чудан је то сихир (чини), моја госпоја”, рече, уздахнувши, Мирсадеханума, једна турска јузбашиница (капетаница), врло духовита жена, пошто ми с мало речи лепо дефиниса ове две стварчице, које сихиром назва. Но кад су, севђули, сихир, мислим да се од њих ваља попричувати, јер код нас веле: „кој, Бог да чува, на чиње на-трапа, не зна ни куд оди ни па шта збори”; зато запамти ове беите (стихове), које ти сада изговара твоја сестра, и још више — твоја пријатељица. (Онај ми је брат, који ми је добру рад.)

„Ако ти когод много устима, роде, збори
О пријатељству своје и о љубави својој —
Веровати му немој док ово не прозбори
Срце његово твоје, душа његова твојој;
Јер уста лагат' могу, не може срце, душа....”

Само нам ваља умети читати књигу душе,
па нас уста не могу занети тако лако....

А сад, вакат је да почнем о бошчи
Бошча је у петак увек па и данас.

У голему одају Бећир-бегова харемлука — где беше половина Београд-махале и сви хареми са Шарене Чешме; Ата с дахиретом и гарави јој синак с вијолином — уђе она кадуна што је Бећир-бегови погодише за аш-чику. Кад поздрави хануме са „саба'-шерифлер-олсуи,” седе насред одаје и рашири крај

себе голему, шарену бошчу, коју са собом донесе.

Бећир-бегова снаха узе из долапа и метну у ашчкину бошчу: лаураћ за шалваре и антерију, шамију и златну лиру. И гошће је дариваше: нека јој даде шамију, а нека новац.

Она, захваљујући ханумама на лепим дарима, узе везивати бошчу. Бећир-беговица збораше:

— Ајше-кад'н, иди Мејрем-хануми, мајци наше невесте, носи јој селам (поздрав) од мене, моје госпође заове, снахе и кћери, од свију ханума што ме усрећише данас доласком својим: да нам спреми мили еманет наш јер ћемо у среду иншалах, ићи, сви џумле, да га примимо.

Ашчика подижући руку к темену даваше знак ханумама да је разумела. Пружи бошчу једној беговој слушкињи; оде с њом преко Нишаве.

И код девојчине мајке хареми су. Дочекоше Бећир-бегову ашцику лепо, питаше је за здравље ханума и осталих. Послужена је; а после, погледајући девојчину мајку, јетрве јој и остале хануме, зборила је:

— Донела сам вам селам, хануме, од Ајше-хануме (Али-бегове тетке) од Џемиле-хануме (Али-бегове стрине), од њене снахе и кћери и од свију ханума, што су позвате у јенћел'к: да им спремите мили еманет њихов, јер ће у среду, иншалах, доћи, све џумле, да га приме.

Девојчина мајка примајући селам, додирну врховима од прстију теме своје и одговори ашчки узбуђено :

— Баш'м јустунде јери вар; вар кимден (на мојој глави места има (поздраву); има од кога)! И ти носи селам ханумама од девојчина рода: нека изволе доћи у среду по свој еманет — спремили смо га.

Сећаш ли се, кз'м, да је тај аманет — Хајрија ?

Како је венчана Али-бегова је. Њена мајка и род њен чувају готово већ шест недеља туђе благо, и чуваће га донде док не дођу по њега они — чије је.

Мејрем-ханума развеза ашчкину бошчу и метну у њу бошчалук и паре. И гошће је дариваше.

Испратише је.

Оде и каза Демиле-хануми и осталима онако како им Мејрема поручи.

Чим ова изиђе из Мејремине одаје, уђе друга, Мејремина ашчика. И она је раширила крај себе празну бошчу а Мејрем-ханума је дарива бошчалуком и повцима; и хануме је дариваше. Кад веза бошчу, рече јој Мејрема :

— Иди, кад н, Демиле-хануми. Али-беговој тетке, итд., носи селам од свију нас: иншаллах, у среду «с добрим даном», с «добрим часом», нека дођу по свој еманет — готов је.

Ова је отишла Бећир-бегову харему; села је с бошчом на сред собе. Послужена је. Казала је поруку хануме своје, добила је одговор од старе Бећир-беговице; примила је ла-

ураћ, шамију и лиру. Врати се и каза селам Мејреџи. Гошће су развиле бошчу; зар би могле не видети шта је купио ашчки бег. Али-бег?!...

Слушале су свирку и песму; попиле су по две кафе. У предсобљу, пре него што су се завиле, добише по голему чашу шербета. Пију; старе се уозбиљиле, благосиљају; младе се господе, горде, но не све: неке се задиркују, смеју и шапућу једна другој на ухо.

Завише се, ашчика им говори:

— Изволите, хануме: у суботу на боју, у недељу на хамам, увече младе и девојке на к'с-кн'а-геџеси (девојачка кана ноћ) итд. —

Ако кадгод буде прилика да те позову на какву турску свадбу, не полази без новаца. Јер ја, не знајући ово, одох на бошчу без пара, па ми се учини, тј. не учини ми се, но баш видех да ме ашчике попреко погледаше. А свирачица Ата прилазећи с дахиретом мени, смешаше се, а одлазећи од мене прогунђа нешто својим језиком, а после српски рече:

— Не ли си знао (место знала) дек се на свадбу без паре не до'оди? —

И овом приликом колико у Нишави песака и на небу звезда — толико ти селама шаље

13. маја 18**
у Нишу.

твоја

Ј.

ПИСМО VII

3. Боја

Свећули из'м, а џан'м!

Шушка ми неко јутрос око собних врата, додирује кваку, а пре овога учини ми се да чух кроз предсобље клепет папуча Пођох да видим ко је, мислећи: да је неко од наших, куцнуо би; мора бит'...

— Госпоја, вар ми кимсе (има ли кога)?

— Нема никога (што значи никога од мушких), проговорих отварајући врата.

То беше Мејрем-ханумина ашчика.

— Селам ти од Мејрем-хануме: бујур'н! Још са'ат, два, па ће си дојду хануме на „боју“.

— Ејвала! доћи ћу; но ја сам звата још пре нишана за све редом.

— Знам, џоз'м, ама Мејрем ханума има си стра' кји (да) неси разбраја, не знаш добро муслимански.

— Харема ће бити пуно, је ли?

— Елбет (на сваки начин,) одговори аш-чика, направи темена и оде.

Мало после ашчике пођох, но тек што бејах до врата на дворишту, вратих се. Срећа те се сетих да немам код себе новаца, иначе; јамачно, зло би прошла од оне мушкобане Ате, кад и после њене опомене не би лупнули моји марјаши о њено дахире.

Око девет часова, цвет нишких ханума већ се бејаше скупио у кући Мејрем-хануме, мајке Хајријине.

Пева Ата са другом својом и удара у дахире толико, као да јој је ђеиф да га види проваљено; гарави је синчић прати вијолином, а не поглѐда ни једне хануме, и ако му је допуштено.

Замаглило се тутуном а кава се само носи. Две удаваче, Хајријине другарице, сваки час долазе с послужавницима пуним шарених филцана, јер сад доносити каву свакој по на особ није могуће, калабалук је.

На ханумама није рухо ново а ни џанфе с јер данас је „боја“.

Тек што помислих: где ли је невеста, и чух своју познаницу Фатиму!

— Хајдемо невести.

— Хајде, ханум, рекох и поћох са њом. А кад тамо, невестина сестра и стрина облаче невесту. На њој су већ биле свилене ђувез шалваре, којима је око џепова и ногавица много најлепшега веза; а њега је златом везла, извесно, још у ескиземану (старо време), вешта рука каквога башкалфе, а можда и самога устабаше.

Шалваре су биле дуге и широке, а како и не би, кад је у њих отишло свиле најмање двадесет аршина. Обукоше јој кратку кадифели-ентари-ју; и на њој је много веза као на шалварама. Обавише јој око паса кадифели-колан, извезен срмом и жеженим златом. На злаћеној су му пафти два голуба од драгога камења, а кад се пафта закопча — додирнуше се кљуни голубова, као образи муслеманака о рамазан и курбан-бајраму, светлим празни-

цима мусломанским. И ципеле су јој биле од ђувез кадифе извезене златом, поткићене дробним бисером. Свилене трака, што јој крашаше свилене дуге расплетене власи¹⁾ бејаше искићена драгим камењем и мирисавим мајским ружама. На белом јој грлу крупан бисер. Бисера је било толико да би, кад би га продала, могла купити за онај новац.. Хтедох рећи — Ниш. Но и да сам рекла, ти не би требала ни да се осмехнеш: кад ти пишем о мусломанским адетима, нека буде све по мусломански.

Но силан овај накит не беше сав Хајријин. Ако је четвртина њена — доста је.

У Нишу се накит за невесту узима на зајам, у Солуну и Цариграду под закуп.

И рухо није било њено. Обичај је да невеста буде обучена што богатије. Ханума, која позајмљује невести — тече души севап. И да је сирота, била би богато обучена. Богате Мустаф-агинице шалваре, што су везене руком њена мужа, не Мустаф-аге, но уста. Мустафе, још се позајмљују турским невестама, и ако одавно нема: ни оне којој су везене, ни онога ко их је везо.

Кад је обукоше и накитише, рекоше јој да седне. Сад изгледаше. Боже опрости, као Азрети-Ајисе, пета, незаконита — најмилија кадуна Мухамедова.

Другарице њене све једнако су око ње. У другој одаји свирком и песмом не престаје се.

¹⁾ Кад је први пут изводе, расплетена је: да би јој у брачноме животу било све дрегнито и добро.

У један сахат по подне ево их шест по невесту. Она устале.

На лицу јој се не опажаше туга, па ни стид. Очи је оборила укрутила се; руке јој скрштене, дисање тихо, нечујно: није личила на живо створење но на мраморни кип, а била је бледа као смрт.

Метнуше јој преко лица оно пече (тел) што јој се у понедељак с бојом донесе. Преко главе су јој дувак метнули.

Ово је радила једна када пошто је претходно питана од својих несташних пријатељица:

— Хеј, море, да се ниси двапут удавала?

— Санџи не знате, одговори им она смејући се.

— А бег, колико се пута он женио?

— Прођите ме се, прва сам му.

И свирачице су овамо ушле. Укрстише им преко груди две лепе басме, везаше их на страну као у наших сељака пешкире деверу. Једна је басма она од младожење, друга невестина.

Мушкарац. Атин син, добио је на раменима две шарене памучне махраме.

Поведоше невесту.

Зазвекташе зилови на дахиретима, викнуше свирачице из свега гласа:

„Чим се кренеш — селви-бој¹⁾ се занпја,

„Беда рука танки појас обвија;

1) Кипарис стас.

„Код теб', јаџм,¹⁾ уздах ми је узаман:
„Итма бана цеври, цѣфа, севдг'м аман²⁾!“

„Ја сам ашик на чатма³⁾ ти веђице,
„Занеше ме с твога лица јамице;
„Милујем те, робујем ти од земан':
„Итма бана цеври, цѣфа, севдг'м ама !“

„Ветар ниша росни листак зелени —
„Вечито је луди ђонил⁴⁾ у мепи;
„Од тебе ми срце неће, све заман:
„Итма бана цеври, цѣфа, севдг'м аман!“

Напред су корачале свирачице, за свирачицама две хануме од оних шест, па опет две. Ове су ухватиле невесту више лактова, воде је. Она корача тихо, неспурно: нити се вије нити се нија — и ако се у песми вели; напротив, укрупњена је; руке су јој скрштене, очи оборене, склопљене. Да је не воде, ићи им не би могла — не види. И за невестом су две од оних, шест, па деца и измечике.

Одведоше је гошћама. Була је било много, у три реда па и четири. Једне су седеле на миндерлуцима, што опточаваху целу страну одају, сем онога краја где су врата, хамамлук и долани; друге код њихових ногâ на шиљтетима; треће, најмлађе, и деца на шарену ћилиму. Одело им је разнобојно; лица набељена; очи веселе.

Чим се указа невеста, све устадоше; а кад је оне две зауставише, поседаше. Мало,

1) драго моје.

2) Не мучи ме, не мори ме, драго моје, за Бога.

3) састављене.

4) љубав.

вице — јер ово не чине девојке, нарочито кад су на удају.

И све буле, редом, „натегљише“ веће; огледала и филцани идоше из руке у руку Жао ми би што бар децу не оставише на миру, нарочито мушкарце. Истина, одмах им и опраше, јер веле, кад би им видели оцеви — аман! био би к'јамет (страшни суд).

А старе каде ?

Још како ! Не зна се у које беху извијеније и лепше. Једна постарија пошто натегљи веће себи хтеде и мени, да се не почех бранити, зборећи јој :

— Остави ти мене, ханум; ја то не волим.

— Какò не волиш, не ли си жена ?

— Жена сам, ама... остави ме, стара сам.

— Вала исла̀ сулејс'н (вала добро збриши) ! Какò си се забаталија и припшеш (личиш) на старе жене. Кудè ти је акл'к (белило), па боја, ја (или) к'на... не ли видиш дек ти је коса бело ? Немој, дан'м, такој. Ако иска жена да му муж бидне догри (прав, веран), треба да се малко дузленише к'д га чека на ручак ја на вечеру. Малко белилце, па већице, па на очи сурме... Ама коса ! Косу си ич више не остави такој, зира (јер) муж си је муж... Боја, к'на, што било, тике гледај да си сакријеш поскоро бело косу.

— Ако мислиш, ханум, да се муж тим придобија. вараш се. Ја знам да бих својега овим отуђила.

— Јок ! овакој не мислим. На човека је у кућу сихир (чини) ово : пешин (прво) да је

кућа чисто, та к'д си дојде у њума човек, евсахиби (домаћин), да си најде туј рахатл'к (одмор); послен: да си је жена чисто, а к'д се дигне на ноге да причека евсахибију, да су му на образи ђулови, онија ђулови, што напрају да си човек забраи за ч'с — бригу, и да си најде у кућу хак-ра'атл'к (прави олмор). Тија су ђулови, ели како ги ви викате, рузице (ружице). на женини образи — смејање.

— Е видиш, ханум, кад ово човек нађе, шта ће му белило и боја?

— Јооок! белило. боја лошо неје. Белија се и ке'рка на нашега пејгамера, књиге казују.

Младе правише бенове (младеже), па чак и тамо где их немају. Над горњом усном, испод ока стоји им лепо бен као на челу ладен.¹⁾ Но ладен има и другу заслугу: поред онога што чини каду лепшом — штити је од урока. И још нешто: насред чела ли је — нашла је драго, метнут ли је мало у страну — тражи га. Ову им последњу услугу чине још и траке па и махраме. Ако је око врата везана трака или махрама — има драго; буде ли противно — нема.

Но та њихова драга не само да су без брковâ, но и без наусница, па макар им била од рођења двадесет пета година, па и тридесета. Кад верују да им од боје расту обрве, што не пробају? Можда би и науснице...

Та где им је допуштено да су без јаш-

¹⁾ Некаква црна смола, направљена округло, колико 5 пара у никлу, а у неких много мања.

мака и фереџе, где им се види и лице, и рухо, и ладен — нису ли ту саме жене?...

И укућанке су навукле обрве, али нај-после; од удавача ни једна.

После једнога часа скидоше невести пече и дувак и рекоше јој те седе у ред с гошћама.

Кад остаде без тела и дувка, ослободи се, очи јој нису оборене; а кад јој шапуташе нешто једна њена другарица — порумене, осмех јој развуче усне; но мени се учини да тај осмех не беше израз среће, већ туге и бола.

Пажња, коју сам данас на њу обраћала много је већа од оне, коју обраћих пре Фатиме-ханумина казивања о несрећној љубави њеној.

Кавом и цигарама служише све једнако.

— А, џан'м госпоја како не пијеш ништа што мусаф брани, да пијеш каву и тутун. још би те више волеле, јер би била као муслиманка, збораше ми једна ханума кад одбих каву и цигару.

— Не могу, ханум, па макар..

— Па макар те и не волеле?...

И слатким ра'атлокумом¹⁾ слађена су им почешће уста, горка од дувана.

Многе су жвакале сак'з, а ја, преко своје воље у души, упоредих ове с преживарима; а то покретање вилица увек ми страх задаје, учини ми се да му никада неће бити краја.

1) Рахта-локум и ра'ат-локум вулгарни је изговор; правилно: рахат-ел-хулкум.

Зато ако макар мало патиш од синир-хастал'ка, па будеш у месту где има була, кад чујеш да ће те походити, поручи им: „Извол'те, али без сак'за.“ Иначе зло! бићеш неучтива, остави'еш их у соби саме. Сак'зом, тобоже, чисте зубе, а они су им ипак црни. Слатка јела и ако су им зубима непријатељи, ипак их сасвим не сатру, док не добију грознога савезника — белило. Свирачице не престајаху свирати и певати. Веселе је трајало до после икиндије, а онда се хануме разиђоше, многе са неопраним обрвама. А што би их и прале, кад верују: да им само овакве придају лепоту и драж белом лицу. Па и ја дођох, пре неколико дакика, свом дому, али без обрва; тј. са оним обрвама, које ми даде на пешкеш (дар) мајка природа. Хвала Богу, помислих, погледавши се у огледало, кад овако би, јер да ме закупише све, ко зна, можда бих пустила... Али не, севђули, шалим се, баш знам да не бих па макар ме са свадбе отерале. Ни она најбоља истамболска боја, ни елиф (а) међу обрвама — што га с највећом пажњом правише и онако лепо направеше, прво нећи, па после једна другој, редом — не моглоше учинити да замилујем оно што не милујем —

За данас доста, јер сутра је „хамам,“ а на њему, како чух, не бива тек онако, па ће, извесно, бити за причање, како ти оно једном рече, пуно свашта.

А сада, севђули, Аллах-еманет-ол!

14. маја 18**

Твоја

у Нишу.

Ј.

ПИСМО VIII

4. Хамам

Свећули из'м,

Его, чује се са мунарета Аллах-екбер (Бог је највећи) — икиндија је; почећу одмах о хамаму да бих довршила мухабетли-наме пре сунчева захода; јер данас је недеља, нашим малим али пријатним шеталиштем, крај којегаче тече брза Нишава, биће света пуно; па и мени, мислим, ваља мало тамо отићи, ако ничега другога ради а оно „да узнем чист' воздук;“ а баш сам га жељна, јер данас у хамаму беше и јела и пића — о чисту ваздуху ни помена. —

Верујеш ли да бојаше пун хамам ханума. ама и сад су само кз-алки,¹⁾ с младожењине стране нема никога. И у хамаму је било, као о боји, и старих, и младих, и богатих, и сиротих, и лепих, и ружних; ових последњих у Нишу — спрам броја њихова у опште — доста има.

Међу ханумама беше и Али-бегова невеста, лепа као ђул о којем ти писах, који ми послаше са Босфора из дивнога врта старогаче Цветет-паше, оца чувене турске списатељке, Алие-хануме; говор јој је пријатан као Лејлине песме, сладак као нишких ханума ђулбешекор²⁾ !...

Истину ти казујем, вала и била, верујеш ли ми ? ..

¹⁾ Девочин род (сви с девојачке стране што дођу на свадбу зову се кзалки).

²⁾ Слатко од руже.

Јаки и звонки глас Циганке Ате разлегао се по високом и пространом Ерину хамаму. Свију ханума душе биле су им у очима, из којих се откотураваху сузе, светле као дијаманти у трепетљикама на Хајријиној глави; крупне као бисер испод кајмак-грла Алибегове невесте!...

О кад би знала колико осећају турске жене слушајући песме! О кад би видела какве изгледају пророкове кћери певајући их саме!

— Ко не осећа кад пева, сличан је телалу, или, још боље, сеоском бирову. јер и један и други виче што мора, јок што га срце „тера“.

Да ли је ово поређење Туркиња згодно, не знам; али знам, видела сам, да оне певајући или само казујући ми њихне стихове осећају много.

Ни једне жене не воле толико песму, колико мусломанке.

Но не само да је воле, оне живе у њој.

Песма им душу храни; а да ли би се могло без овога живети?

Песмом крате дуге часе, што их по харемлуцима у беспослици проводе.

Песмом славе и казују најмилију кћер неба — љубав..

А песмом шибају грешнице за заблуду и преступе њихове, правећи им њом по срцу кржаве брázде, као што би по телу, кад би смеле, троструком камцијом...

Нека се чује по махали, да им се која у суседству од севдаха за ким заборавила — «искочиће» јој песма онога часа. Потрудиће се каде, саставиће је, пустиће је у ухо грешници без пђ муке. За час се нађе душа која ће јој доставити беите (стихове), и то не из ината, Боже сачувај. — из пријатељства! Осипајући на ону бездушницу, што их је саставила, к'јамет, што јој вређа оно без чега жена не треба да живи — образ

Слуша она, црвени, па и бледи, јер у песми се, поред њена греха, помиње и сургун из махале ако се што пре не прибере... Нађе се и која старица те је из истинскога пријатељства опомене речима: «Узми се, кћери, у памет: зира (јер) петлова кукурекање ако се не чује први и други пут — трећи пут се мора чути; ђаво не трпи више од четрдесет дана, па четрдесет првога дана диже бајрак — црвен као ватра те га бели свет види и погоди шта има. Ко се тргне и покаје пре трећега петла и пре ђаволова бајрака — опростиће му се.

Прибере ли се, покаје и закуне да неће више грешити, праштају јој, а верују да јој и Алах прашта. Више је не презиру, не пребацују јој, на против, жале што јој јадници «тако било писано»...

Ја им не знам готово ни једне бајке без песама.

Како су лепо дијалози двоје драгих, што трпе због несрећне љубави! Песмом једно другом много лепше искажу боле; песмом

боље испричају тугу; песмом јаче освајају у слушаоца срце, кад издишући изговарају: «веран сам ти био до смрти»... «веран ћу ти бити и с оне стране хладнога мезара (гроба)».*

Ја им не знам баш ни једне бајке, којој није свршетак — смрт!

Хануме су веселе а воле тужне песме и приче.

О те оговорцике, лукаве и пакоснице; о те подсмевцике, злобне и сплеткашице; те шалтиве и веселе; горде и охоле — колико су добре! колико знају за збиљу! колико могу бити пријатне! колико тугују! колико жале ближњег својега, кад је у невољи!... Теше га, обилазе, па хоће да га помогну и материјално, ако због тога трпи, јер у срцима су им све четири Мухамедове заповести; међу тим заповестима је и ова:

«Сиротињи одвајати од својега мџла: годишње од двеста гроша — пет, од четрдесет — један.»

Нема хануме којој није позната ова њихова мудра изрека:

*) Колико сам се наслушала код була песама севдадијских, толико, готово, и илахи (бежанских), нарочито оних што певају дервиши. Јуначких не чух никада; (чак нисам могла дознати ни да ли их имају) а родољубиву чух свега једну, спевану, како ми рекоше, за време комадања Турске 1877. године.

(„Ујан, султан-Азиз, ујан,

„Бор — не хале ђелди џихан!

(Пробуди се, султани Азису, пробуди,

Види — шта постаде свет, шта би на свету.)

„Ејл'к еје да, денизе ат! Бал'к билмса се, Хал'к бил'р (Учини доброту, баци је у море! Ако не зна риба, зна Бог).“

Љуте се једна на другу, но не држе срца; кају се, моле за опроштај, праштају увреде. Чак са оном, с којом је била у љутој завади, кад се помири, опријатељиће се: узеће јој кћер за своје најмилије; даће своје најдраже сину њеном.

У њима није једна душа, но две: једна је зла као зли дух; друга добра, предобра...

Али куда те одведох, моја девојко! Хајдемо натраг.

Веселе је у хамаму отимало маха. Пљескају каде дланима а и саме викну по који ред, помажући милој им Ати.

Нисам се оволиком расположењу надала, те се обрнух једној:

— Је ли овако увек?

— Увек. Аман, да знаш како је леп „хамам“ у Сељанику!¹⁾ Сад нас је овде мало; некад у Нишу био је за причу и „хамам“ и цела свадба, јер од нишких харема не можеш наћи веселијих нигде. Е, то беше тако а сад... олди битти; (би, сврши се). Не остаде нам ништа ни од адета народа нашега, ни од адета нашега чистог хак-дина (праве вере).

Последње речи пропрати тешким уздахом и горком сузом, па се трже и прошапута:

— Тако је писано.

1) Солун.

Фанатизам ју је растужио, фатализам умирио.

Да су нишки хареми са својега неоста-шлука и веселости за време турско били чувени на далеко, потврди ми једна Цариграђанка, ханума, пуница Мустафе-бега Бећир-беговића.

Дође време, те уведоше нѣву у купатило.

Ја не одох тамо, јер силна топлота учинила би да буде још брже и онако брзо купање болног ми срца. Хамамска топлота, јамачно, изазвала би ми један од оних напада, који ме често сналазе па око мене би, знам, било триста чуда: лио би се куршум, отвара-рала би се хамајлија... Пошто кадуне не знају да патим од добро познате им бољке синирхастал'ка (живчане болести), шта би могле помислити друго но да сам се од нечега „уплашила“ или „намерила.“

Невестино купање трајало је, Бога ми, по за дуго. И хануме су се купале; час-по долажаху овамо зарад расхлађења.

Јуче су невести први пут навучене обрво, па и данас, ваљада, нешто има. Први пут ће је набелити у среду у вече.

Једва једном однеше јој се свилене хавлије, оне што јој посла младожења о нишану. И нал'не су јој однели; оне су шарене, лепе, до данас не видех оваквих.

Изводе је...

Зазвеча дахире, викну Ата:

„Чим се кренеш — селви-бој се занија,
„Беда рука тапки појас обвија...“

Изнад лактова ухватиле је оне две јуче-
рашње ; она корача тихо. Лабуд су јој тело
скриле свилене, у зеленим и црвеним пругама
хавлије ; преко лица јој је пече, а на глави
дувак.

Пред њом су ишле свирачице с другом
укрштеном басмом; за свирачицама цела ха-
мамска послуга, па, најзад, хануме.

И ако беху замотане хавлијама, ипак им
се видела гола плећа и руке. Клапарајући
налунама, обведоше невесту три пута око
једнога стола, што беше наспред хамама. За
овим је одведоше у укусно турски намештену
хамамску собу, да је обуку.

Како је била лепа и мила, како свежа,
кад се из одаје појави вођена као и мало час!

Једна ми рече, да је и данас на њој туђе
одело.

А зашто је сад воде ?

Да љуби руку.

С хришћанкама и мојсијевкама руковала
се, не гледајући, што међу нама беше и
старих.

— Наш је дин — хак-дин ! Не мој се
срдити, моја госпоја; знаш: и ђаур, и Јахуди
(Јеврејин) — ако издахне пре него што је
прешао у ислам, не може у цехнет, рече ми
Ешреф-ханума, Београђанка.

Ништа јој друго не хтедох прозборити,
до ово :

— Бога ти, ханум, ко ти то каза ?

— Наше књиге. Од наше вере, по „тан-
ке” вере нема.

Одмахнух главом, осмехнух се, па пређох на други говор. И сваки други, ко иоле познаје Туркиње, учинио би исто што ја. Јер кад оне нешто доказују, уверавати их о противном, било би узалуд. То није тврдоглавство, већ веровање, које је тако тврдо, да их у њему не поколеба никад нико.

Пошто је невеста љубила руку, села је; а хануме, обучене у свилу, накићене елмасом и мајским ружама, частиле се пексимитом,¹⁾ кавом и дуваном.

Пред полазак, сва хамамска послуга добила је бакшиш; дала га је, као и част, невестина мајка.

Купање невестино и свију осталих платила је Мејрем-ханума оним новцима, што им дођоше заједно с бојом Али-беговом.

На колима се у хамам отишло, на колима из хамама вратило. У сваким колима било је поред ханума и двоје троје деце, три четири болчице. У бошчицама им је сва потреба за хамам. —

Алла'-сманет-ол, кузум! Ето ме с мухабетли-писмом сутра сабахиле; тј. сутра ћу га писати, а ти ћеш га добити, ако Алах хоће, прекосутра: чимендиџер (chemin de fer) је брз као птица. Ако питаш о чем ћу ти писати, не знам; отићи ћу одмах после акшама, а шта ће бити тамо и кад ће ме пустити отуда — Алах бил'р.

1) сомунчићи замешени с млеком, јајима, циметом, караџилом и саказом.

Много ти топлих поздрава шаље из лепога Ниша нашега

15. маја 18**

Ниш.

твоја

Ј.

ПИСМО IX

5. Кс-и'на-гедеси (девојачка нана ноћ)

Ифетлу, исметлу,*) ићи ѓоз'м емширем (чиста, невина, очи моје сестро)!

«Брă! Брă! брă! (место бре) — букаа фантазија (оволика фантазија)!» рекла би сад Нафие-ханум, Солунка кад би нешто знала читати ова моја писма. А можда би имала право; јер мало ли беше почетак: Севђули кз'м, бир ѓоз'м, а кузум; но сад чак: Ифетлу, исметлу. итд. Овако чиним прво зато: што сам те још у почетку замолила за допуст, да ти свако моје мухабетли-наме мало «по муслмански» говори; а друго: што ми је ђеиф да видиш колико сам научила турски. Сад да ли је све баш изговорено правилно, употребљено где треба и да ли овде нема ексика не знам....

Но што рекох зачудила би се Нафие-ханум! Њој ово није необично, јер се употребљује увек, кад се пише писмо оному

*) Ове се две речи употребљују у говору са кћерима и рођакама високих особа док су девојке, па и после.

кога волимо и хоћемо да га одликујемо. Колико год сам писама добила из Истамбола од лепе дѣве Н. хануме, сваком је почетак овакав. А више ових речи чак при врху, беше увек написано једно слово налик на њихово лам елиф (ла), само што је положено. Признајем, годе да сам све до јуче држала да је тамо написано онако, из чапкунлука или украса ради, а јуче, отишавши из хамама харему Ибрахим-ефендије Али-Спахића, имама — који ће, како чух, скоро бити муфтија — научих се од њега, Ибрахим-ефендије — који ми вазда, па и јуче, одговараше на свако питање с највећом вољом и с оном учтивошћу, с каквом они говоре са женама, нарочито с оним женама које поштују — да се ово увек пише у почетку писма; а његово је значење: Бисмилах (у име Бога). Често је овако и на какву спису, акту, ферману, итд.; а може се тамо, вели, написати цело, словима, јер то није као писмо: лако се не затури, не изгуби се... Писмо је писмо: може се изгубити, згазити — па кад би било написано име Божије...

— Зар не виде ово на Хајрие-ханумино Ниџах-из'н-намеси? прозбори имам зачуђено.

— Видела сам, ефенди, но пошто сам мислила да је написано тек онако, нисам прозборила о томе с ханумама ни речи. —

Синоћ сам била код Хајрије. (Што год видех до сада, све код Хајрије; а код Али-бега? Код Али-бега беше за жене оно мало весеља у прошли понедељак, па више ништа;

такав је адет. У харемлуку нема весеља а у конаку пуно. Нема вечери, како је свадба почета, да се не разлеже глас старога свирача Ахмета и његова друштва. На вечеру су позвати једно вече Нишевљани Турци; друго Срби; треће господа, итд. Казаше ми да је синоћ, поред Ахмета, увесељавала бегове госте и селви-бојли-Булсефа, чочек што му нигде чифта нема.)

Девојке се скупише код невесте пре звезда и месеца, јер су позване на вечеру. Па било је и младих жена. Све су дошле са измечикама; оне су им чувале страх, носећи пред њима запаљене фењере.

У невестиној одаји смеху и шали нема краја, као ни шапутању. Навика им је то, мила и драга навика. да у друштву једна другој на ухо шапућу. И дању, кад се само Атин глас чује, а оне се труде да (изговарајући по коју реч тихо и пренемажући се) ни за часак не сметну с ума господства својега, деси се да прислони по која усне на ухо своје пријатељице, ако јој се учини да ова не обраћа довољно пажње на оно што мисли да је пажње достојно. Често пута, поглед, осмех или нагласак речи какве младице, довољни су да претворе све друштво у око и ухо. Истина, то бива онда, ако је крај ове, што нежно погледа и осмејкује се, нешто младо и убаво ка' и она што је; у руку какво је она обукла.

Испитијући их по за дуго уверила сам се, да је у њих (у опште о изузетцима не

говорим) способност за опажање много велика, нарочито за ово што наведох.

Знам да ћеш питати: Па шта је ако су у једнаку руку?

На ово питање нема ти одговора сад. Писмо за овим донеће ти њихову најмилију ноћ, што јој се још од Хајријина венчања од срца радују, што је с големим нестрпљењем чекају и за њу најлепше руко спремају: а са овом ноћцом донеће ти, безбеди, и једну велику тајну њихову. Па чак се и ја радујем овој ноћи; тј. не радујем јој се, но волим да већ једном дође, јер каде ме направише радозналом, зборећи ми:

— Аман, госпоја, да знаш како је убава! Аман да знаш како је красна! Аман да знаш како се обучемо, како играмо, какве шале градимо и ти би је, валла', желела оволико колико је ми желимо, и ти би јој се радовала. А кад мине мила и убава, распитиваћеш: Је ли се венчало које ваше девојче? Које вам је момче на женидбу? Сваки ли гради кјучук-кна геџеси?

А вечерас?

Одмах после акшама изнесе се на ћошку, окренуту према ђул-бакчи¹⁾ три велике софре; на њима осем хлеба, соли и кашика, не беше више ничега. Донесе се, од некаква жута метала леген и ибрик; једна невестина рођака полевала је свема редом; друга нам меташе преко мокрих рука убрус. Она, која

¹⁾ Врт, у коме осем ружа нема другог цвећа.

би била готова с прањем и брисањем рука добијала би одмах преко рамена други везен убрус, што ће јој за време вечере служити уместо салвете.

Немој се чудити, роде мој, што беху софре без чаршава.

Свака је седала за софру сама тамо, где беше ред да седне. „Јер је боље да ти се каже: ходи горе, него да те по низе пред кнезом да видиш својим очима.“ (Пр. Соломун.)

Принесе се чорба у дубокој калајлији; из ње смо све јеле, јер не беше ни пред једном тањира. За чорбом капама од дебеле овновине. Њу смо јеле прстима. Оне облизиваху „фино“ на прстима каносане јагодице, а ја се сваки час машах убруса.

Док бејаше једно јело на софри, стајала је наспрам нас Хајријина сестра од стрица, девојка, с другим јелом у заклопљеној калајлији, које јој је дала једна од оних кадуна, што су у кухињи, — дворила нас је.

Чим би биле с овим јелом готове, добивале би оно из рукá Хајријине сестре. Тако је ишло за све време вечере.

После четвртога јела, зготовљена од меса, донесе се баклава.

Е овде сам могла и ја додирнути прсте језиком, јер баклава бејаше много слатка и лепо умешена.

За баклавом пуњене наприке преливене киселим млеком.

— Зар да покварим баклаву?! узвикнух.

— Боље баклаву но стомак, рече ми једна осмехнувши се.

Било је десет или једанаест јсла, не сећам се. Добро се вели „појело се не знало се”.

Вечера је завршена пилавом. Најпосле донеше ошав — у шећеру куване шљиве и кајсије — па, горку каву.

Но кава се није добила за софром већ пошто смо устале, опрале руке и отишле у бујук-одају (велику собу).

Ко је, као ја, бивао на турској свадби само дању, свакако му је увече врло необично. Јер преко дана, као што једном чини ми се, рекох: говоре тихо, по мало, не смећу с ума господства својега; а увече: помажу Ати, пљескају длановима, уздишу, узвикују: „О ђф! јанд’м, аман (изгорех за Бога)! Девојке час седну, час устану, задиркују се, шапућу на ухо... а шта ли шапућу?

Не бих се опкларила да није о младићима и ако их никада не чух говорити о њима.

Питала сам буле више пута, да ли говоре; а оне: „Кад се две лепо живују па су саме, безбелл ће да говоре; а пред тобом, пред женама — аип (срамота)”.

Кад се слатко насмејаше с окобасом¹⁾, напеваше па и наиграше милих им игара „Сељаник” и „Зејбек”, донесе се младожењина кана, а свирачице почеше песму:

1) Окобас или сојтарија зове се она кадуна, што за време свадбе гради шалу.

„Не ал олмиш ак колар'н к'наси!
 Лејлим, аман! а, дан'м!...“
 (Како су црвене твоје беле руке од кане!“)

Невеста је насред собе на шиљтету. Две јој девојке (а обе су имале оца и мајку, („тако се ваља“) приђоше с белим крпцама, широким с једнога прста и везаше јој све прсте, тј. крпцама обележише докле сме бити кана: а то је на јагодицама, ноктима и ниже нокатâ у полукруг, више првих зглавака. Густу кану узимаху из једне калајлије и ментаху је на један по један прст редом.

Прст, на коме је већ кана, обавијаху листом од винове лозе, па онда концем чврсто обмотаваху и везиваху да се не смакне. Код би на свима прстима готово, обмоташе јој и увезаше широком крпом обадве шаке. После пређоше на покте белих јој ногâ; и њих облагаху каном и обмотаваху лишћем и крпама. Код својих здравих рукâ и ногâ изгледаше као богаљ.

Али ово не снађе само невесту: све девојке, све жене, па и деца кроз један цигли час бејажу хроми, или како оне веле топал. Оне су једна другој, узајамно, метале кану, завијале прсте и руке.

Рекох све, а није тако.

Фатиме ханума моја познаница и она лепа цариградска девојка, коју ти у једном писму поменух, не каносаше се.

Једна пита Фатиму:

— А дина ти, што „не удари“ кане?

Ова јој одговори :

— Она, коју ја милујем, не може ми је ударити : покварила би беле руке беље од лабудових крила. Па кад је овако проћи ћу се и без кане.

Док ово говораше, учини ми се да погледа у Цариграђанку девојку; учини ми се да је вољна, да јој она разбере речи, да јој она чује глас, што дршће као жица на арфи уз коју се певају песме севдалијске.

Нисам могла а да је не питам :

— Која је то, што је твоја душа милује ?

— Ћути ! чуће хануме, прошапутала ми је, мећући кажи-пут на своја уста.

Хануме су се погуркивале и смешиле. Готово после по часа једна ми прошапутала :

— Кладила бих се да је оне речи нама збринила, а добаћивала их убавом Стамболчету, јер њени нокти нису каносани.. У Истамболу не боје ноката, а вала готово и не завијају се... Мусломанке !..

— Кад ћете се опрати? питах.

— Сутра, саба'иле.

— Па ово је досадно.

— Не мари — дин је. О мекику (задушницама) кад метнемо кану, па делимо за душе умрлих. њима се виде наши прсти као запаљене свеће. Дин је, наша госпоја. И ово смо наследиле од Азрети-Фатиме (свете Фатиме), жене Алијеве, најмилијега чеда нашега пејгамбера Мустафе-Мухамеда, као и боју на обрвама и на трепавицама црну сурму, што

се доноси чак из свете Меке у малим кесима сашивеним од правога сахтијана, говораше ова када с пуно побожности прешавши онако увезаним рукама, преко својега лица и промрљавши неке неразговетне речи.

— Опрости, досађујем ти : што си тако учинила ?

— Кад изговоримо пејгамберово име, прелазећи рукама преко лица и шапућући : молимо га да нам да здравље телу и души.

Неписмене, а колико знају причати о вери ! Из детињства им се све једнако говори о вери ; улива им се у душу страх и љубав за Алаха, који је силан и један једини.

Ове се ноћи не остаде дуго. Око једанаест часова разиђоше се. Многе су девојке остале да конакују код миле им друге Хајрије.

Сутра-дан, пошто су скинуле кану с ноката, облагале су она места, где је била кана, смесом, направљеном растопљеним маслом, нишадором, лебним квасцем и негашеним кречом. Она им није остала на ноктима дуже од п̄ часа, па су је скинуле, опрале руке сапуном, убрисале их, па намазале нокте маслом. Пре ове смесе били су им нокти црвени а после ње, црни као катран, масло им је дало тако леп сјај те изгледаху као црни ћилибар ¹⁾ —

Сад видим да не могу имати у срцу ништа сакли; рекох да прећутим нешто, па на-

¹⁾ Кад каношу нокте уочи мекика, не међу после кане ништа. И нокти и дланови им остану сасвим црвени.

филе (узалуд). Морам ти се појадати да не прођоx синоћ најбоље па макар шта било.

Једна приђе с каном и лишћем мени, и дохвати ме за руку. Ја скочих и јасно рекох:

— То није лепо! Ти ме вређаш!

Да ли је разумела све, не знам, али по тону, којим су ове речи изговрене познала је да се љутим, те се одмах измаче и поче најтишим гласом мудровати:

— Несам знаја дек не знаш за шал (шалу)... Туј скоро отидџмо при госпоја Кају и однесџмо (место одведосмо) једно наше девојче. Девојче је убаво, и ти га познаваш, како чичек (цвет) те за тој. безбели, госпоја си Каја на нега рече:

— Искаш ли да ти биднем свекрва — да те узнем за моје Милош?

Не ли га иска за нојно сина, знаје се кји (да) мџра да га крсти; зира у вас неје како у нас: и Јахуди н кристијан н си мени дин ако се одадџ за мџслимана. Иска да га крстџ — и ми се не расрдџмо. Зашто? Зато што знајемо дека си праји шал. А ти...

— Море ти си, чуја сам, љуто како паприка, рече једна погледавши ме и осмехнувши се.

— Паприка јок, опет узе она прва, он је џибрит:¹⁾ дор (док) га дирнеш — плане.

— Ћибрит? Нужно има да си човек од нег' чува прсти.

1) Палидрвце.

-- Хм, прсти! Дор си дојде до прсти сам себ' изгори... Госпоја, не ли је такој -- сам себе?...

«Гњевљив човјек замеће свађу, и ко је награсит, много гријеши.» (Пр. Соломун.) И ако су ми прионуле за срце речи ове, никаква фајда. За шалу знам, али ми се учини да ово не беше шала но збиља јер осетих да ми додирнуше руку прсти, у којима беше — кана. —

Довече је кјучук-кна-геџе-си. Јузбашиница ми поручи: «Туриси, берем, на акшам пудру; зира к'д си је жена како еркек (мушко). млого лошо стоји.»

Да ли да је послушам? —

Чок селам сана²⁾ од

16. маја 18**

у Нишу.

твоје

Ј.

ПИСМО X

6. Кјучук-и'на-геџеси (мала мане ноћ).

Бен'м мухабетли дост'м,

Како си? Да ми ниси случајно маамур (неиспавана)?

Са са'ат-куле чујем куцање: један, два... Равно десет! Верујеш ли ти да сам тек пре једнога часа устала? Кад би ова турска свадба потрајала дуже, зло.

²⁾ Много ти поздравље.

Остало беше још само неколико декика до сунчева изласка, кад пођоше харем кућама. И ја похитах своје дому; оборила сам главу, па хајде брзо кроз оно уско сокаче: стид ми пробуди у срцу жарку жељу, да што пре прилупам на своју порту, не би ли умакла оку какве познате ми особе. Тако је, севђули, стидела сам се, чини ми се, и од саме себе. Журећи се кроз сокаче, помислих: «Ово ми је други пут у животу; не, више нећу». У Краљеву, кад се враћаш са пуковске славе овако доцкан, или боље рећи овако рано, беше са мном и мој муж и све официрке, пријатељице моје, па ипак ми беше зазор погледати сунце, које нам, чини ми се, рађајући се збораше: «Кад ја остављам постељу моју, ви онда идете својој; браво!»

Ама јутрос ми беше горе, јер сам сама; сама с булама. Не хтедоше позвати ни једне туђинке осем мене, да би за час заборавиле женско достојанство и турско господство. А зар има часа кад се сме заборавити оно прво?

Но зар мислиш, севђули, да ми и тамо беше баш све добро. Нарочито; кад ме једна бездушница гурну, не дајући да ми куршумкалем (оловка) прелази преко бележника, би ми врло непријатно. Ова ханума је од оних из сокачета. Не да она да «искочи» на мејдан оно што је сакли ни за Бога. Ама, да поновим, јача су двојица но сам Радојица Овамо онамо ућуткаше је каде брзо, зборећи јој: «Сак'н, дан'м (немој, душо)! коркма (не бој се)! Госпоја је наша; ми њу много ми-

лујемо; неће она свој малени ћитаб показати ником.»

— Ником... не, само једној својој пријатељици у Београду, јер она воли адете ваше.. многе познаје, јер, знате, ваши су били тамо, па...

— Која је? упаде ми у реч Ешреф-ханума, Београђанка. Ја познајем бутун Београд; тамо сам се родила, одрасла... Старо ли је? Његовом господину какò се име?

— Господину... Она нема господина, одговорих ја чисто тужно.

— Нема! Завали (јадна)!..

Не, севђули, нећу више никада остати ни до изласка твоје светле имењаке, себа'јл'дзи¹⁾ а то ли до изласка сунчева. Нећу... не знам каква им је та Бујук-к'на-гецеси (великкана-ноћ)! Ко зна кад се разилазе...

А сад хајде да почнем о ноћи овој. Што могу, до поднећу, што не могу нека остане за после подне, довече, па, Бога ми, и за сутра.

Јуче, на колима, уз пратњу свирке, донесе се Хајријин чеиз кући Али-беговој. Гледала сам га ваздан, докле год га хануме прикиваху, облажући њиме зидове па и таван; а кад сунце сакри своје светло лице, похитих Београд-махали, својој познаници Фатимехануми; с њом ћу на свадбу. Затекох је у врту невеселу, расејану. Говорила ми је уздрхталим гласом турски, од прилике овако:

1) Јутрења звезда (даница)

«Чујеш ли мујезина? Акшаме... Хајдемо лепој Хајрији!»

«Благо мени! тамо ће бити хареми, а харемско је чедо и моја драга.»

„Вечерас се нећемо мучити ни бојом ни каном, вечерас је само игра и песма... песме! Али што им се радујем? Неће ми „пустити“ ни једне речи песмом моја драга. А и ја морам ћутати — хареми су ђаволи, сетили би се. Да ли би било тешко булбулу, кад не би смео певати, а срце га „тера“ на слатко-тужну песму његову?..»

«Познала је да је свом својом душом милујем, не одговара...»

«Танка је и висока; очи су јој плаве као море и дубоке као оно море, крај којег је рођена у ком се огледа сав престони град цара царева.»

«Огледа се он и дању и ноћу одавно — и још у њему не потону; а ја сам у њеним очима потонула — чим их видех...»

«На мени је свилено рухо; још само да вежем око врата низ бисера — она ми га даде; овај ме бисер подсећа на њене зубе, валла!»

«На ногама су ми црвене местве; за час ћу наместити у косу румени ћул — она ми га посла; овакве су њене усне, билла!»

«Оф, кад полази какво ваше момче на свадбу где му је назли-драгој на глави венац зелени — да л' му је овако? Кад угледа ону за којом гори где се венчава с другом његовим — да л' му је као мени сад?»

„Лепа ми је назли-драга! Душа јој мири-сава као бакча по којој се шеће падишахова ханума; чиста као истамболско небо, којег зрак удише најлепша мома. Љубав би јој, чини ми се, била топлија од сунца нашега Арабистана; али вај бана: она никад неће загрејати њоме мене, жену — Цариграђанка је!»

„Познала је да је свом душом својом милујем — не одговара...»

„Ама, тако ти дина и твојега пејгамбера Исе, не казуј никоу сан, који ти Фатиме говори!»

— Шта ти је, Фатиме-ханум? питах зачуђено своју познаницу; никад није била овака као прошле вечери.

— Ништа, ништа.. Хајде, вак'т је.

Везала је бисер око врата, наместила је ђул у косу; завила се.

Бледа светлост фењера обасја улицу и стазу којом пођосмо тихо, ђутке. А ова нас стаза одведе кући Мејреминој.

Као Мејремина и остале су мусломанске куће у Нишу: мале, ниске; спаваће им одаје препуњене влагом, што долази из хамамлука, који се никад не суше. Није ли због тога код ханума свежина лица, реткост? Није ли и због влаге као због затвора и ране удаје харемима душман, јехтика?

Јехтика их сатире. Ја се не сећам да за све ово време, како их ја познајем, умре која млада мусломанка од које друге болести, а не од јехтике.

Зар мусломани не претпостављају лепому и здравом стану женино одело и накит ?

Претпостављају. А да је овако уверићу те.

Дочекаше нас свирком и песмом оне две црне кћери скитничкога народа; поздравише нас добродошлицом беле унукe Османа цара. Уведоше нас у ниску али пространу одају.

Сија елмас, шушти свила; развијају се хануме, остављају им се у свилене бошчице памучни јашмаци, свилене фереце.

Нисмо одоциле, за софром нема никога, рече Фатиме па тад ми стеже руку уздрхта-лом руком, папућући:

— Ено ње! Утире беле руке везеним пешкиром... уф како ми срце удара.

— Фатиме-ханум шта збориш ?

— Ђут'! Чуће те хареми.

— Па то је невестина рођака.

— Дође да помогне сестри чеиз, а мени да узме памет. Опазила је да је волим, а никад ми не добаци песмом ни једне речи. Ама сад се кајем што дођох. Да сам остала код куће, било би ми лакше.

Лепа девојка, Цариграђанка, приђе нам, направи пред Фатимом јерден-темена, (темена од земље), по стамболски.

Фатима метну руку на срце.

— Добро се превари, ханум, данас те не видех, рече девојка осмехнувши се.

— Била сам ђеифс'з (без воље), одговори Фатима дубоко уздахнувши.

Цариграђанка погледа Фатиму некако

чудно: као да сумњаше у истинитост њених речи.

А како је била обучена лепа девојка?

Најлепше од свију.

Хаљина јој је од тешке црвене свиле, по којој, као по дувку лепе Хајрије, трепере од злата руже и пупољци. Сашивена је а-ла-франга; приљубила јој се уз дивни струк, као да је на њему израсла.

Од белог атласа ципелице, извезене златом, поткићене бисером, стегле јој малене ноге; досад мањих не видех.

А накит?

Око паса јој везени колан; нѐм је а говори: и ако је обучена у хаљину кроја јевропскога — са Истока је. Но није ли ми ово прозборио и онај вез на црвеној свили, од које је богата хаљина њена?

Накит... павта је колану од злата, искићена крупним елмасом и сафирима. Дуги обоци представљали су дворози месец. Билензуке су искићене сафирима, крупним као што је онај један у прстену, на домалом прсту леве јој руке. На грлу не имађаше бисера, јер јој је хаљина запучена чак до горе.

Најлепши накит, који сам синоћ видеља, то је репата звезда испод грла цариградске девојке. Велика је, треперила је од драгога камења а реп јој се отегао на ниже, у лево — крај му се дотицаше средине срца млађане хануме...

Дуга јој је плава плетеница низ леђа; велике и густе коврице уоквириле су лепо

чело, а изнад њих повило се дугачко нојево перо: крај један му притврђен за косу, више десног уха, брилијантским полумесецем; а други за почетак плетенице сјајном звездом.

Нестаде је из одаје.

— Ето, тако ради увек: појави се, нестане је, рече Фатима уздахнувши.

— Репата јој звезда није испод грла узалуд.

— Мислиш ли да с њом поређује себе?

— Па, ваљада. Буле су ђаволи, немам ли право?

Фатима као да ме не чу. Крадом уздишаше бацајући тужне погледе вратима, месту где нестаде репате звезде.

Ето ти највеће њихове тајне, коју крију више но лица своја од „грешних очију.“

Не казуј је никому, тако ти наше лепе вере: јер не би било право да им за доброту њихову ово буде награда.

Гледала сам, испитивала сам их и, на једанпут, учини се, да овде нису саме жене, но и људи... Читава половина учини ми се, да је само обучена у женско рухо...

Нећу ти сада зборити о вечери ништа, и ако беше господска...

Хајде духом за својом сестром, за пријатељицом својом... У одаји где поседаше каде, да попију после слатке вечере горку каву, много је лепо!

Упири очи у све редом; аман баш су веселе!

Погледај ону у канарија-џанџес шалва-рама и таквој ентарији. Буле много пазе на сагласност: никад није у њих рухо плаво, а ирланта на глави зелена, но све једнако. Естетика им је позната још како.

Ентарија ове хануме запучена је испод недара само на два пуца. Груди и венац снежнога јој тела, између паса и ентарије, провиде јој се кроз танки венедик, што је онако лепо проткан свилом, боје канаријина перја. Жута свилена ирланта чалкунски јој је намештена: наврх је главе, накривљена на леву страну, перо јој је спуштено до пола аврапа, а причвршћена је за косу једном маленом иглом од ситна елмаса. Ова игла хануми је сав накит. Но и ако нема драгога камења, на глави јој је цвећа пуно. За пасом јој је малено чевре, на једном му је углу извезено црним ибришимом: Ићи ђоз'м (очи моје), ески јарм (старо драго моје), онда бејак као ђул румена, сад сам ужутела; на другом само: а, фелећ (ах, свѣте)!

Многе су обучене у рухо оваквога кроја, а ни на једној не стоји овако лепо као на њој.

Многе удате хануме имају аврапе, али ни једна нема овако лепих као она.

Ни сокма, ни шивета, ни расплетене власи, што се синоћ код многих видеше, чини ми се, не би јој доликовале овако као аврапе.

Видела си духом њено рухо, а лице..

Питаш ме: Је ли млада та ханума?

Млада и лепа. А кад би се гледало по стасу, могла би, вала, бити падишахова ханума. Па како лепо носи лепу главу! Како ходи!..

Лице јој је бело, очи црне, крупне, замишљене. Чело јој је широко, чисто и било би без бора, да јој се час-по не скупљају обрве, а онда су јој погледи оштри. Ама очи!... овакве очизову се филџан-ђозлер (филџан-очи). Но ово име није дато због њихове величине, но због облика, јер су округле као филџани.

Па њене чатма-кашлар (састављене обрве)!... Оне за оваквим обрвама умиру — —

Лепо ли држи цигару! Све јој је господско — — —

Фатима сеђаше крај мене на миндеру ћутке, а сад проговори, српски:

— И овој Зехра све једнако је убава. Он је најубава була у Ниш.

— Млада је.

— Па и неје Прош'о је он дваес и пет године одамно.

— Одакле је родом?

— Од Пиџрен. Арнаут је... питај Ешреф-хануму, он га познава по боље. Ешреф-хан'м је Белигратли та си је, и присмевџија, и шејтан, и зна много да прича.

— Зар баш тако?

— Такој, валла! Белигратлије ми ич не вољимо, зира они на човека у лице: — „а, анам! ђф, ђоз'м!“ а поза нега — к'јамет.

— Ја се насмејах, јер се сетих шта говоре Београђанке буле о Нишликама.

— Немој да се смејеш! Ђаволи су. И овој, што ми је с'г у срце дерт неје си од Ниш, но од Сељаник и Белиград. Дошло си је берабер с'с Белиградлије.

Приђох Београдки и рекох:

— Ешреф-ханум, Зехра је лепа, а је ли добра?

Она ме ђаволски погледа и грохотом се насмеја, па тихо рече:

— Како носи на врат хамајлију, ићи ђозум-ичен (очију ми), све ће да полуди за неџа.

— Кажн ми чија је?

— Алахово је увек и сад, а био је до скоро и Мустаф-агино; сад... удовица је.

— Кад је удовица шта ће јој ладен'на сред чела? Хануме ми рекоше да носе ладен'на насред чела само оне кадуне, које имају мужа.

Ешреф-ханума насмеја се јаче но мало час и рече:

— Хануме су ђаволи, превариле те. Па тад додаде: — О-о-о ђ, моја добра, моја слатка, моја млада, моја красна госпоја, јаз'к што те зовемо — ариф, кад су могле буле да те превару...

— Госпоја. чух другу, по боље је да си човек гледа чиркин (ружно), но убаво; зира к'д си гледа чиркин — у цехнет ће, к'д погледа убаво — у цехнем (пакао).

— Не разумем, ханум.

— Јаз'к што те викамо ариф! Не ли к'д погледаш чиркин жалиш што га мајка роди такој; а к'д си па погледаш убаво... Алла'-

ичен (за Бога)! не си гледај ову нашу Зехру — у цехнем ћеш.

Но Зехра не оста да је гледамо; устаде и оде, за њом још једна.

Да проговорим коју о одећу ханума у опште.

Најчешће се виделе синоћ шалваре и кратка антерија, или како је оне зову кса-ентари. Ова им је хаљина кроја као и јелек: кратка је, једва прелази половину леђа, напред је много изрезана. И била би баш као јелек, кад не би имала рукава. Рукави су јој широки, убрани су на два конца, или у ситне превоје на раменима и око рука, где су им за ивицу причвршћени с три прста широки запонци. Запонци су се приљубили уз руку, запучени су на два пуца, провучени кроз петљице направљене од памучна конца или ибришима. Јаке нема, а опточена је, обично сва, ширитом или везом.

Шалваре се кроје као сукња; дугачке су, а дужина им је свуд једнака; оздо су сашивене, а остављено је без шва на оба краја, колико нога да се провуче. Средина шалвара подиже се и прибада за пџс где су везане, обично, везеним учкуром. Многима су биле шалваре везене златом: око цепова, остраг од паса па на ниже за један пџд, тако исто и напред; па везене су и доле, око ногавица. Но ово није савремено; везене шалваре и ентарија само су на оној која хоће да

покаже да поштује што је старинско, или да поштује спомен оне душе која јој је ово одело оставила у наслеђе : а оно јој је, обично, од мајке, свекрве, бабе, па, често, и прабабе.

Рекоше ми, да им није народно одело само шалваре и к'сà-ентари (кратка антерија), но и узун-ентари (дугачка антерија), или, како је још зову, чанта. Дугачка антерија је иста као наша јутрења хаљина. Рукави су јој уски, а праве се и широки, онакви као на краткој антерији ; око пàса је притегнута коланом или кушаком, а запучена је до грла. Често пусте да им се вуче за читав аршин и више ; оне, у опште, врло воле дугачак скут.

Неколико њих беху обучене јевропски. Ово им одело не стоји добро. А зашто ? Није по дневном укусу. Многе су га правиле још пре седам, осам, па и свих десет година, а још га облаче : о бајраму, свадби — једном у години. Обично је од свиле па и од кадифе ; ако чекају да избели или да се подере ..

Рухо а-ла-турка беше, готово, у свију тазе, за ово су га вече правиле. У већине је свилено, а боје су највише живе. Жуто, црвено и зелено у души је и у срцу свакој мусломанки.

Не беше готово ниједне, која није имала за пасом чевре, савијено троугласто, прибо-дено за пàс. Ниједно чевре не беше без шара и навезених златом или црним ибришмом

стихова. Стихове са два-три чеврета прочитах помоћу једне писмене. На једном беше око једнога угла, мало ниже поруба ово :

„Инде чевре, бејаз чевре,
„Јар којнунда јатан, чевре:
„Јар којнунда нелер ђорд'н?

(Танко чевре, бело чевре, у драгишим си недрима било: шта си тамо видежо?)

Ниже овога навезен је ал-катмер и зумбул, а озго су ова два редића :

„Сујле, хеј дертли-чевре!
„Борд'н, хеј дертли-чевре!
(Кажи, еј тужно чевре!
Видело си, еј тужно чевре!)

На другом чеврету беше ово :

„Ашк оддум сана, цан'м, ђонид'мден;
„Мерхамет'н бу ми, билдр, ефенд'м?*)
„Ајда бир салам ђундер, ефенд'м!“

(Водела сам те, душо моја, целим срцем својим; а твоје милосрђе ово ли је, кажи, моје драго? У месецу пошаљи ми поздрав један, драго!)“

У средини угла су шаре: једна змија и четири гуштера; озго је ово :

„Јадиђарм сенде калс'н, ефенд'м (нека мој спомен остане код тебе, драго моје!)“

Хануму, на чијем чеврету беху они први стихови, упитах тихо и смешећи се :

*) Ефенд'м — мој господине, моја госпођо; у песмама — драго моје.

— Право кажи, јеси ли везла сама?

— Сам?! Зар сам себе... Јо-о-ок, џан'м, овој ми је јадићар.

— Од кога?

— Од једно моје дост, одговори она и уздахну. Она писмена рече: — Дост си питају чевре шта је видело: а за тој су шаре ал-катмер и зумбул, што си тамо куде си је оно лежало — мирише како овој цвеће. На друго змија и гуштери: ако си истин' неје догри, какд се на нојно срце чини. — да му дојде један дерт и да га пије онакд, какд би га пили змије и гуштери...

Ципеле су им на свадбама, обично, од атлаза или кадиве, везене срмом и свилом.

Очешљане су разно. Сокма им је као... како се оно зваше? А! — „титус“; коса је прикупљена свиленом траком, а трака је везана на темену. Но ова се, нарочито на темену, мало види; сакривена је драгим камењем и цвећем.

А аврапе? Подсечена коса, као што у нас носе девојчице, само је остављена још краћа, те хануми, која их има, не крију врата ни мало. Неке су их везале траком, а једне имају наврх главе шамијцу, као оно удовица Зехра. Најобичније им је чешљање, две плетенице; оне су подигнуте, глава је везана стамболском шамијом или свиленом прлантом; но перо није прикупљено као у нас кад вежемо главу: оно је спуштено, али не долази се врата, јер ове су шамијце врло мале.

И овако кад су очешљане лакићене су наврх главе. Ово последње чешљање је и код девојака, а она два само код жена. Плетеницу једну и две, спуштене низ плећа, носиле су од пре, веле, само девојке, сад и жене. Напред исечену косу ретко која да је уковрчила; она је обично раздељена на криво: мања је половина подигнута а већа спуштена косо, преко чела, чак до ока, до краја обрве; а мало ниже светле им се намирисане зулуфе, у неке уковрчене као она пера на паткову репу, а у неке прснула је свака длака за се. Но готово половина беше без зулуфа; и то, како ми се чини, не пустише их оне што беху обучене, тобоже, а-ла-франга.

Жене су набељене, обрве им навучене, на ивицама очних заклопаца црни се сијасурма. Ни у једне не видех белих и здравих зуба. Многе имађаху ладен, и то највише на сред чела, што значи, као што рекох, да она, која га тако носи, — има драго. Но то драго, синоћ чух, најчешће је — муж. Удовица кад би га носила над обрвом, не би се морало тумачити да тражи драго с којим ће да ашикује, но век да векује — тражи војна. А Бога ми кад га нека нићали метне у страну, не поштеде је хануме.

Размирисала се одаја од цвећа и ливанте. Буле се много и свољом ките; радо прскају ливантом косу и рухо своје.

Поседесмо мало, севђули, па нам две каде доведоше невесту без тела и дувка, и наместише је на миндер до Фатиме хануме. И сад је на невести одело друго и туђе.

Зазвекташе зилови, викну Ата:

„Халал олсун сана бен'м ђонил'м!“
(Нека ти је просто моја љубав.)

Приплескаше кадуне длановима узвикујући:

— Халал олсун (нека је просто)!

— Халал олсун, јарм бѣ (нека ти је просто, драго бре)! изговори Зехра и покри рукама лице, да би сакрила сузе, што јој овлажише дуге трепавице.

— Шејтан¹⁾ Зехра! чу се јасан глас Ешреф-хануме.

— Шејтан Зехра! прихвати још једна, што сеђаше код њених нога, па тад поче мени:

— Виде ли ону младу хануму што изиђе? Синоћ је дошла из Солуна. Рођака је Бећир-бегу, па би требало да дође овде први пут сутра, с јенђама, а не вечерас; ама њезино чапкун-срце не могаше издржати, учини преко адета, дође: знала је да ће бити младих и убавих; и ако није из Ниша, зна како нишке хануме проводе кјучук-к'на-гецеси.

— Која је то? нисам је видела.

— Јаз'к (штета)! Ама нека, ући ће, показашу ти је.

¹⁾ Ђаво.

Солунка уђе и намести се наспрам Зехре: погледа је, час нежно, час тужно, а ова се чини невешта.

Солунка је била Зехрина доба; не беше врло лепа, али је веома пријатна појава. Њене су ми се очи више допале но Зехрине, и то не што су црње од Зехриних, него што им је облик, како ми се чини, лепши. Дугуљасте су... Овакве се очи зову бадем-ђозлер (бадем-очи), јер су по облику баш као прави бадем. Богата чанта од пурпурне кадиве доликовала је много њену белом лицу и црним кратким аврапама.

Цигара јој се у руци угасила; усне су јој полуотворене, а страсни погледи почиваху јој на лицу Зехре удовице дуго.

— Зашто је оволико гледа? питах Ешреф-хануму.

— Па, ја мислим да је ашик на њу... Погледај јој, госпоја, лепе и беле руке; не ради ништа, има неколико робиња. Била сам јој у коваку, богатство је... Гледа нашу Зехру, тугује, ћути — а шејтан-Зехра, бајаги, ово не види.

Она не ради ништа, а нишке хануме?... Та није ли им у рукама чешће дахире него плетиво и шав? Али, јес: оне плести не умеју; а шав им је, веле, мио исто као и вез што је...

Солунка је дуго ћутала и гледала младу удовицу, па на једанпут поклопи лице рукама и зајецла. Све се погледаше; једна јој приђе:

-- Теби није добро, Емир-ханум? Хајде у другу одају.

— Добро ми је, али. оф! Гледам ово весеље, исто је као некада, па ипак између оно *некада* и ово *сад* — грдна је разлика?

Присетише се јаду њену; неколико њих заплакаше се и тужно узвикнуше:

— О Ниш! наш лепо Ниш!

— За Нишем ме боли срце а за Београдом и душа и срце, додаде Ешреф-ханума, Београђанка, па и сама се заплака.

— Тако је писано, рече једна старица, утирући сузе чевретом.

— Тужна сам, али плакати не могу, јер Солунка је лукава, лаже да плаче за Нишем, прошапта ми Фатима.

— За чим плаче?

— Лако је погодити — за Зехром. Дала би она много да пољуби само једном њено филџан-око, али узалуд, Зехра је и не гледа. Тешко и њој и мени!...

Невеста не остаде више од једнога часа; изведоше је да је уведу с лувком и телом.

И сад је вођена исто као и преко дана, само што се сад носила пред њом голема тепсија, пуна поквашена брашна, где је углављено много свећа. Њихова светлост падаше на невесту, али јој не обасјаваше лица, јер преко лица јој је сјајно пече. И сада им не

беше полазак из невестине одаје, но из дворашта.

И сад је љубила руку свима. И сад Мејрем-ханума зајеца кад јој додирну уснама руку и ногу мила јој мезимица. И сад се буле заплакаше.

Седела је према нама у наслоњачи, са лица јој пече није дигнуто.

Циганке су купиле од ханума бакшиш; преко груди им је опет друга басма и од невесте и од Али-бега.

Намести се насред одаје мекана постеља; окренуше јој узглавље светој хаби. Водиље доведоше невесту постељи, на коју она ступи десном ногом, па седе, опруживши обе ноге. Водиље јој једним крајем од дувка покрише лице, а две девојке приђоше и узеше јој облагати каном табане, цела стопала.

Свирачице викнуше :

„Вурун'з, кад'нлар, ђелин'н кнаси!

Аман! а лејлим, аман!

(Метните, каде, кану невину.)

Девојке су радиле посао свој полако, пажљиво, угађале су да кана буде само до зглавака. А кад бише готове, завише јој ноге прво виновим лишћем, па крпама, наместише је да спава. Мислиш ли да је заспала?...

Кана је остала по часа, па је скидоше и опраше ноге. Да знаш како су биле црвене!

Кад она устаде и одведоше је, на њено

место леже јој мајка: да би се испунило све што је икада пожелела ћерци својој.

Кад она устаде, похиташе измећарке, те изнесе постељу.

После четврт часа, опет нам доведоше Хајрију, али без тела и дувка.

Ослобођена, разговараше се тихо са Фатиме-ханумом.

— Чујеш ли, госпоја, шта ми рече Хајрије-ханум.

Нисам разумела.

Да се Беие-ханум, њена рођака, свукла и спава. Благо њој кад јој је до сна...

— Да ли има овде у друштву још које, да јој је у срцу као теби ?

— Има. Хајрија је пуна дерта.

— Што полази за недраго? Или је можда без њена пристанка њему дадоше ?

— Не. Питали су је, пристала је одмах, јер, вели, кад не могу поћи за онога кога ми срце воли, што не бих учинила по вољи души која би за срећу моју и живот свој дала, што не бих обрадовала милу мајку своју. И ако је аџамија, паметна је, познала је да Али-бсга њена мајка и цео њен род милује.

— Она воли Хајредин-Хасан-бега, а ти .

— Погледај оне две у белом оделу... Једнак им је крој хаљина; на глави им једнаке шамијце; па и цветови су им једнаки.

Погледала сам

Да су само обичне пријатељице криле би једна од друге оно што праве за свадбу као змија ноге, јер су Туркиње себичне. Ако би

која похвалила рухо ђене пријатељице, завидела би, подсмехнула би се, оговорила би је. Завист и оговарање, најглавније су карактерне црте Туркиња.

А оне две што онако лепо седе једна крај друге неће се оговорити ни за живу главу... Јесте, само у овом случају, код оваке врсте пријатељица, нема зависти, нема оговарања никад и ни по што. Но и ако нема зависти и оговарања, има нешто друго, ако не горе, а оно страшније. То је силна љубомира. Зар би смела једна од ових двеју да се љубазно разговори или насмеје с којом младицом? Јок, вала. Овде би тек био прави к'јамет. Истина, не одмах у друштву; код куће...

Дуго сам их гледала оне су пушиле једну цигару, пиле су воде из једне чаше. И још би их гледала да не проговори Фатима :

— Госпоја, овде у одаји има љубави, али и мржње. Погледај друге две: ону постарију, до Ајше-хануме, и ону младу, до Зехре.

Погледала сам. Питах је које су.

— Ортакиње, одговори ми она кратко.

— Не разумем. Т.ј., не знам у шта би се могле оне уортачити.

— Обе су Мустаф-агине жене.

— А, сад разумем. Тај Мустаф-ага има две жене.

— Има четири: две су му у Сељанику, две овде.

— Да л' се ове две мрзе ?

— Безбели се мрзе кад неће да живе у

једној кући. Мустаф-ага је код младе два дана, код старе четири. Воји се да му се стара не расрди, па да га баци — јер она је много богата.

— Шта му би да узме дете; он је извесно стар као му је кадуна стара.

— Доходила му кроз капицик жени сваки час. Сагледа јој лице, замилова је; а она, ацамија... Зар други после да је узме? Јок, вала — у нас тога нема. Сирота! Млада је и лепа. Она је чедо честитих родитеља. За грдну несрећу њену пре две године — остаде без мајке своје. Но Алах ће јој грех опростити, јер она се каје...

Гледајући је бледу и тужну, љутила сам се на њега, а Фатима ми збораше:

Љутиш се. А шта ћеш рећи сад?... Погледај ону хануму што спусти главу на Ешрефханумино крило и заспа.

— Видела сам ову лепу девојчицу још у хамаму. Смешно ми је што јој направише хаљину са скутом; она је мала.

— Удата је.

— А! Не! Шалиш се.

— Не шалим се. Удала се пре два месеца.

— Колико јој је година?

— У дванаестој је.

Страшно! Слушала сам да се мусломанке рано удају, али овако... Да ли јој је муж млад?

— Њених година. и још двапут је толико. Она девојчица што се намешта поред ње, пасторка јој је. Играју се по ваздан; Н-

ефендија полазећи, пре неки дан, у Београд, питао их је шта ће им отуда донети. Ко из једног грла одговори му и кћи и жена: «лутку». —

Хајде, севђули, да прекинем и по други пут причу своју; још се не бих сетила по-стеље да ми се око не замори и да се не сетих пословице: «Посвирај па и за појас задени.»

Сутра ћу, ако Бог да, наставити мухабетли-писмо чим се сунце роди, јер око девет часова морам бити код Бећир-бегових.

Устала сам, ђоз'м пре сата једнога а још се нисам дузленисала за јенђе-ђуни лепоте Хајрије, нити ћу се дузленисати док не будем аз'р с писмом, које почех још јуче пре подне. Ево, наставићу одмах, емма, ни сада не могу друкчије него као из ћитаба.

Вече је било и прошло одавно, ноћ царује. Свирка и песма не престају.

Засвира се кокоњеште, омиљена игра свију нишких кадуна. Изиђоше на ћошку; поведе коло једна млада беговица. У десно јој је руци чевре, по такту свирке маше њим и игра. Похваташе се многе, играше за дуго с највећим осећајем. Без осећаја није им песма, па ни игра.

После кола седоше неколико њих на сред собе и почеше саме у дахира. Свирале су и певале тихо и лепо, лепше од свирачица;

уздисале су. узвикивале, пљескале длановима по такту свирке, добацивале речи из песме оној, која им се ове вечери највише допала, бацале су једна другој у крило запаљена палидрвца и цигаре... Зар је само једна отишла кући с прогорелим скутом? Зехри прогореше канарија - џанфес шалваре — а она се не расрди!...

За овим, засвира Ата чочечку игру „Сељаник“ и викну:

„Сељаник, драги Сељаник,
„Пих многе воде буланик, ¹⁾
а лејлим — аман!

„Хајд’ да идемо, аман! бежимо, аман!“

Скочише оне две младе у једнаку руху, метнуше зилове на прсте и почеше игру. Играле су вешто, лепо — не вређајући морал ни мало, као што се то дешава код чочекиња. Кадуне су их гледале са усхићењем; помагале су драгој им Ати.

Кад не би било песме, игре и весела, зар би се могло остати овде чак до сунчева рођаја? Не би ли било са свима као са Цариграђанком, с децом и неким постаријим хану-мама? Многе су се друштву пре поноћи искрале и потражиле у другој одаји постељу.

На Хајријину крилу била је лепа главица Севдијина. Склопила је очице поодавно; успавала је свирка и песма свирачица, смех и пљескање дланова несташних кадуне.

¹⁾ мутно.

— Намести јој главу на јастук, па хајде да играмо Мендил, рече Хајрија Даниш-бегова ћерка, Несима.

Не могу, аретл'к (посестримо). жао ми је детета, протеча Хајрија с пуно нежности својој посестрими...

— Ха! јесте: посестриме се воле искрено, пријатељски, сестрински, а оговарају се врло ретко. Најчешће се посестриме, тј. состриме, још док су мале. А како? Кад се две девојчице играју и лепо слажу, закаче се малим прстима и говоре: «Ак таш кара таш: дуњаде да ахрете да — кзкардаш (Бели камен, црни камен и на овом и на оном свету — сестре).» За тим стегне концем свака свој прст, боцне се иглом и ону крв попију. Хајрија је попила крв с Несимина прста; Несима с Хајријина.

Хајрија се одупирала, па најпосле, за хатар својој посестрими, уклони Севдију са својега крила и устаде да игра Мендил.

Мендиљ, кара-куш, хаџи и др, игре су као наш прстен, залогe итд., само се код њих не да ни замислити да ће бити одиграна која без дахирета и песме.

Од свију игара пробрала сам и хоћу да ти опишем, и ако не најлепшу а оно најнаивнију (јер било их је свакојаких), игру, Мендиљ.

Насред собе поседаше све. Једна млада Лесковчанка, Кајмак - ханума, скупљала је мендиле (рупце) од кадуна и остављала их себи у крило, а после их покрила својим

скутом, да се не виде. Наспрам ње је седела њена јетрва, Шербет-ханума.

Кајмак-ханума пита :

«Пазарда пазар вар ми (на пазару пазар има ли) ?»

Шербет-ханум одговори :

«Вар (има).»

«Пазарда ђузел вар ми (на пазару лепо има ли) ?»

„Вар.»

«Ђузелерден ђузел ким чикс'н (од лепих леп ко да изиђе) ?»

«Исмет-ханум.»

Кајмак-ханума узе из свога крила један рубац и подиже га у вис.

— Мој је, чу се танки гласић Афет-хануме, налбантиновице. Узимајући свој рубац, топљаше се од задовољства, што је бар у игри Исмет-ханума.

Исмет-ханума је жена турскога комесара Исмаил-бега.

Опет поче прва :

«Пазар да пазар вар ми ?»

«Вар.»

«Пазар да чиркин вар ми (на пазару ружно има ли) ?»

«Вар.»

«Чиркинлерден чиркин ким чикс'н (од ружних ружан ко да изиђе) ?»

«Соломон.»

— Соломон! вај бана (куку мени)! при-викаше све осем оне што је Исмет-ханума.

Соломон не само да је ружан но је, си-
ромах. још и сулуд. за то су хануме страховале.

Прва извади рубац и подиже га. Све се
питаше погледима чији је, а сајбика његова
узе га, не рекавши ни беле.

— Е баш ми је ђеиф! прошапута ми
Фатима; па тад додаде:

— Јеси ли видела како има бујук-бурни
(велики нос), већи но каква беговица; а шта
јој је муж? — бербер.

Опет узе Кајмак-ханума:

«Пазар да пазар вар ми? итд. Бузелер-ден
ђузел ким чикс'н?»

— «Нури-ханум». одговори јој Шербет.
Јетрва јој подиже рубац.

— Мој, рече Хајрија и поцрвене.

Фатима се болно осмехну и прошапута:

— Нури-ханума је поносита стамболска
беговица, Севдијина мајка, Хајријина несуђена
свекрва.

«Пазар да пазар вар ми? итд.

«Од ружних ружан ко изиђе?»

Глуви Ахмед, што кад иде у небо гледа
и рукавом нос брише.

Опет прва извади рубац и подиже га.

— Мој, рече невестина сестра весело.

Опет ми Фатима прошапута:

— Нисам ли ти сто пута рекла, моја
госпоја, што је права ханума — познаје се.

И иђаше редом: лепо, па ружно, итд. Кад
нестаде рубаца у крилу, све устадоше и на-
правише круг. Чу се дахире, припљескаше
све длановима и почеше песму:

„Исмет-ханм чиемиш ојуна,
 „Бакшунун ђузел бојуна,
 (Исмет-ханума изиђе да игра, гледај јој лепи стас).“

Исмет-ханума уђе у круг и прошета се као пауница, као госпођа, као права Исмет-ханума.

А кад јој се песмом рече :

„Геч, дилбер, јерне (иди лепото, на своје место),“ уклони се.

„Соломон чиемиш ојуна,
 „Бакшунун чирвин бојуна,
 (Соломон изиђе да игра, гледај му ружни стас).“

Изиђе охоло берберка с крчазима и пође кругом згрченим раменима баш као прави Соломон. Смех и врисак прекиде дахире и песму. А кад се чу :

„Геч отур чиркин, јерне (или седи, ружни на своје место),“ берберка изиђе, и то не само из круга, но и из себе. Више је синоћ не видех.

„Нури - ханум изиђе да игра, гледај јој лепи стас!“

Хајрија уђе у круг: ишла је лепо, господски, као увек.

— Хајрије, евлад'м (чедо), прошапута Фатима, па се заплака

Фатима није играла.

„Глуви Ахмет изиђе да игра гледај му ружни стас!“

Изиђе невестина сестра. Подигла је главу у вис, усне јој отворене, једно раме подиг-

нуто, друго спуштено: поред носа промицаше све једнако свилене рукаве

Одајом се разлегаше смех и узвици:

— Ашколсун (браво), Ахмед бре!

А тај Ахмет није само глуп, но још и сулуд и веома ружан

Ишло је редом као мало час: лепо на ружно, итд. Било је првих стамболских ханума али и највећих бедника.

Гледајући их мислила сам: Ах буле, буле! Да ли знате шта радите? Зар нађосте сулуде и хrome да им се насмејете? Зар нађосте баш оне које жалите да им се подсмехнете?! Не, не! кога жалимо не можемо му се подсмехнути. Ви им се не подсмевате но се само забављате њиховом несрећом и не мислећи шта радите. Не слутите да баш овде у друштву ваш смех пара некому срце. Но он вас зато не проклиње; он у души изговара ове речи: *Оче! опрости им; јер не знају шта чине.*

Засвира се лепа игра „Зејбек“.

Улете у одају хитра и лепа чочекиња Булсефа.

Полетеше јој крупне црне и живе очи од једне хануме до друге хитро, као Дијанине стреле.

Очи јој упоређујем без страха с Дијаниним стрелама, али њу не смем с Дијаном и ако је лепа и млада, танка и висока, јер чочекиња је...

Зашкрипеше јој срмали-папучице, зашусташе свилене, као ватра црвене, шалваре, засија месец и звезда с висока феса њена, расплетоше јој се црне и дуге власи, подигоше се обле руке (остале су голе, засукаше се широки венедик-рукави), са танких прстију зазвекташе звучни зилови; чочекиња удари неколико пута такт — поче игру, а са њом још једна.

„Зејбек нам за зид штуче;
 „Кад скочи жуч му пуче!
 „Ојна Зејбек! сана, бана, Зејбек!“)

„У руци има жише:
 „Проклет му био ише!“
 „Ојна Зејбек! сана бана, бираз!““)

чева Ата из свега гласа; трешти дахире под црним прстима њеним; играју чочекиње... не, не, само сам Булсефу гледала, и хануме су је гледале. Покрети у овој игри леви су и богати; лепо их је изводила Булсефа...

— Аман, како је тели (гипка)! говоре хануме.

— Аман, јанд'м (изгорех)!

— Нерде туфек (где је пушка).. бу-ум! узвикнуше неколико њих, раздрагане вештом игром њеном...

Све брже свира Ата, све страсније играју

1) играј Зејбек, себи, мени Зејбек.

2) посла.

3) малко,

чочечи, све више падају у севдах ђаволи хануме.

„Зејбек се балте⁴⁾ лати:

„Када му дома пати!

„Ојна, Зејбек, сана, бана бираз!“

„Ојна, Зејбек, сана бана, бираз!“

прихватише хануме, па почеше и саме играти, али како? Не устајући с миндерâ, горњим трупом подражаваху чочекињама, и то све по две, окренувши се једна другој; средњи прст, палац и филцани замењиваху им звучне чам-паре. Што више падаху у севдах, све јаче удараху филцан о филцан, те ми ни мало не би чудо кад полете парчад вратима.

„Када му држи лаале;

„Дилбер је, нема шале...

„Ојна, Зејбек, сана бана бираз!“

пева лукава Ата бацајући ђаволске погледе на раздрагане хануме. Погађајући како им је, смешила се чудно, ђаволски.

„Ојна, Зејбек, сана, бана бираз!“ узвикују несташне хануме.

А Булсеџа?

Час леђаше као ветар; час се леђаше и повијаше као клас. Додирујући само прстима шарено тле, зваше другу на заталасане од умора груди своје, гледајући је нежно за

4) секира.

дуго право у очи. Ова се срђаше на њу, одбијајући је од себе бегаше; Булсефа је опет зваше, трчаше за њом, казиваше јој лицем и очима жарку љубав своју. Ова је отури руком од себе. А кад је и трећи пут позва — погледа је нежно, и Булсефа њу: полетеше раздрагане и срећне једна другој у наручје...

— Бү-у-ум! узвикнуше неколико њих.

— Ојна, Зејбек сана, бана бана бираз подвикује Ата

— Ојна, Зејбек, сана, бана бираз! прихватише хануме; па подигнувши деснице у вис и наместивши прсте као да запињу пушку узвикнуше опет, у један глас:

— Бүуум!

— А! ха! хаде! хоп! виче Ата.

— Хопа! хоп! подвикују хануме. А чочеци не сустају, играју — не играју но лете!...

— А! ха! хаде, џан'м! говори Ата.

— Џан'м! прихвата Булсефа.

— Хаде, кузум! Хопа јаврум! узвикују обе сестре црне.

— Јаврум! опет прихвати сама бела Булсефа.

Бледи Булсефини образи претворише се у живи пламен; бурно јој одскачу груди, распиње се узано јелече.

И звекет зилова је све бржи, ситнији и најситнији бй, кад подвикну Ата:

— Чалка сана, ханумлара бираз!
(Тресн себи, ханумама малко!)

— А! ха! чалка сана ханумлара, Зејбек! прихватише каде; а чочеци? Затрепташе рукама и... Не, не, ово описати не умем а и не допада ми се, нека остане...

— Чалка-а-а! оцет рече Ата... Булсефа се преви назад, простре се; прснуле су власи, клонула је глава на крилу — Зехре-ханум.

— Ашк-олсун! ускликнуше каде и припљескаше длановима што игда могу; Зехра узе лепити динаре по знојавом челу уморне Булсефе.

— Ашк-олсун! поновише раздрагане хануме и — — —

— Јашмак! Фереца! Харем! захори се кроз пространу одају, пуну жена, страховито.

— Натраг! Харем! изговорих и ја нехотице.

— Јашмак! Фереце! Аман! запомагаху мусломанке, подижући крајеве од шалвара и дугачких ентарија и покривајући њима своја лица.

— Натраг! Харем! изговорих још једном, па потрчах Ешреф-хануми.

Питаћеш шта би?!

У харемлук се увукао Турчин! — — —

У црном је јевропском руху, на глави му висок фес; леп је: брци су му црни а лице бело као у кадуње!

Појурио је Булсефи, одгурнуо је са Зехрина крила... Привуче Зехру на своје груди — ижљуби јој и очи и лице. Бранила се; удари га руком преко уста, а у том захори се бурно плјескање и смех.

Младом Турчину спали су бркови!

— Душман, шта учини!

— Џанс'з (бездушник), поплаши нас!

— Баволе солунски! мешаше се с плескањем дланова и смехом.

Овај млади и лепо Турчин бејаше страсна и лукава Солунка, Емир-ханума.

*

Скоро ће девет часова; до уха ми допире звррка пајтона а ја још не одох харему Бећир-бегову! Зар неће бити зијана ако не видим све редом? Ема што ћу, џан'м'џигерџи (душо, џигерице моја), кад сам тек сада аз'р са својим мухабетли-писмом, што се отеже као причање старе Абиде-хануме, коју кћи, чим види да „тегљи“ многе димове узастопце, опомене речима: „Аннеџијим, узун сулема (мајчице, дуго не збори).

Е, кз'м, ђозлерден пус идер'м (љубим ти очи), а селама ти данас нема, јер крај мене једна моја кона стоји и збори:

— Пиши на тој девојче ако ти душа иска селам од бутун Ниш, немој од сам' себе зира од тебе му је селам — писмо твоје.. Не ли искаш нашински: овој си је и нашински и хак муслимански.

18. маја 18**

у Нишу.

Твоја
Ј.

ПИСМО XI

7. Јенђе-ђуни ¹⁾

Ифетлу, исметлу, ићи ѓез'м емтиром,

Овога часа дођох од дилбер Хајрије. Данас не бејах тамо сама, наших госпођа и госпођица било је пуно. Само јаз'к што не знадоше све, да се и данас иде рано, у само подне; јер која дође а-ла-франга — у три или четири часа, не виде ама баш ништа То јест, јок ништа: виде лепу невесту, нагиздане јенђе, накинђурене кз-алки и — то је све. Сви обреди бише и битисаше још у један са'ат по подне.

У турским сватовима је кјучук-к'на-гецеси најмилија ноћ а јенђе-ђуни најсвечанији дан. Данас су јенђе дошле по девојку и донеле јој богато рухо, што јој га Али-бег правио.

У кући Већир-беговој све се беше ужурбало од ране зоре; песма и свирка не преставјаше. Око девет часова почеше се заустављати пајтони пред беговом портом, долазе јенђе. Ове хануме нису биле код Хајрије како је свадба почета никако. Оне ће јој сад отићи са свекрвом и родом беговим.

Већир-бегов харем није леп, али је веома пријатан; дочекивао је с истом љубазношћу сироте кадуне, као и хануме нишких бегова.

Кад се све искупише, рече им Већир-беговица :

1) Дан кад јенђе долазе по девојку.

— Која ханума жели да се телеше, нека похита малој одаји, тамо је Акиле-ханум.

Устало је десетину младих и неколико девојчица; оскакуташе старој Акиле-хануми. Простираше се једна по једна на шарено шиљте, окрећући лице горе, према Акили. Стара их је прво набелила а после им ређала сјајави тел и ђелин-пули (невестина пуца) по челу и обрвама. Унуци Бећир-беговој и њеним другарицама, младожењиним рођакама, не нашара само чело и обрве, но и образе.

Пред самб подне дођоше чочеци; и они ће с јенђама Хајрији.

Код Бећир-бегова харема остала сам мало, па пожурих преко Нишаве. Затекла сам нагиздану Хајрију у предсобљу с другама њеним Накићена је више но икада, а трептави елмас са њене челенке надметаше се са зрацима мајскога сунашца. (И сад беше на њој туђе рухо.) Изнад коврча прикачена јој за косу некаква исписана хартија, изрезана у облику крушчице; пошто ти, кузум, не могу лако читати турски, то замолих ону писмену хануму да ми оно прочита. „Види, рече ми она: прво је слово — мим (м), друго — елиф (а), треће — шин (ш).. на хартијци је написано *машалах*¹⁾; јер, знаш, има свакојаких очију.”

Што се више ближило подне, душа Хајријина бивала је немирнија, срце нестриељи-

1) Бог да чува. (У нас: не буди урока.)

вије. Час-по, бацала је погледе дворишту, средњој капији; ослушкивала је.

Око једнога часа по подне, чу се зврка пајтона.

— Јенђе! ускликнуше јој друге и посетрима.

Јурну јој сва крв у лице; оде с другарицама у своју одају.

И Мејрем-ханума похита за својом мезицом, јер није обичај да невестина мајка дочекује јенђе кћерине.

Хајријина сестра, са стринама, Цариграђанком и рођакама, отишла је већ орта-капији, да дочека јенђе сестрине, да им скине јашмаке и фереџе и да их поздрави добродошлицом.

И свирачице су им изишле на сусрет, и то не само до орта-капије, но чак до улице.

Орта-капија широм се отвори, и ако у дворишту бејаше развијених була пуно. Нису се имале од кога крити, јер у предњем дворишту не беше „никога.“¹⁾

Којим су редом ишле кроз поменуто двориште, не видех, а у ово пред кућом улажаху овако :

Напред чочеци, звецкајући чампарама; за чочецима ашчика с бошчом, у којој је невестино рухо и накит, за ашчиком свекрва, па редом јенђе, све две и две, и, најпослед, Ата с друштвом својим, левајући песму јенђину :

1) Буле кад ступају коме у кућу обично питају: Варма кимсе (има ли кога) ? што значи, има ли кога од мушких.

„Пред кућама нам шам-дут лиснати;

„Лист ће опасти, дрво остати. . .

„Код тебе ли је лек од љубави ?

„Аман, јенђе, топарлацик²⁾ јенђе,

„Загри ми мене!

„Грехе што чиниш, што су код тебе —

„Примам на себе“...

Кад све уђоше, затвори се орта-капија. Овде су развијене, овде им је Хајријина сестра узвикнула: Сефа-ћелд'н'з (добро дошле)!

А кад осташе без танких јашмака и густих фереца, с ћошке, на којој бејаш, добила сам лепу слику. Ова је слика у турским сватовима најлепша: одело је на јенђама ново, разнобојно, шарено, у већине свилено; у коси им трепери крупно драго камење, а по челима и обрвама ситан тел и ђелин-пули.

Кад пролажаху кроз предсобље, једна их кађаше кореном од амбре, друга прскаше ђул-суом.

У одаји су одавно к'з-алки (оне с девојачке стране). Чим опазише јенђе, устадоше, уступише им места своја. Свекрва седе на миндер уврх собе, а до ње с десне стране стара Скопљанка, њена заова, с леве Већирбегова рођака, Шехназе ханума. И остале старије поседале су на миндере (а ови нису виши од једнога педа); други ред био је око миндера на шиљтетима, трећи и четврти на ћилиму. Хришћанке и мојсијевке заузеле столице, што беху у једном крају одаје.

2) Пуначка, округла.

Код нениних (бабиних) нога седела је мала Алисе, а крај ње је била она голема бошча са оделом.

Тек што су послужене, устадоше! Шта би? Долази невестина мајка.

— Добро дошле, хануме! узвикну им весело.

— Воље те нашле, ханум! одговорише јој и поседаше, старе одмах, а младе пошто је она села.

Погледа у прију љубазно и рече:

— Како си, ханум? Ђеиф'н еј-ми (јеси ли добре воље)?

Све је питала за здравље и расположење, као и за здравље њихових укућана.

У њих нема онога рођакања као у нас. Ево, Мејрема не рече Бећир-беговици како си, пријо, него како си, ханум. Ха рија ће звати свекрву: ханум-анне (госпођа мајка), а ова ће њу, извесно: ђелин-ханум (госпођа невеста). И заове ће своје звати ханумама. Нема у њих: тетка, стрина, дада онима с којима није у сродству. Оне су све хануме (госпође); сиротима се каже кад'н. Ни верне другарице не зову се на име, па чак ни рођаке, ако нису баш близу род. Женско дете чим дође на свет и добије име, одмах му се за име остраг закачи «ханум», (нарочито ако је бегово); мушко је одмах бег (тј. ако му је отац бег). Код деце није овако. Она мајчину пријатељицу обично зову тетком или дадом, а често и на име, што Туркиње веома воле.

Не прође много, па одоше по невесту.
И воћ се чује :

„Чим се кренеш — селви-бој се запија,
„Вела рука татки појас обвија....“

Невеста је ишла по лаураћу од прага своје одаје до одаје где су јенђе. Лаураћ су јенђе донеле и прострле да им по њему дође невеста. Покупила га њена дадија, што узастопце иђаше за њом, младом ханумом својом. А за сертме (походе) направише од њега шалвар и ентари.

— И сад је држе више лактова, а она корача тихо, несигурно. Водиље су јој сада потребније него икада, јер на лицу јој није само тел, но и дувак. Дувак је чврсто притегнут уз њене руке, да јој се не би са лица измакао, да јој не би видеала лица свекрва пре него што да — бакшиш.

Чим се указа, све јој устаде, почев од мале Алисе, до старе Бећир-беговице.

Све што пред невестом иђаше, подели се. Свекрва је вадила из махраме и бацала на невесту: шећерлеме, леблебије и еитне новце (а ово је символ берићета). Кадуне су се грабиле за шећер и леблебије а деца за новце, да им се нађу за слатку халву и киселу бозу.

Кад се водиље зауставише с невестом пред свекрвом, поседало се.

Скопљанка вађаше из бошче одело и даваше га једној кадуну, а ова га пребаци-

ваше другој преко рамена. А одело?... Хаљина је било таман четири ката; па две свилене фереће и једна пургија, јашмак и пече; па дугачак ћурк од вишњасте кадиве бела сукња, колан, ципеле итд.

Три су ката од свиле, а један... То је дивна чанта од љубичасте кадиве, извезена сва златом као Хајријин дувак, као хаљина оне цариградске девојке.

Рекоше ми да је ова чанта Бећир-бега стала сто „крменаца.“ Не знам да ли је истина, јер оне, уверила сам се, немају велике способности само за опажање, но и за увеличавање. (Кад ово пишем на изузетке не мислим.) И ципеле су од љубичасте кадиве, извезене златом, па и колан.

Кад се хаљине однесе, попе се Ата на столицу, и вадећи накит из махраме викаше: од Бећир-бега, од Демиле-хануме (свекрвс), од Емир-хануме (Скопљанке) итд.

Настаде најсвечанији тренутак; Мејрем-ханумина ашчика приђе до свекрве, а ова јој весело прозбори:

— Дижн дувак, кад'н!

— Док не даш бакшиш — „не отварам“ ти невестина лица.

Извади из недра кесу, узе из ње златну лиру, пружи је ашчики.

С невестина лица нестаде дувка и тела. Румена је као мајске руже, што им овде у одаји не беше броја.

Свекрви грунуше сузе радости; и Али-бегова се тетка заплака.

Придржавајући јој тел водиље, одведоше је свекрви; она се саже тихо, најтише — додирну јој смерно уснама и челом руку, па ногу. За овим пољуби руку Али-беговој тетки, Шехназе-хануми, па редом. И Алиса јој пружи своју ручицу. Чак децу, што дођоше с јенђама, па им несташлук не даде да су овде у соби, доведоше да им невеста руку пољуби!

(Не дају пољупца руци никада; само је додирну уснама и челом, а веле: «Вер јупејим ел'ни (дај да ти пољубим руку).

Наместише је у наслоњачу према свекрви. Седела је без тела и дувка са скрштеним рукама и обореним очима; мајка је близу ње; тужна је, сузе јој непрестано теку.

Док она сеђаше свирачице су ишле по бакшиш. Од госпођа не даде бакшиша ни једна; нека рече: «Гле, ја нисам знала»; нека опет: «Немам ништа код себе»; а нека: «Враг га одн'о што немам обичаја носити новаца са собом.» Мени беше смешно, јер сам, од прилике, знала шта им мисли свирачица Севца, а нарочито њена сестра Ата. Данас видех да ми нисмо као буле; јер неће ти се маћи була без кесе у недрима готово никуда. (А ретко која, у Белиград-ма'али, да нема маленога револвера, који опаше испод фереџе или пургије кад пође у Вању, Еминову Кутину, на какав чифлук или кованлук.) Било је и Српкиња Нишлика, а видело се да знају адет турски, јер ни једна не начини да се оне две црне сестре с дахиретима намргоде и да

проговоре: «Не ли си знао дек се на свадбу без паре не до'оди?»

Мало је остала невеста овде, па јој спустише тел и поведоше је натрашке. Овако је ишла до прага, а овде јој прихватише тел, а она се, погледавши у свекрву, тихо сагибаше и додирнувши црним врховима од прстију под, на своје теме, усправи се. Натрашке је преко прага изведоше и одведоше у њену одају.

Чим она изиђе, улете чочекиња Булсефа са својом дежмекастом другом. Звечкајући чампарама лећаше и погледаше Зехру, Солунку и друге младе, што беху оне вечери. Али ни шта: оне се уозбиљиле, погордиле, јер ово није ноћ но дан, а има госпођа, као што рекох, много. Оне не могу лако сметнути с ума господства својега, нарочито пред немусломанкама; не могу га сметнути — јер непрестано мисле на њега. Оно им чак начини да су неискрене: јер којој год се обратише неке од наших госпођа с каквим питањем, свака тихо, готово нечујно изусти: «Ње знам српче (српски).»

Тако је, севђули, оне су много охоле. А зашто? Зато што држе да их је њихова народност, т. ј. не народност (о овоме се и не збори,) но вера дигла, узвисила, те су високо — стоје над свима, који не верују ову чисту и, како ми оно једна рече, танку веру, који нису хак-динли (правоверни).

Две лепе и миле девојчице наше умиља ваху се око једне беговице, а она ни да их

погледа. Отрчаше другој додириваху јој павту на колану и тепаху гледајући је мило у очи: «Шта ти је ово? Како се зове?» Мислиш ли да им одговори и да их погледа? Боже сачувај. Би ми криво те рекох јузбашиници:

— Ове ваше хануме нису од крви и меса, а, Бога ми, нису ни од камена. И камен не би могао ћутати, кад би му се овако умиљавао, како оно ви кажете, мелек, мило и безазлено створење Алахово, кад би му се овако лепо умиљавало — дете.

Јузбашиница слеже раменима, а мени се учини да ми овим вели:

— Такој си је од ески земан.

Но оне нису овакве увек и наспрам свакога. Кад се упознаду с ким, па он лепо с њима — пријатне су. Ето, баш познајем да мене много милују, а госпођу Кају још више. Ешреф-ханума, Београђанка често говори: «У половин ноћ, кад се разбудим, за госпоја Кају се сетим и нога благосиљам. Он је много, много добро: јербо кад дођоше ваши, сас негово татли дил на нас је ране лечио... Алла'-верс'н (да Бог да) куд код се обрне — хаир да види!»

Кад умуче Ата и Севца, би у соби таква тишина, да сам се морала чудити. И ако која узме штогод говорити, говори тихо, полако — друге је слушају, не прекидају је никако, па ни онда кад... На пример једна стара, као и све старе, збораше о ески-земану: причаше о турском господству и своме богатству; описиваше своје венчано рухо. Било је, вели,

богато ; кад су сагорели са њега златни ширит. изишло је на кантару (на теразијама није се могло мерити) равно злата : седамнаест ока и по и двадесет и пет драма.

Погледах у јузбашиницу и рекох :

— И ви, хануме, слушате, ћутите !

— И ти ћути ! Дужан си да слушаш — неси дужан да верујеш.

Овако старе, а младе ?

Једна се млада тужи својој пријатељици на рђаво здравље. Пренемажући се каза јој како је њен бег морао звати доктора Циберта (Сиберта), јер све пред акшам, баш кад бег долази кући, на вечеру, — осети да је најмари с'тма (грозница). Циберт ми, вели, даде сулфату, па, не знам зашто, сву ноћ не знадох да ли сам на овом свету или на оном. Но Циберт рече бегу да ми сулфата неће помоћи ако се свакога дана не шетам и не седим поред Нишаве.

— Оф, Нишава ! уздахну она друга. Па тада доладе: — Јес, ханум: кад имаш с'канти (муку) ја гледај мале мачиће кад се игрију, ја гледај воду што тече ; јер она путујући носи са собом и све дерте наше. —

А шта би с невестом ?

— Хаде, рече ми њена сестра. Не ли искаш све да видиш, хаде по скоро.

Одведе ме сестри својој. Облаче је у ћувегијино рухо. Стрина јој узе од ружичасте свиле шалваре и проговори ми:

— Свекрва рече да вој*) данас обучемо овој, а ноћаске онуј кадиџели-чанту... Бел (дођи) да видиш.

Окрену се зиду и узе увлачити учкур у шалваре.

— А гле! Зашто, ханум, свећом?

— Како што гори свећа, такој да гори Али-бег за наше Хајрију.

Обукоше је, накитише је накитом који доби од ђувегије и његова рода, одведоше је с телом и дувком јенђама. Седела је мало до свекрве, а после је одведоше у другу одају осталим гостима. И пред њима је била час с телом час без тела; руке су јој биле скрштене, очи оборене; махалицама су је хладиле другарице наизменце.

У три часа по подне поче се ручак. Ручале су јенђе па и к'з-алки; истина, ове последње нису биле за првом и другом софром, но доцније, чак за деветом и десетом. —

Ето га езан (позивање на молитву са мунарета), икиндија!... Ама да ли је ово случај или је такав ред, не знам, да сав џумбуш само је довде; до икиндије се готово све свршава, а она је сада у четири часа. Емма шта зборим, кузум? Не свршава се но се прекида, да се настави одмах после акшама и да траје до саме зоре.

Пошто ми сада не стоји више главе она кона моја, то, ево, мухаметли-писмо своје

*) Заменица јој нишким наречјем; — љу, а често се љој.

српски завршујем: много топлих, српских поздрава прими од Српкиње, сестре своје

18. маја 18**
у Нишу.

Ј.

ПИСМО XII

8. Бујук-ни'а-геџеси (велика нане ноћ)

Свећули емширем,

И ова ноћ би и прође. И она се цела не-проспавана проведе.

Пишући о кјучук-кн'а-геџеси рекох ти: „Нећу више остати ни до изласка твоје имењаке себа'-ј'лд'зи, а то ли до изласка сунчева. Рекох, па се брзо тргох, јер се сетих бујук-кн'а-геџеси.

Синоћ не одох Мејреми с булама, но са једном официрком, својом пријатељицом. Полазећи од куће радовах се што је и она са мном, јер држах да ће ми бити пријатније, што ћу моћи говорити одмах о ономе што видим својим језиком, а да не помислим: ко зна да ли ме разумела. Но како се љуто преварих. Она испрва, гледајући буле и њихове обичаје осмејкиваше се, а после се гласно смејаше? погуркивала ме за свашта, а ја сам ћутала, правила сам се невешта. Једном дође ми да речем (и бих рекла да не беше дошла са мном): Не послаше лимун ни по мене а то ли по тебе, па кад смо незване (умешала бих

и себе, да се не наљути) — треба да се не подсмевамо, јер и ако се на пољу види, ноћ је: ми смо саме, мост је далеко а газда Нацин џамџија, Ахмед спава. Њено подсмевање не измаче се булама, те јој се окрену јузба-шиница:

— Госпоја, не ли знаш, дск онај који не знаје туђо да почитује не си може негово (своје) да милује? Па и на нас је смешно нешто ваше, ама која си је хак-ханума (права госпођа) и која има овден — ту се куц-пу по челу — колико тебе да има, неће да се смеје, па још оволико ач'к (отворено) — зира неје убаво.

Ова се окрену мени и рече:

Ала је дрска и глупа! Како могу да се не насмејем овоме чуду и варваризму?

— Остави их, рекох ја. А кѝ љуби и чува обичаје своје вере и народа кад је далеко од свега својега — лепо је. Истица, ово су турски обичаји. . Ал' најбоље нам је вечерас ћутати.

Моја пријатељица мало поћута, па рече:

— Тако је... Ал' да си видела ономад неколико њих код госпође М., и ти би вечерас била друкчија. Разгледајући слике у албуму, погуркиваху се; видевши бисту нашега песника Н. кикотаху се. Та чега ти није било... Уображене су, подсмевцике и глупе. Ја их мрзим. .

— Па оне не знају чаршијски ред, нису цивилизоване, зато се нећемо угледати на њих, рекох озбиљно. После се осмехнух и

додадох, али врло, врло тихо : Ако се баш нечему малко и насмејемо, не морамо, што рекла ова кадуна, ач'к.

Пишем ти, џан'м, пишем свакога бого ветног данка, а ти не дајеш од себе аваза никако ! Не говориш радујеш ли се писму моме; не казујеш добро ли ти пише ђаче самоуче. Дерти би ми спопали срце да их не терају ово неколико речи: «Татли гугута неће прогугутати док не умукне булбул.»

Ћутиш као побожна мусломанка преко моста. Она не говори прелазећи преко моста на земљи, да би могла прећи преко онога танког као длака (срџата), поврх пакла што у цехнет води;¹⁾ а ти ћутиш, да не би прекидала свога мухабетли-доста. Је ли, џан'м, џигер'м?

Кад ти опишем последњи дан свадбе Хајријине — јави ћеш се ?

Е ако ће овако бити, тешећур - идер'м, џан'м бен'м ! Наставићу о свадби одмах, ређаћу ти реч по реч, ред по ред, као што ређа урмино семе седи хаџија, изговарајући за сваком семенком име Алахово..

Месец је био јасан, славуји су певали, мирисао је мајски ђул, бејаше дивно вече.

¹⁾ Једанпут прелазећи с једном старом булом преко моста чудила сам се што ми на питања не одговара; кад пређосмо рече : „Ако друго прозборим не могу прећи преко срџата — Богу сам се молила.“

Хануме су се радовале ноћи пресвлачиле се, замењивале свилу и кадиву платном памучним. Измечике су долазиле с бошчицама, доносиле су ханумама рухо памучно, згодно за ноћну забаву, за игре, што се почеше рано с вечери а трајаше до саме зоре.

И ако јације још не беше, вечера је свршена; почета је рано, у најпријатније доба дана, у величанствени заход сунца. (Но ја ти за софру и не седох, јер пре ми би тешко и ако сам врло мало јела. Не могу масло никако; а вечерах онда зато, што како која: «Бел (ходи)!.. Како не можеш кад од хатара ништа теже?! Море, за хатар би човек јео и непечену кокошку, а некмо ли овако красна јела.»)

Све хануме што беху преко дан. ево их. И свекрва је остала сву драгу ноћ, до зоре.

И људи је било на вечери, па пошто овде нома конака¹⁾ то су их Хајријини стричеви дочекали у кући суседовој; и они су остали до зоре, дочекали су оне што дођоше по девојку.

Тек што се спустих поред своје пријатељице на мекани миндер, чуж где ми неко прошапута:

— Где ли је Фатиме-ханум?

Обрнух се.

— Цариграђанка! отиште ми се са усана нехотично.

¹⁾ Конаком се назива онај део куће где бораве мушки.

— Она је. Где је Фатиме-ханум?

— Па ње и данас не беше, болесна је.

— Заклела бих се у главу јединца ми брата, да сте и ви шерет као нишке хануме, збораше ми девојка смешећи се.

У Нишу нема цивилизованих Туркиња, у Цариграду их, како оне веле, има пуно. Па и ова је девојка цивилизована, јер говори свакому *си*, а француски зна, како сама вели, «пар фетман.»

Седи мало, ма'амур-џоз'м, (неиспавано око), седи, евлад'м, одмори се, рече јој невестина стрина нежно.

— Хвала, ханум-јенђе (госпођа стрина), не могу идем Хајрие-хануми, проговори и оде вијући се као ченгија. Стрина је одгледа говорећи :

— Филџан и бадем очи нису ништа насипрам ма'амур-очију. Па још кад су као у ове наше Беие-хануме боје зумбулове — ко би могао да их не воли?...

У Цариграду се не носе шалваре, а гле: Беие-ханума беше синоћ обучена у беле шалваре и ентарију! Да ли је жалила што нема Фатиме, не знам. Била је врло весела, задиркивала је Хајрију, грлила је; не пропусти ни једне игре, а игара је било много и разних.

Све смо се смејале много па и она, кад нам дође једна кадуна необично висока; једна јој се фереца једва дотакла колена, а друга, испод ове, мотала јој се око нога. Ишла је од једне до друге, клањала се. Најдубљи јој

поклон беше, кад је невестина сестра удари
оклагијом по глави.

— Знаш ли, шејтан (ђаволе), шта ће те
снаћи ако си ми разбила лонац, подвикну јој
стрина тобоже срдито.

— Не срди се ханум-јенђе! И ако сам
разбила лонац, нисам повредила белих рука на
којима је лонац био, рече ова благо и узе
развијати кадуну, што се очас смањи за читав
аршин.

И вечерас се играо *Селаник*; *Зејбек* су
играле две агинице двапут, а све џумле, мило
им кокоњеште, неколико пута. И вечерас је
дошло харемима „мушко.“ И овај Турчин беше
млад и леп, лепши од онога ономадашњег.
Дошао је али се не поплашише. Оне су му
певале, играле и седале на колена; он им је
давао бакшиш — пољупце, придржавајући
бркове маленом руком. Шале што су са овим
Турчином вођене, од наивности су далеко
толико колико устезање у оваким приликама
од Туркиња. Оне се не љубе ни о великим
празницима, ни о највећим свечаностима са
својим пријатељицама, па ни са рођакама.
Што је у нас при какву честитању љубљење,
то су у њих загрљаји и нежно притискивање
образ на образ.¹⁾ У игри се пољубац не узима
баш онако како би се узео иначе, кад би га
дала која од младих младој пријатељици својој.

Синоћ не беше Ђулсефе: играле су чо-
чечки, као што рекох, две хануме. Тешко

1) За време турско и Нишлике Српкиње овако су се
здравиле.

њима! И оне ће проћи као оне две што играху на кјучук-кн'а-геџеси — осуће се на њих к'јамет. Неће бити оговорене што су заборавиле женско достојанство, (а баш су га по каткад заборављале више но Булсефа) но турско господство, јер хануме веле: «Чочекл'к је за Циганке, измећарке и алајке (робиње) јок за хануме. Хануме нака си седу, нака гледају, пију тутун и, ако гим искају душе, ударају с'с дланови, нака си, што ви госпоје викате, уживају; зира чочекл'к и хан'мл'к (господство) -- ич бива ил?!»

Око поноћи нестале нам невесте.

Не прође много па је изведоше исто као претпрошле ноћи; само што је сада било у тепсији, што се пред њом ношаше, двапут више запаљених свећа но онда. И вечерас је пољубила руку свима; руку и ногу пољубила је мајци својој. Седела је у наслоњачи према јенђама, мајка јој је била код ногâ: с тугом је гледала чедо своје од којегâ ће се после неколико часова растати, плакала је. А кад мајка плаче, зар јенђе, зар к'з-алки да се не заплачу?

После неколико минута, наместише на-сред одаје постељу, којој у дно спремише јорган свилени. Поведоше невесту постељи; напоменуше јој да ступи на њу прво десном ногом. Пошто седе, лицем према хаби, водиље јој скидоше с главе дувак, тел, цвеће и сав накит. Накит дадоше стрини њеној, а она ће га раздати сутра онима чији је. Све што невеста понесе са собом може рећи: ово је моје,

те с тога јој, видиш, не дадоше да однесе кући ђувегџиној оно што није њено.

Дугачке јој витице спустише низ плећа; на глави јој не беше ни једнога цветка кад приђе једна младица, што има мушко дете на сиси, те јој замузе млеко из својих недара насред темена: да не би остала без породе, и да би рађала мушку децу. За овим јој приђе друга са својом осмогодишњом ћерчицом; преко њезине главе изгрли се и ижљуби с чедом својим тепајући му најнежније: да би је војно волео као мајка дете. После јој водиље подигоше витице и везаше главу стамболском шамијцом чак до чела.

Кад јој подигоше витице, она уздахну тешко, дубоко.

— Свршено је, рече ми њена стрина. Уздахнувши за витицама, уздахнула је за девовањем.

— Како ?

— Пре су носиле спуштене витице само девојке, сад и жене. Овим старинским обичајем, подизањем витица пре телеисања, не наговешћује ли јој се да јој је девовање на измаку ?

Метнуше јој дувак на главу, спустише га преко лица; засукаше јој рукаве; преко крила јој пребацише пештемаљ да јој се не би испрљале шалваре од кане, коју донесе, у сану, једна девојка. Друга јој веза око рука, испод зглавака, црвене свилене конце, а на дланове јој метну по златан новац (његга је дала свекрва), па стаде узимати из сана кане

и облагати јој дланове и озго за читави прст дебљине. Кад ово сврши, зави јој руке кучинама, па преко овога навуче памучне, ружичасте кесе, да се не би испрљала постеља.

Сврши с невестом, па пређе на девојке: додирну им канавим прстима обрашчиће, да би се скоро удале; но и сама није остала без исета.¹⁾

Скидоше јој дувак и рекоше да легне; послуша их одмах: леже наузнак, спусти главу на узглавље окренуто ћаби. Руке су јој на постељи; подижу се бурно груди где почива свилена хамајлија са златним ланчићем.²⁾ Крај постеље јој поседаше девојке; свака је држала у руци запаљсну свећу. Више главе јој се намести стара Акиле-ханума, а крај ње је већ сва потреба за телеисање. Ту је белило и руменило; бели и жути тел; зелени, првени, плави и ружичасти ћелин-пули; па овде је и замк. Један је тел ситан као прашак, други крупнији и округао као шљоке; ћелин-пули (невестина пуца) су још крупнији, представљају руже, зумбул и каранфил. Замк је некаква течност у коју се умаче врх оног дрвца, којим се ређа тел по лицу.

Набели јој Акила чело, нос и лице, и то толико, да јој кожа изгледаше као окречен

1) Дела.

2) А зар се може наћи була без хамајлије и без крупних ђинђуха и којекаква камења о врату? Неке имају хамајлије само на грудима, неке и на глави, испод шамије. Она на грудима носи се увек, јер обично је извађена кад јој је сахибика боловала од "намере" и страха; ова на глави у калабалуку — због урока.

зид. Насред образа, троугласто, у облику отворене махалице, остави без белила; та места обоји некаквом као крв црвеном бојом; па ња; усне јој нацрвени. Узе дрвце, нарочито за овај посао, умочи му врх у замк, — што беше из стаклета насут у метални тањирић, мали као зил — па поче шарати између обрва. Прво метну жути тел, па бели, па опет жути, итд. У средини намести један цветић ружице (ђе-лин-пули) боје црвене.

Кад нашара између обрва, пређе на обрве. Прво жути телом, па мало прескочи, па белим, па опет прескочи. На средину прилепи зелени ђелин-пули, па опет продужи телом досамога краја обрве. И другу је нашарала и опточила, па прошла на чело и шарала га најтише, најнажљивије; гранчице на њему биле су лепе, личиле су на вез по угловима чеврета. После јој опточи и нашара оне црвене троугле, па нос па мало испод доње усне и, најзад, очне заклопце. Овде моја пријатељица стаде узвикивати: „Гледај, молим те, кака изгледа! Није ли ово варваризам? Је ли да личи на лутку од вашарских колача?“ па удари у смех. Оно, истина, и не треба много да је осуђујем, јер и мене спопада. по каткад, смех — и то још ни за шта. (А без сумње спопада многе кад има чак и своје име. Не знам да ли још гдегод, а у Алексинцу га зову „лудосмеј“.) Али мени ово не беше смешно, но чудно. У Јевропи овако што! Па још кад чух од була да ће јадна невеста овако остати сутра ваздуги дан, чак до јације — уздахнула сам...

Гледала сам девојке што држаху свеће око невесте, питала сам јузбашиницу шапатом :

— Кад виде ово ваше девојке, боје ли се?

— Ко-о-о-ој!? Валла'?! билла'! талла'!

— од сви девојчики, што су овуј ноћ овде и што овој гледају, не си можеш најдеш ниједно, ама баш ни једно, што не би пристануло да му је јоште кол'ко сутра навечер — бујук-кн'а-геџеси.

Ја се насмејах па приђох Акили.

— Је ли, ханум, да јој је ово много непријатно? питах Акилу тихо, јер мишљах да нам је невеста заспала.

— Што шапућеш, не спава? рече Акила јасно.

— Зар ти је није жао? Лакше би јој било кад би заспала.

— По лако би вој било, ама по добро је да не заспи, зира сан је ђавол, па си се у неџа човек за час превари...

— Како, ханум зашто да не заспи?

— Зар се ђоја (тобоже) не сећаш? Дете ли си?...

У том дође једна младица, чучну поред Хајрије, повуче је за нос и прошапута јој:

— Хајрие-ханум, немој се преварити да заспиш.. за час би насмејала и нас и јенђе.

Чуше ово оне што држе свеће, насмејаше се.

Девојке су наизменце светлиле Акили; на изменце су хладиле махалицама другу своју. Ја сам је жалила, али нису хануме. Оне су

ми говориле: „Ако, нека се помучи: једнопут се родија, девојка неће бидне никад више.“

Око половине Акилина посла, изведоше невесту, те јој опраше руке, да не би биле сувише црвене; а пошто је вратише и леже, донело се пет тепсија. У свакој беше: гурабија, локума, пексемита; леблебија, бадема, портокала, јабука, крушака и разних шећерлема. За сваку тепсију село је по неколико ханума; частиле су се полако, на тенане. Деца, готово сва, одавно су поспала, а сад, осетивши мирис гурабија, пексемита, устадоше, придружише се мајкама својим. (Ако! право је.) Па и мене понудише да седнем крај тепсије, али ја не седох, јер не хтедоше позвати моју пријатељицу. Она погледа у пексемит и гурабије и рече:

— Врло густозио!.. проклети мирис масла, смучи ми се.

— Верујем ти, драга. Ал' је ли да нам се не би смучило од оних красних неранци? Синоћ их Бећир-бег из Солуна доби.

— Не би.. Уста ми се тако осушила, а не могу воде, јер оволики свет, па једном чашом...

— Није једна, ал' ипак... Хајдемо: опраћу једну крадом... На пољу су тестије.

На ћошку смо остали прилично, кад дођосмо, поустајало се; у другој одаји наставила се прекинута игра а тепсије се нису изнеле. Све што је било у овим тепсијама, од младожење је.

У три часа по поноћи Акила беше с телеисањем готова.

Знаш ли зашто је телеишу? Да јој се не би опазила промена лица, кад дође ред да јој га младожења први пут сагледа. И ово им је остало од азрети-Фатиме; но њој су, веле, уместо тела лепили по лицу невен. Сад Акила навуче на очи невести црне сурме, које узимаше из сахтијанске кесице, мало веће од напрска, па онда јој рекоше те устаде, и одведоше је у њену одају да је пресвуку. Очешљаше је, наместише јој коврчице лепше но икад, накитише је цвећем и намирисаше јој власи амбром мирисном. Обукоше јој ону богату чанту, опасаше је везеним коланом, попрскаше јој рухо ђулсуом. На ногама јој нису као до сада само папучице, него и чарапе, јер изићи на улицу без чарапа, грехота је. Колико крију од мушкога ока лице, толико руке и ноге, па пошто не умеју плести, то ћеш жене слаба стања често видети улицом са пропалим петама, јер увек имати читаве и нове чарапе, немогуће им је. А оне њих ништа не разликују од пургије и јашмака, а ни ноге од рукâ (ваљда што их сваки час перу). Ни мало им није неучтиво да у друштву скину чарапе и да их спусте на миндер, јастук или прозор, тј. ако је за ово згодан; нити им је непристојно пипати ноге и прсте... (А подривање?.. Бих се кладилa да се каткад надмећу, која ће јаче.) Једна ми пре неколико година причаше :

— У некакву мемлећету,¹⁾ казују, ово се чини тако гласно, да се чује чак у комшилуку. То бива намерно, да би се знало како се добро храни, да би се знало да је сит, пресит. Да је човек сит није грехота, али да се преједе... Не знам у којој сури корана ово беше... Грехота је велика, валлах, те зато кад подригнемо изговарамо: естагфирула' (опрости ми Боже!) Но подригнути није лоше; много је добро за стомак.

Хајрији је прво навучена чарапа на десну ногу; навуче је мушкарац: да би рађала мушку доцу.

Пуста жеља за допадањем! Све каде: „Завали Хајриеханум полази за недраго,” а она гле колико му се угађа! Не допусти да јој се метне тел док се лепо не погледа у огледало. Ишарани очни заклопци с тешком се муком подизаху, а она час спушташе огледало час га дизаше: угађала је да што боље види у биљбиљуру своје телејисано лице и намирисану коврчасту кркму. Извлачаше брижљиво око врата свилене менице, а рукаве са танке кошуље повуче и намести што боље може.

— Младо, младо, а гле како уме да се дотерује, рече моја пријатељица и метну рубац на уста.

— Није чудо: мусломанка је, женско је.

— Право. Кад погледам ову децу са „шлеповима”, пукла би' од смеја.

¹⁾ Варош.

— А ове мушкарце, трогодишњаке с дугачким панталонама?

— Ју! Немој! насмејаћу се гласно, па после тешко мени од оне јузбашинице.

Ово се разговарасмо после онога што ти у почетку испричах, за то је она покривала рупцем уста.

Обучену Хајрију са телом и дувком доведоше свекрви, па онда јој скидоше и тел и дувак, те је накитише накитом свекрвиним, и накитом њених кћери и снахе и пријатељица; многа од јенђа скидаше са себе бисер и кићаше њиме невесту. А од оних с девојачке стране не учини ово ни једна. За овим је одведоше роду.

Ушла је у своју одају са сестром и Цариграђанком: ту су јој сад и стричеви и зет, мајка и обе стрине. Но осем њих овде су и свирачице: да се не би мислило да ће бити тајне какве.

Свирачице су лупале у дахира и цевале; она је седела на столици, окренута према миндеру, где јој сеђаху стричеви, мајка и остали — плакала је. И род јој је плакао, па и свирачице; а кад се доконча песма, једна је стрина узе тешити:

— Не плачи, џанџаз'м јер ово је остало од Ибрахима и Хаџере, од нашега пејгамбера, од његова најмилијега чеда, азрети-Фатиме. Видиш и ја: дошла сам твоме стрицу чак из Сељаника; оставила сам све — он ми је сад пречи и од оца и од мајке, и од брата и од сестре... а-а, ђ, евлад'м!..

Кад ова заћута, устаде Мејрема, привуче мезимицу на своје груди једанпут, и још једанпут и, прикупивши сву снагу своју да не плаче, поче тихо и нежно :

— Хајрие, евлад'м ! Хајрие, џан-џигер'м : до сад сам ти била мајка ја, од сад Џемилеханум; до сад ти је био отац твој старији стриц, од сад Бећир-бег. Не учини ништа, о евлад'м чиме би постидела мајку своју и род свој : не буди охола — то је грех; не буди упорна и непослушна — мени ће се пребацити; не макни се никуда из куће без знања мужевља, без његове снахе и сестара; не пођи никуд без допуштења главе оне куће, без допуштења Бећир-бегова. Чини, о кузум, како те светује твој највећи пријатељ на свету, мајка твоја — па ће ти бити добро.

Она оборила главу, тешко дише, слуша; а кад јој мајка заћута, тихо изусти :

— Биће како ме ти учиш, анаџиг'м (мајчице).

И стричеви су је световали, и стрине.

Свирачице су зато овде, да се не би мислило да ће бити тајне какве, али : мајка јој двапут прислони усне на ухо. Шта ли јој је шапутала ?

После световања, дариваше је. Од стричева је добила по лепу билензуку, од једне стрине обоце, од друге прстен. Дарива је зет и сестра, па и мајка. Мајка је дарива лепим и богатим даром, чапразом¹⁾.

1) Лента од дуката.

Пошто је у чапразу, обично, четири-пет стотина „крменаца“, зар је Хајрија отишла Али-бегу баш без мираза ?

Устадоше, јер већ су дошли свати, Турци. Дошао је Али-бегов род, пријатељи и друзи његови, да приме од Мејрем-хануме и њених девера Али-бегов еманет, невесту његову.

Хајрија пољуби у руку све редом; две крупне сузе, што јој сијаху на дугим трепавицама, одваљаше се низ лице, зауставише се напред образа између тела и ђелин-пули, кад јој се са уздрхталих усана разабра :

— Опростите ми !

А они, плачући, грљаху је слатко, најнежније; праштајући јој од срца, казиваху да ће је вазда волети, поручиваху јој да буде добра.

И ако немају обичаја љубити се, ижљубили би је сада; ижљубили би је не марећи што би им се усне од белила и замка нагрдиле; али њима беше жао шара по челу и лицу њихне Хајрије, те јој се с тога не дотакосе ни чела ни лица, но само густих коврча, што онако лепо уоквираваху њено чело.

У предсобљу обиснувши о врату прво посестрими, па другарицама, муцаше једној по једној :

— Халал-ет-бана (опрости ми) !..

Оне су јој праштале грлећи је и плачући.

Завише је. Дувак су јој наместиле озго, преко пургије.

Узе је старији стриц у наручје, понесе је на улицу као што би детенце понео. Сав род похита за њима; и јенђе пођоше (хануме су завијене). И свирачице су тихо корачале, удграјући у дахира певале су:

„За ћерћом хан'м-к'зчаз¹⁾ седи, везе и јада,
 „И на ћерћен бисерна јој суза за сузом пада;
 „Још не оде, он дилве²⁾ почиње... Чека је сада.
 „Ето полази, анам³⁾, оставља редом своје:
 „Сад ће одлетет⁴⁾, аман, — шахин⁵⁾ из руке твоје.

„Ак⁶⁾ рубу је обукла невеста, убаво лане;
 „Мор⁶⁾ дугмета заучила редом — чак до ћердане;
 „Од акшама грлиће је драго док се не сване.
 „Ето полази, анам, оставља редом своје:
 „Сад ће одлетет, аман, — шахин из руке твоје.“

Ређајући ти ову песмицу, сетих се једне лепе српске песме, што ми показа моја мила мајка, коју је певала она пре педесет година, кад беше девојка: певала је Српкиња у ерпским сватовима кад поведу девојку. Песма није дугачка, слушај је:

„Лако, полако, сватови,
 „Редом, поредом, званце:
 „Нек' прође наша девојка!
 „Девојка рода голема;

1) Госпођица.

2) Покушај да се задобије срце женско; милост, очаравање.

3) Мајко.

4) Соко неке особите врсте.

5) Бело.

6) Љубичасто.

„Нека се с родом опрости,
„Нека си мајке поручи:
„Негуј ми, мајко, босиљак
„Докле се с војном не вратим,
„Па ћу га сама неговат'.“

Зар није леша, кажи, мила моја ?

На улици беше много кола; и Турака је много, колико год их има у Нишу.

Чим се појави невеста, зазвекташе Булсефини зилови; проломише ваздух зурне и бубњеви...

У првим је колима младожењина тетка; крај ње спустише невесту и: Бу-у-ум! захори се шест пута; од пуцњаве се пробуди румена зора...

Јаз'к, што није и овде као у Цариграду! Кад би са невестом пошла и једна црна и верна робиња, колико би Мејремхануми лакше било; јер од рода јој нико не пође, отићи ће сама самцита. Али не, не оде сама; према њој у колима ено и њене дадије...

И јенђе су поседале, свака је већ у својим колима, и свати Турци.

Кола са свекрвом одјурише, а невестина се кренуше тихо, полако.

— Хаирли-олсун (нека је срећно), чедо моје! Еј-саат-лен (у добри час), сестро моја! Бул-ле, ђул-ле гидес'н (са смехом да идеш), наша Хајрие! отимаше се из груди, из душе, усана растужене Хајријине мајке, сестре и целог рода њена.

Пред невестиним колима пођоше чочечи играјући, звецкајући чампарама непрестано.

кафезе сагледаше светло лице сунчево похиташе кућама да проспавају и да одморе: тела од играња, душе од севдалијског узбуђења.

И ми остависмо харемлук; ја, рукујући се пред својом портом с пријатељицом својом, прозборих:

— Ђене ђел! Ако даш реч да ћеш бити добра као што си сад била, водићу те и после подне.

— Ђога ми, ћутаћу! Ноћас ме наједи она безобразница.. Ах — не било их!

— Амин!.. Дођи! Збогом!

Таман, севћули, ја о њој, а ево ње! Воји се да не умакнем, јер скоро ће три часа...

И она те поздравља а не познаје те. Не ли, џанум, ако — наше смо?

19. маја 18**

у Нишу.

Твоја

Ј

ПИСМО XIII

9. Першембе (четвртан)

Ифетли, исметли емширем,

Јуче, као што знаш, око три часа по подне, похитих с пријатељицом на свадбу; на улици нам се придружише још неколико њих. И ако поседасмо у дно собе ипак нас буде попречно погледаше. Зашто? Била нам је обућа мало влажна; јер пре него што ћемо поћи паде росна кишица из ведра неба, изненади нас.

Никад не маре да им се ступи у одају обућом, а кад још ова није чиста — погоди-ћеш како им је.

Њихова стоји пред собним вратима; а младе и „фине“ не излазе из дворишта без каљача никада. Некој не можеш ући у собу обућом ни за Бога; још на вратима повиче измећарка (научила је безбели ханума):

— Молим вас, госпоја, не можеш у собу с'с путине!

Кад чујеш ово: или се изуј, или се врати: учини шта ти је пријатније.

Мени је пријатније ово друго.. Одох једном оној старој Акиле-хануми, што нашара Хајрију. а кад тамо истрча преда ме измећарка и рече:

— Аде при хануму, ама пешин (прво) собуј путине.

— Зашто да их скидам кад су чисте? Је ли код куће ханума?

— Код куће.. ако су чисте, не можеш у одају с'с путине.

— Изути се нећу. Поздрави хануму, много јој фала! рекох измећарци и — вратих се.

Кад се за ово потужих једној младој Туркињи, она рече:

— Немој, џан'м, да си толико серт — лошо је. Такò ни је адет; а у Акиле-ханумово собу да идеш с'с путине, хич не бива. Он је старо, моли се на Бога и дан и нок; па зар туј куд он клана и збори име Бџино (Божје), да се оди с'с путине?! Јок, не може

— грејота. Ете, за оној и у цами не одимо с'с путине.

Но све не претерују. И Бећир-беговица је стара и побожна, али ми њени млађи не рекоше до сада ни речи. —

Шарена одаја, у коју ступисмо, била је пуна; но, чини ми се, беше више наших жена, него Туркиња.

Од оних була, које сам пре јенђе-ђуни виђала код Мејреме, нема ниједне. Из тога је краја овде само Хајрија и лепо девојче Севдије.

Тек што седох, поче Алисе:

— Погоди, госпоја, где сам спавала ноћас? (Она говори српски добро, јер у овом крају где им је кућа нема Турака. Она се, како сама вели, дружи с „госпоцком“ децом.)

— Не могу да погодим, рекох ја; ваљада у Хајрие-хануминој соби.

— Тамо. Ал' помисли где! Боже, Боже, свуд пуно! И на миндерима и на шиљтетима спавају жене, деца... „Где ћемо спавати?“ питах другарицу, ето ову Севдије-хануму.

— Хајде да видимо овамо. Овде има душек, јастук...

Послушала сам је.

Боже, што се зачуди јутрос Мејрем-ханумина кћи, кад хтеде да остави јорган!.. Нашла нас је у долапу

Насмејох се Алиси; омиловах руком и њу и њену духовиту другарицу, (зар није духовита кад је нашала згодан конак и себи и друзи?) па стадох разгледати по одаји. Све

је исто као ово дана. Свирачице певају, буле се накинђуриле, седе, пију каву, пуше; неке жваћу сак'з а неке устају и, на позив домаћин, одлазе у другу одају те седају за пуну софру.

Зар ту то доба ручак?

Да. Дошле су у подне, после ручка, јер ручак им је био и данас као и вазда, а-ла-турка — у десет часова.

Знаш ли зашто сам ову одају назвала шареном?

Зато што су јој зидови обложени од дна, па до тавана; и таван је обложен. Чеврета, јаглуке и разне бошче наместила је по зиду и тавану једна вешта кадуна правилно, уоквиривши сваки комад разнобојним газовима, прлантама, тулом и стамболским шамијама. Поврх бошчица намештене су дуван-кесе, кесе за новце и сахат, а било их је преко тридесет. У кутовима испод тавана направљени су од газова и чеврета лептири и птице. Над невестином главом беше највећа птица: она је раширила крила, брижљиво погнула главу као да чува своје птиче.

А где је данас невеста?

Чекај мало.

У долапима — а с њих су врата скинута — стоје склопљени душечи, јоргани... све оно што са нишаном беше донето из Бећир-бегове куће у Мејремину, и све што је Мејрема кћери спремила. Крај долапа намештено је нешто у облику постеље; ово је покривено многим чаршавима од свилена пла-

тна; озго је рубље за даривање и Хајрију. хаљине, серцаде за клањање, сребрни светњаци, зарфови и сви дари што Хајрија доби од мајке и рода, од мајчиних пријатељица и својих другарица. (Од неке је добила за љувегију бошчалук, од неке кесу за сахат, или чевре. Са цветом или сапуном задовољна је као и са великим даром, јер, веле, велики дар долази од богатства, мали од срца!

Учело себе, у углу, испод великога огледала, на високо-уздигнутом и богато-наместеном седишту био је кип... Кад овај кип мрдну, препаде ми се једна пријатељица; но брзо се прибра — умирише је ове моје речи:

— Не бој ми се, џанум! — то је невеста.

— Ју! је ли истина? Па лице јој је тетовирано! рече она.

— Чим је намазана, ако Бога знаш? прихвати друга.

— Иста лутка од вашарских колача, додаде трећа.

-- Господи, боса! прозбори тихо четврта, па удари у смех. Све се узесмо смејати заклањајући махалицама усне. Али не све. Погледах ону што синоћ беше; она се уозбиљила, ћути и погледа буле редом. Ова њезина озбиљност би ми смешна; дирнух је:

— Баш познајем да ти је жао што нема твоје колегинице, јузбашинице.

— Враг је однео, што ми је колегиница, изговори она чисто срдито.

— Па обе сте капетанице... Не бој се, неће доћи: од к'з-алки неће бити данас ниједне.

Бећир-бегова снаха вели да ће оне доћи у понедељак, са мајком невестином.

Дакле, као што ти рекох, турска невеста много личи на киц; личи увек, данас највише. Лице јој је нашарано, очи склопљене, руке скрштене; нити трепће нити се покреће, а кад си подаље од ње чак ти се учини да и не дише — аман, Јараби!... Па још кад јој погледаш црвене руке и ноге! (Папуче су јој, као обично у кадуна, наврх прстију; скривени су јој њима готово само црни нокти.)

Јуче видех да је она љубичаста чанта врло лепа и богата, белки је стала Бећир-бегаста крменаца, њезина цена не чини ми се сад тако велика као кад је први пут чух.

Гледала сам невесту, гледала, па тад питах једну :

— Ама што је наместише онде, ханум ?

— Е, такој. Данас гу најповише водимо чес.

— Мени се чини да би она од ове чести више волела играње ораха ?

— Јо-о-ок! Зашто ? Ако си па искаш, није с'г вак'т за играње с'с ораси. С'г по воли младиња да се кити с'с ђулови и да си оди уз Нишаву, но да се игра с'с ораси. Ораси се волу там' под јесен а не у ђул-вак'ти.¹⁾

До после икиндије невеста се не маче (кад је онде села заборавих питати), а тад је изведоше — позлило јој је. Како, јадници,

1) Доба кад цвате руже.

и не би? И ако беше све, скроз отворено, — оне се промаје не боје — ипак у овој ниској одаји, пуној жена и деце, владаше грдна запара. Та да не беше крај Хајрије девојака с махалицама, издахнула би — не би дочекала ђердек... —

Синоћ је био ђердек; но о њему ћу ти, севћули, писати, ако Алах хоће, сутра саба'иле; а сад: Алла'-еманет-ол!

20. маја 18**

у Нишу.

Твоја

Ј.

ПИСМО XIV

10. Ђердек (ложница)

Све видех, па и ђердек. Поведох и своју пријатељицу, али нафиле, не хтедохе је пустити у ону шарену одају, у ђердек, и ако сам молила за њу као за себе. Стара ми беговица збораше:

За хатар твој учинила би све друго, само овој не би — не могу, не смем. Онуј ноћ смејао се, па, безбели, и с'г ће. Мој Али аџамија је, па се много срамује; има срам и од нас а некмо ли од јабанџи (туђина); па јоште к'д би чуја дека се неки смѣје — мани се, свет би фагија. Ама, знајеш, госпоја, и ти си не можеш да стојиш у ђердек, зира к'д би те видеја, бирден (од једном) би излегнуја, побегнуја би — много се срамује. А, после,

знаш, госпоја. у ћердек не може је бидне хич никој. салте *они* и ашчика. Моја ћелин-ханума нака стане с'с тебе при пенцер у другу одају, ама, џан'м, не си дизајте перде много — да ве не опази Алл.

— Пођох са Бећир-беговом снахом. држећи да у тој одаји нема никога; а кад тамо, изненадих се: уз прозор се шћућурило неколико турских жена, крај њих стоје две девојке и подижу перде. Без ових последњих, како видиш, није се могао проћи ни ћердек! Та без њих нигде није; пред њима, све говори; од њих се ништа не крије. Ни од деце ништа није саклѝ. У нас, по паланкама, не знам како је у Београду, није обичај да девојке иду породиљи; у мусломана иду сви џумле. Жене, девојке, деца, измечике — све је ту, нарочито треће и шесто вече, кад се гради к'на-геџеси (буле веле: овој си је како ваш бал), пуно их је. Ту су, као што рекох, жене, девојке, деца, измећарке, па ту је и беба и породиља; око ове је намештено — мани се; и она је лепо обучена и накићена а на челу јој је ладен баш колико пет пара, да је не „уроче.“ Било јој пријатно или не, мора слушати свирку и сав џумбуш до зоре.

И без измечика ништа не пролази. Шта ћеш кад их хануме радо имају и седе по ваздан и сву поћ берабер са њима (истина хануме горе, на миндерима и шиљтетима, а измећарке ћенарда (у крају), на ћилиму а по каткад и на не застрвену пџду.) Заједно пуше, разговарају се; измећарке по штогод причају,

доносе новости, итд. Па ипак, поред свега овога, што ми је веома за чудо, оне ни за часак један не заборављају да су ханумама потчињене; а кад изусте реч „ханум“ — изусте је с највећим страхопоштовањем! Често пута, кад се која бивша турска измењарка, Циганка погађа да ступи у службу код које госпође, па је ова пита умели радити по кући како треба, одговориће, и то чисто охоло, подигнувши главу у вис:

— Како јо-о-ок! Ја сам си служија у хан'ме та не можем ли у тебе, молим вас?!

Она што је имала „у хан'ме“ десет гроша ајл'к (месечно) и један кат рубе за бајрам или Хедрес (Ђурђев дан), од нас тражи на месец банку, па и алтмиш грош (шесет гроша); јер, вели, башка је куде су само паре, башка си је па куде је и руба. —

Тек што ми стадосмо и подигосмо перде, али само малко, колико да се намести око, уђе у ђердек Али бег: узе у хамамлуку абдест, убриса се, пређе једанпут преко собе, па тад заиска од ашчике леген и ибрик.

— Шта ће му сад вода? питах мајку мале Алисе-хануме

— С'г ће видиш, одговори ми она.

Ашчика узе из хамамлука леген и ибрик и принесе га Али-бегу.

— Бел, Хајрие ханум, изусти он веома нежно.

Изненадих се кад видех Хајрију; нисам знала да је у одаји; седела је иза оне високе постеље. Приђе Али-бегу, он узе спирати тел

са лица њена. Започе ово, али не доврши: уми се нева сама. Ашчика спусти ибрик, па брзо узе с чивилука убрус и пребаци га преко мокрих рука прво Али-бегу, па Хајрији. Кад се Хајрија убриса ашчика узвикну :

— Шућур! Био је тел чист — није јој лице нагрђено. Гле!... Погледај, кузум, Али бег! Је ли лепа?

— Машалла'! узвикну он задовољно и омилова је руком. Ове овамо где сам ја, нарочито девојке узеше се смејати, и потрчавши, да би што пре побегле, повукоше перде: ко нац се прекиде — перде паде.

— Би ми врло непријатно, те похитах куту брзо, да ме не би видели младенци. И хануме дођоше у неприлику. За један час све су лежале на поду. Мало, па врата на ћердеку лугнуше — изиђе Али-бег.

— Видео нас је, побегао је, рекох ја

— Јок, рече Алисина мајка. Неје имаја к'д да не (нас) види... Отиде си у цамију да клана јаци.

Аман! Шућур! шапутаху буле, а ниједна не хте устати док Алисина мајка не намести перде.

У цамији је било људи. После свршене молитве допратише Али-бега божанственим песмама до саме куће. Овде старије пољуби у руку, они га благословише — с младима се изгрли па пође у двориште; његови несташни другови удараху га у леђа, да би, ћоја (тобоже), што пре стигао невести. Гости пише шербета, благосиљаше, и разиђоше се:

неки одоше у ка'аву, а неки у селамлук¹⁾ Бећир-бегу; ђувегџија прође кроз редове запаљених свећа, што опточаваху стазу од порте до степеница: да би му у брачном животу било увек и у свему светлости и видеља. При уласку у двориште стајаше тас пун воде; ашчика му рече да га гурне ногом и проспе — послуша је: ако је било чини, растуриле су се. Уђе у ђердек и, готово одмах, узе клањати на једном крају невестина дувка. Други крај беше невести на глави преко лица, она стајаше смерно са скрштеним рукама за све време његова клањања.

Нас неколико опет бесмо у оном одацику (собици) крај прозора Перде хич не мироваше. Све смо биле прилично радознале, али оне две девојке... Није много требало па с једном од њих „кавгу да направим“, јер мало јој би што ме неколико пута гурну, но ми чак и на ногу стаде; пошто не беше баш т'нацка и лака, то ми дође да се заплачем и да јој се окренем, но, шућур, погледавши Алисину мајку, умирих се. Она ми прошапута:

— Ако ме милујеш, ћути! Има не на овај свет турли турли (свакојаких). Па тад додаде: — Знаш ли што праји с'г Хајриханум?

— Стоји.

— Е, видиш дек не знаш! С'лте не стоји.
— Алаха моли; а како га с'г моли, неје га до с'г овакој молија никад: зира што год поиска

1) Одаја где мушки примају госте.

од неџа, Алаха, дор вој ђувеги на дувак клана — све ће да вој даде. Он, валла'! билла'! талла'!

За све времо клањања гореле су пред младенцима оне две свеће с црвеним концима, што беху о венчању Хајрији на палцевима.

После клањања послужише се узајамно руменим шербетом.

Кад пођосмо из одаје рече ми Алис на мајка:

— Нака на њума бидне у овуј кућу како на мене што је, па берићет-верс'н!

— А, ђ! оће, узе' једна тихо и као за се. По в'здан седи, работи и дузленисује песме на Истамболију. Сам ги дузленисује, сам поје — с'в комшил'к знаје си овој...

Јуче, пре подне, пошто је био млади бег у хамаму, отишао је пуници те је пољубио у руку и предао јој даре за све редом. Пуница му добила ка'аве-ренги атлас за шалваре, свастика и стрине плаву свилу за чанте, старији стриц чоху за хаљине, млађи јелек и фес, Цариграђанка, Хајријине другарице — оне што су га даривале — и посестрима, ружичасте прланте, а Фатиме калфа, кадуна што је учила Хајрију ђерђефу, басму за шалваре.

Код пунице је ручао; јела је, веле, било много, и то: слатко па слано, слатко па слано, итд. —

Два дана ћу се, севђули, одмарати а после... Овде би рекла која кадуна: „Ама не ли си дојдомо до овде, заш' се бригнеш, џан'м ?”

21. маја 18**
у Нишу.

Твоја

Ј.

ПИСМО ХУ

II. Сертме (походе)

Севђули к'зчаз'м,

Вак'т дође да свадбу завршим.

Данас бих ти могла писати много, јер, шућур, одморила сам се; могла бих, али немам шта; малко само да поменем свршетак свадбе, сертме, па то ти је све. Емма, јаврум, нећу ти помињати оно сертме којим се риба лови, но — походе. Зашто се овај дан зове овако не умеју ми каде објаснити никако. „Е, видиш, веле, овој дан безбели се вјкај овакд затд, што си је невестино мајка справља мецлис (скуп), па од њума, сви џумле, ће си идемо при негово к'ерку, невесту. Сертме си је, белки, куп, збирањс... кој знаје.”

Како му драго, кузум, тек јуче беше петнаести и, као што рекох, последњи дан свадбени. И Хајријини стричеви позвати су на сертме. Поведоше све своје пријатеље, одоше селамлуку Већир-бегову; дочекани су

лепо, пријатељски. Бећир-бег је одвео Хајрији њене стричеве и рођаке, од којих се не крије, да им пољуби руку. Остали су код ње мало, даривали су је па изишли. Поседали су у селамлуку сви за софре. Ручали су, проегленисали крај песме Шабине и Ахметове и пошли: пријатељи су их испратили чак до улице.

И Мејрем-ханума је позвата на сертме. Поведе све своје, дође Бећир-бегову харему радије но икад, јер у његов харем броји се сада и мило сонче (мезимче) њено. Не виде јечетири дана, па се зажелело мајчино срце: грли је, пољуби је у лице и чисто чело и промуца:

— Џан'м, џигер'м, како си ми?

А она не одговори; низ снежно-беле образе ваљају се крушне сузе. Нису ли ове сузе одговориле мајци на питање? Јесу али шта су одговориле? Та сузе нису само исказ туге и бола, него и среће и радости. 'А да ли је срећна Хајрија?...

Пољуби се са сестром; изгрли се с другарицама; ижљуби сестрину децу и лепо девојче Севдију плачући.

Кад пођоше к'з-алки степеницама, поирскаше их ђул-суом, покадише их амбр м мирисном, па их уведоше у шарену одају.

Чим поседаше, зареди Хајрија са заовама и јетрвом од једне до друге: некој додирнуше руку уснама и челом, а пред неком правише јерден-теменџ.

Са зидова и тавана ове одаје ништа није скинуто. Остаће овако још до сутра или прексутра, па ће се поскидати и оставити, а чеизом ће даривати Хајрија бега свекра и девере, Хануму свекрву и заове; род је Алибегов многобројан, отићи ће јој преко тридесет бошчалука. Којим ће бошчалуком кога даривати зна она, научила је мајка њена. Дариваће, веле каде, све редом лепо. како се пристоји хануми из добре куће, како доликује кћери богате мајке.

Јуче се Хајрији хич није водио „чес“: час је стајала с Несимом у дно собе, а час нас је, берабер са заовама, послуживала. Емма што се тиче чести — зарар јок (нема штете), барем је била слободна. говорила је с Несимом, па, по каткад, и осмехнула се нарочито онда кад јој Несиме прислони усне на ухо. . .

На њој беше она љубичаста кадифеличанта. Низ плеча јој се спустила шивета, искићена рубијама, ситна, чинило ми се да им броја нема. А са стране прикачене су за косу и пале преко ушију, до пола образâ читаве гужве бисера. Е ово, вала, кузум, хич убаво није; подсети ме на трвеље сељанака око Алексинца и мога Крушевца.

Ово дана не беше на свадби буле коју ја не познајем; јуче видех пет непознатих.

Прво дође једна млада. доведе је Шех-назе-ханума, сестричина Френчевић-бегова, посади је баш до мене и рече :

— И ја ћу мало при вас да поседим. Ви се разговарајте, ја ћу да ћутим и слушам како си убаво зборите српски.

— Зар ханума говори српски ?

— Хаде види: питај га ништо.

— Одакле си, ханум ?

— Из Босне.

— Из Босне ! узвикнух весело и обрнух се Шех-назе-хануми :

— Где нађе хануму ?

— При мене је Он си је моје мусафир (гост). И негово је муж аскер; у Истамбол је. И хан'ма ће с'г у Истамбол — иде при мужа.

Дуго сам се разговарала с Босанком. Причала ми о себи, својима и Босни. Шехназе-ханума нас је слушала, а после рече:

— И Бога ти и вера ти, госпоја, право ми кажи: милујеш ли овој хан'му ?

— Много.

— Ашколсун! узвикну стара.

— И ја тебе, прозбори ми Босанка.

— Знајем ја овој и без ваши речови: познаја сам хан'му од очи (по очима) а тебе, госпоја, од љице (по лицу) зира кроз ђозл'к (наочари) очи ти не видим... Ама, безбели, ће да се милујете. Ако ви неје једно дин — језик ви је једно... сестре сте, к'ерке сте на једно милет (народ): овој знаје и Алла' и

битеви алем (цели свет) — Валла'! Билла'!
Талла'!...

— Тако је, добра и права ханумо! рекох задовољно и узех старичину смежурану руку, подигох је и притиснух на њу зажарен образ свој, па се окренух кћери поносите Босне, и, тако ми имена нашега, имена српскога, роде, са њена сам лица прочитала радост, у њену сам оку видела сузу.

*

У другој одаји софре су спремљене одавно, а хануме не устају. Час-по излазе Бећир-бегове кћери на докшат и погледају орта-капији — некога очекују.

Овде је и Солунка и Зехра и Цариграђанка и све... ама јок све, нема луде Фатиме, од кјучук-к'на-гецеси не видех је никако.

Таман Ата узео погледати Солунку и Зехру, тек што се Севца накашља и удеси са сестром једну севдалијску, којој је припев: „Цамадан срмали, срмали! Бозлери сурмели, сурмели,“ улете у одају млађа Бећир-бегова кћи, зборећи:

— Сус, Ато! Аман, Севцо! — иште мусафир (ето госта)!

Циганке умукоше, спустише дахира на колена.

— Изиђите, боље да нисте у одаји, рече им Бећир-беговица и похита пред тога госта.

-- Шта је ово? питах јузбашиницу. (Ја сам увек поред ње, јер српски говори брзо, као из ћитаба.)

— Не знам. Некој иде.

У одају ступи тај мусафир с једном сиротом, старом кадуном. Не питах Мирсаде хануму. јузбашиницу колико јој је година, али мислим да је у тридесет четвртој или петој. Појава јој је отмена, господствена; горда је, а Бога ми. и лепа. На ногама је дочекаше све, осем Шехназе-хануме и Али-беговице; погледавши у њу дотакоше се пџда и темена, као по команди; направише јој место горе.

А-а-а, с'г знајем што је. Овој си је мајка на Хајредин-Хасан-бега. Удовица је већ девет године... он је како ваше калуђерице: моли се на Алаха дан и ноћ, и пости, много пости. Зира к'д негово муж теше да умре, закле му се да неће да се одадè хич никад; да ће да бега од свирку, певајне и веселбу, како жални што прају, до мезар. Илахи (божанске песме) може да слуша и, ако иска, да поје, а друге јо-ок! да Бог сечува!

— Наше су калуђерице по манастирима.

— Ј-о-ок, манастир! Седи си он дом, моли се на Алаха и чува си децу. Какд би било да ги јабанци чува при живу мајку? Добра су гу деца, мани се. Има си две, деликални и па девојче. ете оној Севдије.

— А, сад знам. Ово је Хајријина несучена свекрва.

— Јес. Бак, бак (гледај, гледај), како Хајријово образ мени ренг (боју)!... За кога се моли на Алаха бездушна, к'д душу нема!

— Чудо је дошла ?

— За хатар на беговицу. Чуја сам кји Бећир-бегово хан'ма сам је ишо та га зваја.

Држала сам да ће бити на ручку. Али не, остала је врло мало. Није хтела скинути фереце, па ни јашмака (само га још при уласку с уста смаче); не погледа у очи ниједне; не послужи се ни чим; проговори са Бећир-беговицом и Шехназе-ханумом неколико, па устале. Остале је претекоше, направише јерден-темена брже но мало час.

— Ваш ми је за чудо, ханум, што јој ниједна не приђе руци. Оволике девојке...

— Хм, рука. Зар па мислиш да ће се даде да гу некој пипне?

— Па девојке.

— Ни негово евлад (чедо) не може, не теки јабанциске девојке. Сваки вечер к'д иска да легне, казују, преобуче си на девојче све, опере му ноге, обује му чорапе дори до колена. Спије си, завали, с'с мајку у једно душџк, па да гу не пипне с'с босе ноге, да гу не фрљи на душу гре'. Не ли си запазија какд прибира ферецу?... Неће гу унесе у своју собу за Бога — с'с њума је седела на миндер куд грешни седу. Море, мани се, негово га чудо у бели свет нема

— Зашто се бар кавом не послужи?

— Јо-о-ок, неће. Нџ (ни) пије тутун, нџ кахве.. Не пије при другога, а у негово кућу кој зна, белки... Све има стра', кји при другога неје чисто.

— Па то је неки особењак.

— Е, ето, видиш! Сви викају кји знајем добро српски, а ја ти тај реч не разумам...
 Чим Хајредин-Хасан-бегове мајке нестаде, уће Ата са сестром својом. Прилупаше у дахира и викнуше:

„Инци ми с'н? јакут ми с'н?
 „Ак ђердан да бир бен ми с'н?“
 (Бисер ли си? рубин ли си?)
 На белом подвољку младеж ли си?)

— А, ха:

„Не инцим, не јакутим,
 „Не ђердан да бир беним:
 „Емен дујња де бир беним.“
 (Нит' сам бисер, нит сам рубин,
 Нит' на белом подваљку младеж сам!
 Само на свету једна сам: —

узивикнуше Зехра и Солунка и приплескаше длановима.

И к'з-алки и оне што беху у јенђел'к — згледаше се.

— Ето, и ово су удовице, Мирсаде-ханум.

— Па и ја сам, ем од к'д, и-ха-а! Остави ти овеј, махсус Зехру — оно је шејтан... Солунка је богата, азг'н (бесна), деце нема...

И ову песму не довршише свирачице; и сад уће Бећирбегова књи зборећи:

Немојте певати! Изиђите!

— Шта ће сад бити? питах Мирсаде-хануму.

— Безбели па некој иде... а, ете: Дервиш-беговица.

— Па?

К'ерка му умреја... Гледај, младиња побеже. Ће да бега, требе да бега, зира како би било на негово срце к'д би ги видеја, па јоште овакој дузленисане, искитене, Алла! Алла!... У нас је такој, к'д умре младо, при негово мајку ће му иду другарице, ама неће да се обучу ни па закиту. И на бајрам су све овеј, што побегоше, ишле при њума да га пољубе у руку, ама се ниједна неје обу-кла у нову рубу, ни једна се неје закитија. Како му к'ерка умре, неје се у комшил'к ач'к ни засвирало ни па запојало; ако се свира 'ел ти поје — све јаваш (полако), у крај, да она не чује да се још по више не ражали, да му се још по више не разболи болно му срце. Срце му је сэлте рана. А, рана! На овуј рану најде се мехлем да му болење малко умири, ама да га излечи — јок хич никад.

— Кад је овако, што је дошла на свадбу?

— Е, ће да дојде: зваја га сам Бефир-бег и па ханума му — род су. Немаш децу па, безбели, не знаш како мајка воли, кол'ко мајка жали. К'д жена плаче, она сам' себе плаче; к'д мајка плаче, баш за чедо плаче. Жена плаче за свој рахатл'к и слободију; мајка плаче за синово му е'л ти к'еркино младос' и убавињу... Какò ми умреја муж има дванаес' године, како к'ерка, девојка од пет-наес' године, тамам дваес'. К'д поменем с'г мужа, не могу да плачем; чим поменем к'ерку, бирден се заплачем...

И заиста, не мога зборити више, не дадоше јој сузе. (Кроз плач узе клети Јак-агу. Каза ми да јој је кућу присвоио, а њу оставио да се потуца без свога крова са својим малолетним сином Исмаилом. Клела га је тако страшно, да ми се од грозде и страха кожа жежила.)

Дервиш-беговица је обична жена: лепо се одмах разви па оде с ханумама у другу одају да руча. Истина, после ручка не остаде ни часа; желела је, белки, да младе хануме много не дангубе, но да што пре наставе прекинуто еглене.

*

Једном ми Алисина мајка рече да нас има на овоме свету турли турли. Па тако је. Ни слутила нисам да има у мусломана, и то још овде у Нишу, девојака које се неће удавати. Читала сам а и од Туркиња чула: да неке њихне песникиње остареше, помреше а не удадоше се; али овако... Белки и ове што јуче видех дузленисују песме. За једну рече Мирсаде да је имала просилаца много, „одвише,” ако је ружна јер од соја је. „Ама она, акли, (паметна) — вели Мирсаде — неће; зна дек би га врнуо ђувеги бирден, дор би га видеја Еве на Бећир-бега к'ерка, Нашит-хан'ма, добро је: од голем мерхамет (сажаљење, милосрђе) дори не ваља, па — фајдеси јок. Зашто? Затој дек је много грубо. Одаде се у Шехер-хој (Пирот), па по скоро отудке не теки одовуд. К'д га видеја оној

чапк'н, бег, ђувеги му, а он беж' из Шехер-хој; отишаја чак у Софију, па отудке пратија писмо на мајку и роднину му: „Ако ви је мило да ви хич дојдем — врните Нашит-хан'му на оца, зира ја га нећу, не милујем га. Не ли сте зборили онакој какд неје — ете ви.“

— Зар Нашит-ханума није удовица?

— „Јо-о-ок, удовица! Зар ђоја до с'г хич неси чуја дек нити је у жене жена, ни па у девојке девојка?“

На једну би се, опет, рахат могла применити наша народна песма:

„Бевејка је мало ђевовала,
 „Седамдесет н седам година;
 „Седам пута ђабн долазила,
 „Десну руку на ђабу метала:
 „„Ђабо, кућо, удати се нећу
 „„Док не роди јавор јабукама,““ и т. д.

— Кој зна, рече Мирсада, зашто ова остаре, а не одаде се: зира к'д погледаш неје одвише грубо.

— Па има ханум, овде доста ружних жена.

— Истин', има. Ама несу сви мужи једнд. Овеј, видиш, имају си стра'; по вољу да су девојке, но пуштене. —

И пуштеница беше доста. Но ове сам виђала и ово дана, и код Мејрем-хануме и код Бећир-бега. Мирсада рече да једна од њих остави мужа зато што је била добра и верна: на његово место није помирсала ру-

жу, а он се „врз” њу ожени другом; за једну, опет, што јој муж не направи за бајрам данфес рубу и, још, што је не одведе у Бању уочи Хедрлеса. „Ама, вели, моја госпоја, руба и па Вајна — капак су: с’с тој је поклопила оно заради што га је оставија — немиловајне (немиловање). Да га је волеја седеја би при нега јок само без данфес-рубуну, но, по неко пут, и без леб’.”

— А ове што су отеране.

— Е, и туј се нашло; овој, оној — најде се.

— Да није криво неверство?

— Јок то. Зар па мислиш да ће гу за тој муж салте фрљи? Море ако гу баститше (ухвати, затече), ће гу удави убије... како куче ће гу убије.

— Куршум у срце, а, ханум?

— Јок у срце: у главу; зира на човека се рачуни главасахиби (господар). срце — х’зметчи (слуга). К’д млађеји напрају зијан, главешина је кабаат (крив); кабаат је што ги неје стезаја, но ги напуштија — па за тој главешина требе да се казни. Ама муслиман по воли да казни жену за овој с’с нож... Најголеми парчки од њума ће да бидну, ете. овол’ки, (ту показа рукама) к’д ги фрљи на сокак да нарани ма’лска пцета.

Тако је, севђули. Јуче се разиђосмо после икиндије, а кад данас пуче глас по Бео-

град-махали : Хајрија је незадовољна, јер ми смо њу гледале, осмевале смо се — а она се не осмехну баш ни једанпут.

После петнаест дана вратиће ћерка мајци походе, али не сама, но с војном. Пуна три дана неће се престати са свирком и песмом никако; кому ће бити до весеља, навеселиће се. Да ли ће и тада хануме рећи: Хајрија је незадовољна, не знам; дали ће се она поту-жити Фатими, и то не знам. Тек и ако ћути знаће каде како јој је, јер су, као што ти више пута рекох, добри познаваоци душе. Испитаће јој душу оне за час; сагледаће јој дно срца циглим глѐдом једним :

А њега ће моћи сагледати свака,
Јер су њене очи два бистра кајнака.¹⁾

Описах ти, мила Српкињице, хареме и свадбене обичаје њихове кол'ко знадох и како умедох; но ово су обичаји само нишких харема, јер ја друге мало познајем; познајем цариградске и солунске по причању бѹла, иначе не. Ако Бог да, отићи ћу тамо, видећу их и проучићу их, писаћу ти много, много.

А сад? Сад је ред на тебе.

Мусломанке веле:

«Аллах види хиљаду и једну погрешку нашу — у лице нам не удара ни за једну.»
Па и ми видевши погрешке и недостатке ближњих својих, не ударајмо им у лице —

¹⁾ Студенац.

«грехота је » Но кад би ми ти , мила , прочитавши ова писма још једном редом казала ач'к шта ти се у њима свиди, а шта ли не свиди, и кад би ме умела посветовати — не би било греха ни мало; јер друго је световати а друго корети. Кад коримо кога, поред греха имамо и штету. Грех је: јер начинимо да се збуни, поцрвени, застиди; штета је: јер губимо љубав његову...

Алла' еманет ол!.. Петнаести је дан свадбени; које ли је мухабетли-наме? Па колико у њима речи... више. Колико у Нишави песка и на небу звезда, баш ти толико топлих селама шаље

24. маја 18**

у Нишу

твоја

J.

ПИСМО XVI

Саба'-џеифи (јутарња воља, добро расположење)

Мила и драга моја Н.,

Још мало, па ће заћи сунце; још само-мало, па ће се чути са минарета езан. У ђул-бакчи сам, ево; до уха. до душе ми допире шум брзе Нишаве. И ако је у ово доба године доста опала, ипак се њена хука горе код моста не утишава ни за цигли часак један. Али не мисли, роде, да ме она узне-

мирује овом хуком својом кад склопим око и замислим се о њој и о граду овом. што се од толико векова на овамо огледа у њој и дању и ноћу. Не, она ме не узнемирује, но ме гони да дуже и дубље мислим о прошлости њеној, овога града, па и врта, који мало час, без устезања, назвах ђул-бакчом...

Но ја га, вала, не бих назвала овако, и ако је у њему доста ђулова, пембе и крмзи боје. Не бих се сетила овога имена, да ми јутрос једна млада кона, миришући пембе-гонце, не прозбори:

— У башчи¹⁾ твојој, џанум, има: и каренфила, и шебоја и менекше (љубичице)... Оф затри све! валла' све баш затри до задњег корена брзо, не би ли ова мила, малена башча, по којој се некада шеташе, а, вај бана, дилбер Сафет-ханума, Муста-беговица, добила лепо и слатко име — «ђулбакче».

Не послушах је, јер не могах почупати ни каранфила, ни менекше — али од оне да-кике називам врт овај «ђул-бакче»...

Где ли си ти сада, мила, кад на тебе мислим и теби пишем. Где си, кажи, у нај-пријатније доба дана?

Оф, Каале-мејдан!... На Калемегдану си сада, погађам; погађам, роде, а не завидим ти, што пред собом гледаш Саву и Дунав. Забављај се у мислима на Калемегдану прош-

---

¹⁾ Неки овд. муслом. кажу *бакче* и *башче*, неки *бааче*.
Пише се *бааче*.

лошћу дивнога Београда, као што сам се ја забављала прошлошћу Истамбола у Тепебаши бакчеси, гледајући из ње Златни Рог. Из Таксим-бакчеси види се чаробни Босфор-Чаробан!... Сто пута је чаробнији изглед камо ти одлази поглед ока са места где мислим да си сада, са Калемегдана; јер никад ме не обузе онакав осећај гледајући из Таксим-бакчеси Босфор, какав ме обузима кад бацитим поглед са Калемегдана на хладне две воде ове, на српски Дунав. Не бојећи се да претерујем велим ти: Тај изглед је, можда, јединче природе; њему не може бити равна лако.

Занесох се Нишем и Нишавом, занесох се Савом и Дунавом, па ти заборавих рећи, шта ме нагони да узмем перо у ово доба дана; шта ме побуди да ти опет нишем о женама овдашњих Османлија. Али да се изразим како би се у овакој прилици буле изразиле: Ко би се сетио месеца, кад сунце гледа!

И опет, као што рекох, писаћу ти о овдашњим булама, јок о солунским и цариградским, и ако сам ти ово обећала одавно, још кад ти описивах свадбу дилбер-Хајрије. Ах!... Нећу ти писати о њима ништа, и ако сам их видела. Реч сам дала једноме старцу, да нећу прозборити о Цариграђанкама ни беле док не буде онако како ме он светова; реч сам дала староме, Џевдет-паши, оцу турске списатељке, Алие-хануме.

А зашто?

Гладећи дугу браду збораше ми:

— Из *Тарика* видех да сте дошли; из њега дознадох због чега сте дошли. Ако вам је воља да испитујете хареме, моја вам је кућа отворена а с њом и куће свију мојих пријатеља дуж Босфора, по целом големоме Цариграду; моја ће вам кћи бити од велике фајде, јер и сама пише, много пише; но: *за ово вам је потребан дужи низ дана од најдужих бројеница*; јер да чините онако како чине многи јевропски путници — грехота је. Грешни би били и пред Богом и пред љу дима. Пред Богом што сте говорили неистину; пред људима што сте им дали погрешне појмове о женскињу једнога народа, који није онакав како га представљају, но има способност за потпуну цивилизацију.¹⁾

Све ми ово овако збораше, па заћута, замисли се. Мало, па настави:

— И ви сте у Пери. Пера вам за ово није ништа; хареми се не проучавају по њеним улицама, а ни у опште по улицама великога Цариграда и осталих градова простране Турске. Куће, куће треба да су вам отворене... Треба знати језик, дружити се с харе-

¹⁾ Да ли је овако? — „Само конзерватизам, по коме су познати и чувени Турци, могао је то тако оставити. У њих се цивилизација још и данас мало куд миче из вароши. У њих још и данас, усред њихне престонице Цариграда, прстотипска источна небржљива конзервативност стоји мирно уз напредну елеганцију Европе,“ итд. [Ст. Новаковић, „С Мораве на Вардар.“ У Београду 1894. стр. 18—19].

мима, *разумети* хареме, и онда се онај који пише о њима не би огрешио ни о што. Емма, ваља упамтити оно што поменух. Јест, ваља упамтити да је за ово потребан дужи низ данâ од најдужих бројеница. —

Овим писмом, мила моја, ђеиф ми је да ти прозборим коју о данашњем саба'-ђеифу; жеља ми је да ти њиме јавим један хабер, дертли-хабер.

Била сам још у постељи кад уђе к мени моја девојка и рече:

— Устаните, молим вас. Ја не знам шта ћу — наша је башта пуна гостију.

— Гости у ово доба?

Није било више од пет часова.

Умих се и спремих на двоје на троје, па изиђох; а кад тамо, имала сам шта видети. Између лека простро се ђилим; наспред ђилима стоји зелени мангал, а у њему је, место жара, ватра: разбуктало се сухо иверје, те пламен лизаше високо. На мангалу зелено пбриче; крај мангала жута цезвица, машице, филцани... не, нису били турски филцани, но моје шоље, познала сам их.

Јест, вала, прво ми паде у очи ово што изређах; па после — читаво тесте кадунâ. Ту беше Халил-беговица са својим кћерима и Ш. ханума са својима, удовицом и девојком, и с унуком, и с још једном, пријатељицом своје млађе кћери, Е, ханумом. (Писмо је, писмо: лако се затури, изгуби, те им морам крити имена. Овде их је сада врло мало, сетиле би

се, а људи би се љутили: одавно су ми поручили, да није допуштено да им се хареми — нарочито младеж — ач'к помињу.) Па овде беше и једна моја млада кона — она што ми рече да почупам шебој и каренфил — и једна постарија. Дакле ево равно тесте... Е, видиш, онда је више него тесте! Међу овим ханумама које поменух, видех и једну непознату. Млада је, а Туркиње рекоше: и лепа је; ја, опет, не знам шта да кажем... Дуга је носа, дуге трошошкасте главе (браде је ушиљене, а чела и сувише широка). А што јест; јест: очи су јој врло лепе, дивне.

Обукле се; младе се жене набелиле, навукле обрве. метнуле на очи црно сурме и накитиле се; и девојке се накитиле. много накитиле, те им главе нису личиле на главе но на вртове.. јок не — врт је много: личиле су на судове пуне цвећа, што украшавају столове. На челу, готово свакој, беше караладен (црни ладен). а ђерданда сија-бен (на подвољку црни младеж). А која се с овим младежом, овде на подвољку, родила — врло је задовољна; како и не би, кад зна, да ће много чапкун-срце за њим уздахнути. (Оне живе у поезији, али, да видиш, воле и прозу. Кад им се укаже ћерчици или сестрици на длану младеж, радују се, Аллах! Зашто? Свако јело које зготови биће слатко као шећер! Без сваке сумње, биће слатке чак и — татлије.)

Намирисале беху рубу миском,¹⁾ косу ам

¹⁾ Musc, мошус.

бером. (Да ли су се све баш очешљале, муха-бетли-достум, не знам.)

Поседале на Ђилим око мангала, па једна удара у дахире, остале пљескају и певају :

„Есер бади, себа'јелл:
„Салан'р зудџ'н телн¹⁾.
(Дува бади, јутарњи ветар:
Ниха влас зудуџе моје).

А кад опазише мене, прекидоше песму, младе жене и девојке устадоше и узвикнуше у један глас :

— Ашк олсун!... Себа' олду, ђунеш догду — ујанмаз (јутро би, сунце се роди — не буди се)!... Ама јок! ево пробудила се, долази; камо фенер? Рано је не види.

— Шта је то, хануме?! питах зачуђено.

— Питај каренфил... Јок каренфил — ђул, одговори ми Халил-беговица. Синоћ смо биле, овако џумле, на јалији (обали): крај Нишаве смо градиле акшам-џеифи... ђ, Нишава! Шта је Сељаник, шта ли Дер-се'адет²⁾ са својим сланим водама?! Шта су оба ова града, кад немају овако слатке воде?!... ђ. Нишава!... Враћајући се са јалије минусмо мимо бакче твоје; из њега нам збораше ђул мирисом:

„Извол'те, хануме. сутра сабаиле на саба'-џеифи! Ја ђу мирисати слађе но сад. јер ђу се накитити најскупоценијим елмасом росом јутарњом. Извол'те!“ Па како би могле не

1) Тел, метална жица, варак; фиг., длака, влас.

2) Врата блаженства (Цариград).

доћи на позив најлепшега цвећа, кажи, данум госпоја ?

— Аман!... ђ хул! Безбели ниси била скоро у бакчи те хануме што о хулу збори, рече стара Ш.-ханума. Иди. У ње има хулова турли турли. И ак-хул, и крмзи-хул, и сари-хул, и сак'з-хули, и каук-хули и пејгамбер-хули; од ових последњих има два бокора: један се зове садберк-хули³⁾, други зибà-хули⁴⁾. Од њихна мириса ништа пријатнијега! Тек што си им пошла већ осетиш мирис, одмах се сетиш и неба и Алаха. Ама како не би мирисали, кад њиховим лишћем збриса зној с чела наш пејгамбер, Мухамед-Мустафа. (При помену Мухамедова имена све пређоше рукама преко лица — онако као кад се умивамо — и промрмљаше молитву.) Иди данум госпоја, види, упамти: *Сад-берк хули* мирише слађе и јаче но *зибà-хули*, јер њим је пејгамбер скинуо први зној с чела својега.

Кад заћута Ш. ханума, поче њена кћи, удовица :

— А, хул! да није њега, зар би нам омилео овај месец оволико? Зар би... Слушај, слушај — булбул!... Ама где пева? У бакчи није... Крај Нишаве је, на Кривој Врби... Аман, слушајте! Ђеиф му је да нам узме и срце и памет — ђ, чак'н!...

Селе су; и ја сам се спустила на ћилим, а оне нису опазиле; занеле се!...

3) Столпета ружа. 4) Лена, украшена ружа.

Наредих те се донесе слатко и вода, па и кава и шећер.

— Ја ћу бити кахвеци, рече Ш. ханумина кћи. девојка.

— А домаћица? питах је смејући се.

— Нека ужив-ет (тј. нека ужива), одговори ми млада кона. К'д би сам' пекла кахве, он не би бија ђупукли (с пеном, «кајмакли»).

— Девојка је кувала за сваку по на особ. Нека попи без шећера, нека метну по три парчета у шољу.

Ја сам се смејала.

— Заш' се смејеш? рече моја кона. Ја аџи, ја татли. орта не ваља (или горка, или слатка, средња не ваља). А саде кахве (сама кава, тј. без шећера) много је добро за миде (стомак).

— Аџи, татли, орта, миде! ха, ха, ха! Више турски но српски! Аман, ако волите Алаха. немојте говорити српски! мољаше каде она мени непозната. (Нико ми је не представи; у друштвеним обичајима овдашњих ханума тога нема.)

Послушаше је.

— Завали, тешко јој је, не разуме, рече Халил-беговица. Синоћ нам је чимендифер донесе из Дер-алије¹⁾. Нишлика је, а ни у наше време не знађаше српски ни речи.

— Ама, хануме, ви ми не казасте шта би ово данас?

---

1) Висока Порта (Цариград).

Како не казасмо? пита Халил-беговица. Не рекох ли ти позвао нас је ђул мирисом. А и ти, зар си нам једном рекла: Дођите ми у ђул-вак'ти на саба'-хеифи.

— Јесам; али са мангалом и дахиретом, па још овако рано... Мило ми је што се не побојасте да ћете затећи овде сахибију овога дома. Хвала вам што сте дошле!

— Мангал, дезве, дахире — то је меџлистакуми (оправа, прибор скупа); па како знамо да тога у тебе нема, донесосмо наше. Јаваш јаваш прођосмо кроз голему порту, да ти не бисмо минуле мимо пенџер, да те не бисмо разбудиле, кузум госпоја. Аман, аман! старе смо ти и познанице и пријатељице. А ески дост душман олмаз; олурсе да — јарашмаз (стари пријатељ не бива непријатељ; и ако буде — не приличи).

— А сахиби, умеша се моја кона, знаја сам дек неје дом'. На кале-мејдан је. Он чини талим¹⁾, а ти.. Јаз'к! спије а господар му отиде не испратен. Увек ли је овакој, јоксе наћас неси имаја сан?

— Ја сам с'с бега попија кахаве. испра тија сам га у кахве (кавану), па т'г сам дошла при теб', збораше Халил-беговица завијајући цигару.

— Ја сам па агу испратија у дућан, рече ми кона чисто поносито. (А вала и треба да се поноси. јер осем тога аге и још двојице,

---

1 Вежбање.

тројице, сви су, готово, и без заната и без икаква занимања. Не знам од чега живе, кад, Богу хвала, мину овде за њих: Србин ради а Турчин се слади.)

— Ја сам си па мојега испратија у село, рече она постарија.

— Немојте сриски, опет узе молити гошћа.

— А, завали! рече Халил-беговица уздахнувши. Па тад је стаде тапкати по плећима зборети :

— А' кузицик! а' јаврицик, а' дертлехацициг'м (ах јагњешце! ах птиче! ах тужна ласто моја)! Ама јок, ниси ласта... Нисмо ласте, јер оне се селе из Ниша с јесени, да му се у пролеће врате; а ми селећи се из њега, не помишљамо да ћемо му се икада вратити.

— Капа. ханум, бу ћитаби (затвори, ханумо, ову књигу)! узвикну III. ханума болно и заплака се.

— Како да затворим? рече Халил-беговица, бришући сузе чевретом. Па тад се окрете мени :

— Јеси ли видела у Сељанику мухацире (бегунце)? Тугују ли?

— И тугују и певају.

— Певају.. Што су детету играчке, то су нама песме иманиа¹⁾. Ама дете плачући за мајком својом играчкама се забави — али

1) Стихови, којима се одређује, објашњује како је коме и шта ће му бити.

мајке своје не заборави. Од хасретлука²⁾ ништа теже, кузум госпоја. А и што нас је ово мало у Нишу... Ахбаббин, дост бир (пријатеља хиљаду, истински пријатељ један.) Ахбаб се лако нађе, дост не може. Буд нас мало, ту се од „мешања“ речи не може живети. Бир фитне бир орди бозар(један неваљалац читаву војску поквари).

— Аман, затвори! мољаше је Ш. ханума.

Причај нам мало о Сељанику.

— Да причам? Шта ћу?... Код Челеби-хануме беше була пуно. Мухаџири су. Меџлис је ханума сабрала због мене. Говориле су о Нишу и о Београду; певало су и веселиле се, гледајући са чардака Бело Море, до ноћи.

— Пусте Белигратлике певају ли, певају! Било их је, знам, тамо доста.

— Ах, Београђанке!.. Ја сам две три заволела, јер су веома пријатне, а српски говоре течно, лепо и са највећом вољом. А кад прислоне руку на образ, па викну.. не знам како се оно зваше...

— Белки дестан³⁾. Оно што ашик збори уз тамбуру својој драгој.

— Чини ми се тако.

— Хајдете, девојке! Што ћутите? Каква је саба'неиџи без песме? Хајдете! узвикиваху старе; а младе... Туркиње се не моле много. Удесише одмах тихо — нека мало кроз

2) Жеља, чежња, туга због расстанка с каквом милом особом или местом.

3) Приповетка, народна романса, фабула.

нос, нека вречећи као јарешце, а све с осећајем — ову песму :

„Бен бу ђун бир ђузел ђорд'м,
 „Бакар цехнет сарај'ндан:
 „Камашти ђоз'м'н нурн
 „О'н'н хусни цемал'ндан:
 „Геџе ђундус идер'м: „Ах !)
 „Мурад'м вер, ђузел Аллах !...“
 „Елбет сарар'м, нишаллах !“

(Данас сам једну лепу видео,
 Из рај-сараја гледаше свога;
 Дивна лепота њезина лица
 Засенила је вид ока мога :
 Дању ђу, ноћу викати: „Ах !
 Жељу ми ову испуни, Аллах !...“
 Елбет грлићу. Хоћу, нишаллах !)

Раздрага се и старо и младо. Припљескаше длановима, поновише са сузом у оку:

„Елбет грлићу. Хоћу, нишаллах !“

„Бу др ђузедер'н махи;
 „Бокте мелеклер'н шахи —
 „Јакти, јандрди, билахи !“

(Она је месец свију лепотâ;
 На небу она шахз) је аићелâ !
 Запали опа, сагоре, била' !)

— А-а-а, â! пали, сагорева, билла'!... Ето шта је ашик.. Завали. ашик! муцаше моја кона.

1 Ах итмек, уздисати

2) Краљ, монарх.

— Сус (ћути)! Не прекидај девојке, дин'н ичен (вере ти)! мољаше Ш. ханума.

„Боји узун, бели нице,
„Јанаги ђул, кенди гонце!..
„Нице сармајам, нице?!...

(Висока стаса, танка појаса:
Она је гонце; ђул је образа!
Како ћу да је не грлим, како?!)

— Ето ти, дестана, ђоз'м госпоја, говори Халил-беговица.

— Песма је лепа, и глас је леп.

— Јо-о-к, ово није песма. Ово ашик збори уз тамбуру својој драгој казујући јој свој ашк, чист као сунце а ватрен. Јест, овај је ашк ватрен, сама је ватра — а чист је. Ашик гори од ашка чиста, Алахова; ходи, тражи ону коју воли за којом гори и дању и ноћу; кад је види уз тамбуру јој збори, казује шта му је на срцу. Ашика у нас има доста. Арзи 'ле Камбер, Лејла 'ле Меџнун, Шасине 'ле Керем... Завали Шасине! Дергли Керем! Ниси ли хич чула овај дестан?... Јеси, одавно си у Белиград-махали.. Белки не можеш да се сетиш. Ашик воли своју драгу по шест-седам година; много се пута долази до нићаха, па ништа, енђелери (противници) по-кваре. Ама кад Алах каже да дође дан њихова састанка не могу им бездушници ништа... Шасине 'ле Керему беше приспео већ и Бердек а они... Вај бана! Гле дерта: завали ашик-Керем — изгоре..

— Ју! Како, ханум?

— Како? Узе раскопчавати хрку¹⁾ своју, па помисли: он, озго до пола раскопча, па пође на ниже, а она се сама закопча; он опет почне изнова, она се доле закопча. И, најпосле, од силна и ватрена ашка из његових уста сукну пламен... И ово је дело њихових душмана; што се не мога раскопчати сихир је био, ништа друго... Ниси ли хич видела слику?

— А, сећам се, видела сам: имам чак и књигу.

Истина, достум, имам. Ова ми је књига јадићар, а ја сам је, видиш, заборавила. Кад беговица помену слику, изиђе ми та кариатура пред очи: Ашик Керем стоји, скрстио руке а из уста му модар пламен лиже! Сирота његова драга стоји према њему зачуђена и препаднута: десном руком притисла срце, зар да не „искочи“, левом чупа власи своје.

Оваких фабула има у њих доста. У овоме су, да видиш, врло наивне: написано је, оне верују; ово им је најомиљенија лектира.

„Аллах-екбер!“ Ето акшама! Продужићу мухабетли-наме чим ужежем свећу, била’!

Мој мухабетли-достум, слушај!

Пио се тутун, сркала се кава, певало се и ударало у дахире дуго; сунце је већ високо:

1) Горња хаљина.

и потражише дебљега хлада, помакоше ђилим и меџлис-такуми, па удесише :

Меџлиси курдум отурд'м,
„Јари јан'ма ђетрд'м —
„Јар лен берабер јатрд'м:
„Сорун шиљтеје, јоргана!“

(Меџлис сам збрала, седела,)
Крај себе драго довела —
Заједно с драгим лежала, (спавала):
Питајте шиљте и јорган !)

— Сорун шиљтеје, јоргана! О-о, оф!
сорун! узвикнуше младе жене у један глас;
полетеше цигаре и палидрвца у крила...

„Ел'ни ад'м ел'ме,
„Он'н лен чикт'м дајлере:
„Берабер ичт'к ђул-баде,
„Шинди да душт'к дилдере.“

(Узела сам га за руку,
С њим сам изишла у горе:
Пиди смо слатке ракије,
Зло сад о нама говоре.)

-- Зар није ова песма лепша од свакога дестана, аман! збори друштву Ш. ханумина кћи, удовица спуштајући главу на мајчино крило. (Буле врло воле да леже — нарочито на узнак или наслоњене на руку — на меким шиљтетима и да пуше слушајући севдалијске песме, које извијају уз дахире црне

1) Или збрао, седео: род је један. Овде је преведено овако с тога, што жене певају.

и лукаве измењарке. Па и кад коме оду у походе... Спустити главу на јастук или на мајчино, па и на сестрино крило — (на пријатељичино не сме), у друштву одмора ради. веле, није непристојно.)

Кад удовица изусти ово, њена сестра погледа крадом пријатељицу; Халил-бегове кћери одговорише :

— Лепши је један дестан од свију оваких песама.

— И оне ђоја нешто знају! Чоџуклар (деда), рече моја кона, па се некако чапкунски осмехну.

У многим турским песмама помиње се шарац²⁾ а и баде³⁾... Ах, баде! Не даје ли га турско драго драгом кад посумња у верност његову, да би дознало шта му је у срцу а шта ли није? Јер винце улази у лице, а ракија уме говорити. Ах, баде!... Откуда то? Та није ли им и оно мусафом забрањено... Буле, није ли вам ова тајна већа од оне највеће? Хануме, покушам ли дићи перде и с ње — казните ме терлуцима и оклагјама; позатварајте испред мене све своје капије за навек...

Одлазила сам у кухину и враћала се, а оне не устају! Нешто им се белки допало, иначе не могу остати на једном месту дуго. Испече им Ш. ханумина кћи још по једну.

---

2 Сируп (у Нишу вино). 3) Вино (у Нишу у опште слатке ракије.)

Узеше је сркати уз тутун како је прописао ханумлук. Почеше опет певати тихо, као мало час. Не пуштају гласа много, боје се, пролазе људи (Турци, од наших не маре), па их могу чути и рећи пред својим харемима или у кави: Ђоја хануме, а пустиле глас као ћој лилер (сељаци сељанке). Јаз'к!

А да ли се оне боје својих мужева?

Како која. Чак има и таквих које мужевима подвикну. Једна реч две на своје: „Узео си ме, ти, коџа човек, младу, дете, па кад је овако барем ме задовољи, увек ме задовољи рубом, накитом... Хоћу да се шетам, џан'м.“

— Добро, кузиџ'м, шетај се, ко ти брани! А руба... Ево ти мајке, ено Доре Стамболије: она нека изабере што милујеш, ја ћу платити...

Сваки не допушта да му жена иде по дућанима. Турци су љубоморни.

Једна ли се обукла у какву туђу, отрцану фереџу, да је не би муж познао, па хајде у дућан. Буле су лукаво

Кад бих сад чула да когод рече „Зао као Турчин,“ насмејала бих се — сетила бих се својих садашњих суседа. Одох им прскјуче, па: отац чисти грашак; син простира пелене. (Ко зна, можда их је и опрао, да му се не замуци ханума.) Оцу ни бриге; син се застиде и рече:

— Х. ханум (његова жена) има лупавицу (ваљда лупање срца), па не мож' да диза

руке на горе: ете за оној ја работим негово работу.

— Где је ханума?

— Зар га не виде? При Нишаву је; тамо је хава (ваздух) много добро... Аман, госпоја, што је твоја кућа теферичли — мани се! Па и сунце ти дојде саба оди две стране. Не ли је добро што обрћемо лице на кућу накуде хабе?.. Овој наше не вала (ваља); белки за оној си је наше хан'ма по више болна не теки здраво. А и х'змећара с'г па нема. завали...

Нисам чула да је коју муж истукао. Тући жену, веле каде, веома је лак посао, али није достојан човека. А човек? Човек треба да је *човек*. Вук удави јагње а нико га не назове јунаком. «Ако је не бегендише, нека је отера, то му је бар лако. С. аги, Е. ханума је девета. Узимао, отеривао, а ова му се, да видиш, госпоја, много допада; воли је: што она каже, то буде.»

А што јест, јест: љубоморни су. Син овога аге, што осам отера, девету милује и слуша, толико је љубоморан, да за годину и по — како се оженио — пусти своју жену на улицу свега трипут. Ишла је, разуме се с пратњом, последњих дана празника, гледајући кад је улицом најмање света, својој мајци, да јој пољуби руку. Жали к'сканџија¹⁾ што им није адет да излазе са женама. Кад би

¹⁾ К'сканџи, љубоморан.

могао ни с њом. без сумње би било другачије; овако је права робиња.

Њихова љубомора је начинила да су им жене неискрене.

Јер шта је крива ова моја кона, што пре неки дан дође једна Циганка и рече :

— Г. С. жели да те види.

— Кога? Мене?... Белки његова госпоја.

— Јок, он. Чуо је да си лепа.

Како је месила питу и чучала крај софре, тргла је оклагију, скочила и истукла Циганку, добро је истукла. а г. С почастила речима каквих у њихову речнику за овако што доста има.

Потужи се за ово једној својој пријатељици, а мужу не каза. Зашто ?

— Не смем, вели. Како је к'сканци, неће веровати да га и не познајем, но ће мислити да ме је видео ; а зна да сам скоро са старом Абиде-ханумом ишла његовој госпођи. Кад би чуо био би к'јавет : избацио би ми јашмак и ферецу за час.¹⁾

Средовечне жене не иду преко Нишаве без пратње никада ; младе ни у комшилук, осем кроз капицике.

Хареми су „неприступни“; јер ко би од мушких ступио у двориште пред харемлуком

¹⁾ Што значи : Сакриј лице и одело од мене, нисам ти више муж, иди ! (Што крију лице од жива мужа није ми за чудо ; али од мртва ! Издахне ли муж, жена на се јашмак и ферецу : није више њен, смрт их је раставила. И мртве жене главу покривају, кад ступа муж у одају где оналежи).

не лупнувши халком на капији и не добивши допуштења да сме ући, дато је право домаћину да га убије, из пушке убије.²⁾ И жени је, веле, ово допуштено. А жене кажу да се у помами од гнева не сећају женскога оружја — суза и речй, но мушкога — јатагана и туфека. (Само за једну знам — то беше поодавно — да у љубомори трже револвер и, преко ограде, избаци га на своју супарницу.) Иначе су слаботиње. Оне не могу „тегљити“ дерте дуго. За час падну у проклети узун-хасталук (дугачку болест).

Често имам прилику да видим како стоје према мужевима у опште. Муж у собу, жена на ноге. Муж се маша дуванске кутије, жена већ спрема палидрвце. Рече ли „вер бир кахве.“ одмах је испече, принесе му је, послужи га као каква госта, што је походи једном у месецу. Намисли ли изићи кудгод из Београд-махале, тражи од њега допуштење; не хтедне ли је пустити, остаће па ма јој

²⁾ Једнога дана стаде писка жена и деце а вика људи; истрча из комшилукa и мало и велико. А кад тамо: наперно Турчин пушку, упро је сељаку у груди на виче:

— Не смеш, бре, да улегнеш дор не лупаш. Убићу те!

Сељак се правдаше како није знао да је ту харем, а кад виде да ово не помаже, подвикну:

— Смем, бре, пчешка веро. Сад је Србија слободија.

— Не смеш домуз-соја (свињски роде)!... Србија слободија, на годину три вергија, доре се Турчин као бесомучан.

— Срби узимају вергију; Турци све до душу, на многи и душу, одговори сељак, не уступивши Турчину испред пушке ни корака.

Да не беше некога који ће их утишати, не знам како би се свршило; овако, на овоме се и прође.

и не било право. (Но и у овоме има доста изузетака). Једне, истина, пољубе мужу руку само ујутру на бајрам, кад се из џамије врати, честитајући му празник; друге увек кад год пођу кудгод ван Београд-махале.

Кад би хтео Алах да су равноправни, не би створио жену од мужевља ребра но од главе. Ашколсун!...

Сви веле: буле су затворене, а оне се на затвор никада не туже.

А откуда су баш толико и затворене?

Радом се много не забављају, те с тога, из дуга времена, а и обичај је такав, пођу од капицика на капицик, од Нишаве до башчованџијскога долапа чим се сване. Истина, по њихову казивању, ово је овако сад. јер је Србија слободија; у турско време све беше друкчије. По вароши су ретко ишле пешке. Било је и таквих к'сканџија, који су завесе на колским прозорима замењивали дашчицама. да не би хареми могли видети улицом никога. А по Дер-се'адету и Сељанику ври улицама, и ако тамо Османлије господаре. Солунском Милетбакчом ходе на буљукe. По предграђу Пери па и Стамболу видиш их у свако доба дана. Па још шта више, ако их које мушко погледа чапкунски — к'јамет. Ш. ханума показа ми једном сунцобран своје кћери, зборећи: «Бак, бак, госпоја! Скршија га у Истамбол, к'д гостова, од једно хак муслиманско главу. Ми си ходимо, а ово пројде баш при моје к'ерку: погледа гу у

очи. узда'ну, удари себе у груди и рече: Вај! Овој затвори шемсие (сунцобран), па по негово лудо главу -- пап!"

Много ли гостују, Боже! Куд отиду не мисле кад ће се вратити; и домаћици није неправо.

Иду час овом час оном харему; остају по неколико дана (или, како оне веле: леже по неколико ноћи). Одлазе у Турску, долазе им из Турске; остају једна код друге по је дан, два, па, често, и по пет-шест месеца, и ниједна од тих — иначе оговорцика — код којих је гост против овога ни бела! Приметим ли ја штогод, веле:

— Ако! Што има? Веселимо се, ходимо, зборимо... За једно ручак и па вечеру што ће да бидне? (Само је, веле, мало непријатно кад гостује у кући где има мушких јабанцика, јер се морају постављати „две софре“.)

Право. За ручак шта се нађе, — симит, ђеврек, сир и хлеб или какво подгрејано јело — за вечеру узму се бринути озбиљно и рано? заклопарају налуне, стоји клепет папуча и лупа сатара — јер многа су им јела од сецкана меса — свуда редом још од икипидије. Но често, врућа им је пита сва вечера. На вечери су сви за софром; на ручку... руча се кад се стигне и кад је ко гладан. Кад је овако, достум, јасно ти је што се овај мецлис сабра у пет, а растури у десет са'ата.

Истина, шта би даље на меџлису, кузум? Допуштено ми је, белки, да се малко од њега удалим, али оволико... Опрости ми!

Право рече Халил-беговица. Што су детету играчке, то су њима песме и мана.

Опет се дирнуше у најтању жицу. Почеше о „танкој” вери својој и о негдашњем Нишу своме плачући. Поменуше и светињу над светињама, Санџаги-Шериф¹⁾ са страхом; подижући рукаве показиваху ми како их је јева подишла.

— Вај! Вај! — збораше Халил-беговица — пејгамбер није тражио мала на овоме свету. Сав му мал беше: Санџаги Шериф; хркаи-шериф;²⁾ једне налуно, с којима дђе до срцадета пошто абдест узме; пешкир, којим се убрише посл еабдеста; срцаде-шериф, на коме клања и теспи (бројенице), које пребраја после клањања.

— И један тараги-шериф,³⁾ примети Ш. ханума.

— И леген и ибрик, рече моја кона.

— Вај! продужи Халил-беговица. Кад оно украде Јерменин налуно-шериф, чудо би. Кузум госпоја, колика су светиња ове налуно зна ћеш тек онда кад чујеш ово. Ухватише ђаура с налунама, потераше га: па куд год с њима мину — дрва им чинише селам, клањајући се до земље; јагањци пођоше и идоше

¹⁾ Пророкова застава.

²⁾ Пророкова хаљина.

³⁾ Пророков чешаљ.

за њима чак до сараја, цамије куда ће се оне оставити. где су и пре биле, камо се чува Санџаги-Шериф с осталим светињама које поменух. Идући, кротки и мили, викаху тужно и са страхом: Бе-е-е! Бе-е-е!...

(Кад узеше помињати светиње над светињама, сетих се једнога призора, који ми се учини у почетку диван, на свршетку страشان.

Пре седам-осам година рекох пред једном булом, како сам видела из новина да Руси хоће Цариград.

«Аман! викну ова. Алла! Алла! Алла!
— Дер-се'адет!.. Ко би покушао к њему — тешко њему! Јер кад наш ладишах, силан и моћан, султан султанџа, узме у руке место Мухамеда Мустафе Санџаги Шериф — од че трдесет дана деца прозбориће и проходиће; стогодишњи старци исправиће се; жене ће бацити јашмаке и фереџе, све ће поћи за већилом Мухамедовим, Алаховим: браниће Дер-се'адет, Дер-алије до последње капи крви! Кад не буде ниједне душе која верује танку и чисту веру Мухамедову — онда ће Дер-се'адет бити ђаурски: Алла! Алла! Алла!»
Кад заврши ово, узе рикати као рањен лав, дохвати чанту испод грла обема рукама и трже је: за час одлетеше поду сва пуца. Док збораше, изгледаше јој лице дивно: обасјали га зраци љубави према вери; кад зарика, оно се пресобрази; ниједнога знака не могах опазити на њему, који би ми про-

зборио: Не бој се! у овоме телу борави *здрава душа*. У оно време била сам болешљива и врло нервозна, те се препадох и похитах из одаје заклињући се, да никад више не кажем шта сам видела из новина ни пред једном мусломанком).

И о негдашњем својој Нишу зборише. Зборише о зијафетима и свадбама, којима не беше чифта ни у Стамболу; о шетњама и изласцима, што биваху врло чести. Туговаху за Бањом и за лепом Еминовом Кутином.. А, Кутина! а', Бања! У Кутини «лежимо» по три четирн ноћи. По вас дан се у башчи веселимо: љуљамо се на саланца-цима и певамо; играмо се *чомлекчика* (лончића), *бостана* и певамо; устајемо и певамо; лежемо и певамо. Хеп (све) певамо. Само умукне песма онда, кад нас све редом сан ухвати... Пуста Бања! По десет-петнаест дана не сетимо се Ниша и кућа својих никако. Ходимо по брду; беремо цвећа; ту нам је ручак, ту вечера; купамо се по вас дан певајући... И ноћу се купамо: око хавуза запалимо по читаво тесте свећа. Море јок једно тесте, но два, три: од црне ноћи направимо бео дан. А кад је срце на срце ашик, па не смеју и не могу једно другому исказати своје осећаје онако, ач'к — искажу их сакли: песмама, цвећем и стварима. Добије ли која парченце хартије, зна шта је.

«Ћагат: сен'н дерд'нден хич бир јерде

дурмам ра'ат (хартија : с твога јада нигде нисам мирна).»

«Пиринч: акл'мдан чикмајс'н хич (пиринч : никако ми с ума не одлазиш).»

«Сач: а! бени -- кач (коса: узми ме — бежи).»

«Герамит : ђел ђит (цреп : дођи, иди)!»

«Феслиген : сенс'н бен'м ескиден (босиљак : ти си мој — или моја — одавно).»

«Шебој : иџим'з бир бој (шебој : једнакога смо стаса).»

«Нергиз : сенс'н бен'м азиз¹⁾ (невен : ти си мој драги).»

«Буђурце: ђел бана бу геџэ (пасуљ: дођи ми ноћас)!»

Којој се учини да јој је драго охладнело, шаље му : —

«Киреч : ја сев, ја ваз геч (креч : или воли, или ме се прођи)!»

Кад сумња у верност његову :

«Ѓибрит : бен олмиш'м ифрит (палидрвце: постала сам горостасан и пакостан дух)²⁾

Буде ли изневерена :

«Соган кабуги : Бетс'н капим јунунден табуди (лукова љуска: мимо моја врата сандук ти пронели).»

¹⁾ Азиз, 1. Драги. 2. Славан, моћан, свети, освећен, благословен, итд.

²⁾ Што значи: чувај ме се.

Још једном одох до кухине. Враћајући се отуда чух стихове:

„Каршида ђорд'м сени,
 „Ак ђуле кокт'м сени:
 „Аџами ид'м, билмед'м —
 „Елере верд'м сени.“
 (Преко сам видеда тебе,
 Место беле руже мирисах тебе:
 Бех ненскусна, па нисам знала —
 Другој сам предала тебе.)

— Шта је то, хануме?

— Ето шта је. Хедрлес мину, а ми, џанум госпоја, имамо ђеиф још за један мартифал ¹⁾)

¹⁾ Мартифал, фал: прорицање, предсказивање, врачање. — Код које ће хануме бити мартифал зна се још у почетку априла. Уочи Ђурђева дана донесе се вода са седам бунара и наспе се у један ђуп, куда се спусте ствари на које су намењена имена свију укућана, суџеда, рођака, измечика и пријатеља одавде и из Турске. Поврх ствари метне се кита ружина лишћа, па се ђуп повеже чистом крпом и врвцом а између њих провуче се катанац, који се закључа, па кључ узме домаћица. Озго се метне огледалце, па се ђуп остави у врту испод руже. Сутра-дан, у само подне, дођу свирачице и све буле с децом и послугом (женском). Прво се овај меџлис увећељава свирком и песмом; после се узима ђуп и у предсобљу откључа се над главом једне девојке: да би се скоро удада, па га унесу и метну насред собе. Сад узимају једну девојчицу, одавде из друштва — што није видеда кад су ствари метнуте, и не зна која је чија — па јој задигну на десној руци рукав, у леву јој даду оно огледалце а главу јој покрију црвеним или зеленим велом. Домаћица скине крпу, извади киту, стане њом кроштити све редом. И, сад, почиње мартифал овим стиховима:

„Мартифал'н мар ола!
 „Којни доли нар ола!
 „Бу Мартифал киме чикар,
 „Баши девлетли ола!“

— Чије је ово мани ?

— Дур, госпоја! рече Халил-бегова кћи, па извади прстен од ђумиша (сребра).

— Бен'м (моје), рече Ш. ханумина кћи, удовица уздахнувши.

— Вај! Није ти добро изишло. Госпоја, дај и ти штогод: ја ћу затворити очи, а ти метни своју ствар у моје крило испод мандила.

Метнула сам укосницу.

Ш. ханумина кћи, удовица поче :

„Елиф алт'нда минлер;
„Булбул кафесте пилер:
„Бен'м ђонил'мде сенс'н —
„Сен'н ђонил'нде кимлер?“

(Испод аз је мислете,
У кавезу славуј јечн:
У моме срцу ти си —
У твоме срцу ко је?)

Халил-бегова кћи извади испод рупца дуванску кутију.

(Мартигалу господар нек' буде!
У недрима нара нек му буде! —
Коме овај мартигал изиђе.
Нека славан, нека срећан буде!)

Даље иде овако. Кад се изговоре стихови, девојчица гледа у огледало, вади ствар, па чија је она — онога су и стихови. — Овим манима нема броја. У обичне дане ваде се још и овако. У једној кеси много је маниа: они су на хартијама, с три прста широким и толико дугачким; хартије су савијене округло. Сад једна рече, од прилике, овако: „Хајде, ханум, види како ми је и шта ће ми бити. Она у које је кеса вади из кесе хартију и чита.

— Моје, рече Халил-беговица. Изишло ми добро. Ја самевлад'м. у срцу теби, а ти мени... У срцу су ми моја деца.

Сад узе редити мани Ш. ханумина унука.

„Нар гиби ојдун бени,
 „Бу дерде којдун бени:
 „Ел'н туфек, дил'н куршум —
 „Вурдун. јуддурдун бени.“

(Као нар си мене издубида,
 На јаде си ове ме ставида:
 Рука пушка, језик ти је куршум —
 Пуцала си, мене си убида.)

Халил-бегова кћи извади прстен од акика.

— А! Вај! Хаирс'з!¹⁾ Неће чути од мене халала хич ни кад, збораше моја кона при-мајући прстен

Опет поче Ш. ханумина унука!

„Узактр — сечилмејор;
 „Бонилдр — гечилмејор:
 „Бонил бир топ ибришим —
 „Долашмин, ач'лмајор.“

(Далеко је — познати не може;
 Љубав је — минути не може:
 Љубав је замотан ибришим —
 Што се никад размотат' не може.)

Халил бегова кћи узе испод рупца цигару.

— Таатли булбулцик! О ђозм'н-бебеги! баш као да си знала да ће ово мани бити старе нене твоје, рече Ш. ханума унуци, па

¹⁾ Онај који не чини добра, нарочито оному кому за његово добро дугује.

се заплака. „Далеко је — познати не може.“ Далеко је јединац мој, па не порнаје, не зна бригу и дерте мајке своје. „Љубав је — проћи не може.“ Мајчина љубав проћи не може, валла', и билла' никада. Кад га ставише у хапус (затвор), кад га назваше неваљалцем и онда сам га волела... О-о-о, ђ! како га је мајка онда волела!... А баш је љубав замршен топ ибришима што се размрсити не може, јер шта је оно, вас мајке питам, питам своју кћер и тебе, Халил-бегова ханумо — шта је оно: тек што ти се од срца еврад одвојио, волиш га аман, колико га волиш!

— Аллахтан др (од Бога је), одговорише јој ове.

— Аллахтан. Алла! Алла! Алла! узвикиваше стара мећући руке на прса и подижући очи к небу.

„Чекмедеми чекемем;
 „Тулден ђомлек бичемем:
 „Падишах тахт'ни верс'н —
 „Бен јар'мдан гечемем.“
 (Чекмеце своје вући не могу;
 Танку кошуљу кројит' не могу:
 Да ми даду цареву столицу —
 Од драгог се одвојит' не могу.)

Ово мани изговори сама Халил-бегова кћи, па узе испод рупца од драгога камења иглицу.

— Бен'м, утаћи Ш. ханумина кћи, девојка и начини се као жеравица; њева при-

јатељица обори очи ; сестра јој се уозбиљи;
јабанцике се згледаше и осмехнуше :

„Каледен атма бени!
„Чамура батма бени!
„Бир кашик иченде
„Калуруп, јакма бени!“
(Небацај ме са града!
Не гази ме у блату!
У кашици ме не пржи, не гори!)

— Госпоја! Бак, бак! збораше Халил-бегова кћи пружајући ми укосницу.

А'! уздахну моја кона. Сад је ово мани твоје, а онда... Беше Хедрлес; мартичал се градио у кући ра'аметли (покојног) Хаџибега. Било нас је у оно време много, много више, но сад. Све бесмо тамо, па и наш мили и леџи мусафир, Севдије. Она беше себа'-ђунеши (јутарње сунце); боја рубе њене акшам џунеши (вечерње сунце). Каџифели-калпак црвени нанизан, бисером, није сакривао и перкли (свилену) кркму ни мало; бисерни пушћул (кићанка) додириваше од зумбрита обоце при најмањем покрету лџе главе. Своју дуру и меку косу, кестен-бојаси (кестенасту) беше расплела: угледала се на нас Нишлике¹⁾... Лице — кар-чичеги (снежно цвеће)! Трепавице — хаџицик канади (крило ластавице)! Па обрве! Очи!... ѡ'! очи! На овоме големоме свету нико није незахвалнији од очију, валла' и

1) На Ђурђев дан, нарочито девојчице и девојке, иду вас дан расплетене: да би им расла коса.

билла'! Човеково срце милује их више од живота, од свега, а оне за тај големи ашк његов награђују га — издајством! Задрхти ли од љутине, севну; закуца ли од ашка, за светле... Очи нам њене казаше кога милује. Очима збораше тужна њему :

„Не бацај ме са града!

„Не гази ме у блату!

«Душа ми је сафи (чиста): ја сам зариф (лепа, фина, господствена, мила, итд.). Имај у срцу за мене ашка, јер и ја га валла' и билла', за тебе имам» — — —

Ашк је црвена кошуља; колико да се крије, мора се видети: ако не извири јака извириће рукав...

— Ханум, Нури-ханумино чедо, моја другарица није волела. Она се бојала мајке своје, рече Ш. ханумина кћи, девојка.

— Ха, ха, ха! Паметна си, ханум, а лудо збориш! Зар зла мајка може наредити срцу кћерину колико ће пута у дакики куцнути? Зар може заповедити како ће за ким куцати? Ама јок, паметно збориш; баш си паметна. Кад нам когод повери тајну своју, па нас нештотера да је некому кажемо — кажимо је јастуку. Валла' и билла' јастук нам је пријатељ најбољи: ем нас не прекида док му се исповедамо и јадамо, ем нас неће одати хич никада и никому... А сад? Ево вам и од мене једно мани :

„Гетен ђомлек миди, миди :

„Југрен, ханум, бу дили;

„Југрен'рс'н бу дили —
 „Сарарс'н гонце ћули.,,
 (Ланена кошуља мала је :
 Учи, ханум, овај језик;
 Научиш ли овај језик —
 Грлићеш пупољак од руже.)

— Онда о Хадрлесу ово мани, госпоја, беше твоје. Хајде, Халил-бегово чедо, вади; да видимо чије ће сад...

Не даде им се да се бар још мало заносе прошлошћу тога и мени милога, Хедрлеса, јер капиџик на моме дворишту отвори се : кроз њега се провуче једна моја капџ-кона.

— Емир-ханум ! узвикнуше буле.

— Емир-ханум ! рекох и ја весело, па устадох да дочекам капџ-кону.

Пре месец дана отиде у Скопље. Прошле се ноћи отуда вратила.

И младе хаџуме и девојке поустајаше. Раширише руке да је загрле, а она им даде знак главом да мора прво старима. Пољуби руку Ш. хануми, Халил беговици и оној по-старијој, пошто је смерно, свакој по на особ, изустила: „Вер јупејим елџаз'ни (дај да ти пољубим ручицу). Оне је грлише; притиснувши образ на образ тапкаху је по плећима изговарајући :

— Сефа-ћелд'н, к'з'м !

А она њима:

— Сефа'будум, ханумлар'м !

Поздрави се са младим ханумама, па и са мном.

Све поседасмо.

Ту ти се сада, достум, узеше питати за господско здравље.

— Како ти је Ханум-валиде (госпођа мајка) и бег-ефендибаба? како су ти бегови ефендије браћа и хануме сестре?

— Јараби¹) шућур (хвала Господу)! добро су, одговараше она, међући десницу на прса и подижући се.

И она каде пита за све њихове.

Па и мене пита за здравље моје и мојега другара.

Кад се ово сврши поче једна по једна весело:

— Бозун ајдин (у оку ти светлост), госпоја²)!

Алла'-рази-олсун! одговарах им ја смејући се.

Капи-кона извади из недара свилену кесицу, одреши је, узе из ње прстен од акика и пруживши га мени, збораше:

— Извол те, госпоја! Чокверен — малдан вер'р. Аз верен — цандан' вер'р, (ко даје много — од имања даје. Ко даје мало — од душе даје).

— Много ти хвала што си ме се тамо сетила.

---

1) Ја реbb (раб), о Господе! (арапски).

2) Ове се речи наговарају оному који је добио каквога драгога госта, а и оному коме се доноси каква пријатна новост.

— Нисам те се сетила — јер те нисам ни заборављала.. Кад не би имао ефенди борца¹⁾ курбан бих секла сад, одмах, да ми је твој језик рекао „с:фа-ћелд'н“ у мојој бакчи. Себе да продам, па не бих могла исплатити вредност оне радосне дакике, у којој би ми се рекло: „Долазити на добродошлицу госпоја“.

Ништа јој не одговорих. Право да кажем, не беше ми ђеиф што ми овако говори, јер буле не могу примити ове њене речи онако како бисмо их ми примиле; а, после, знам да се отискоше само с онога парчета мяса, које оне кад је татли врло килују. Па и они загрљаји и тапкање мислиш ли да су дошли од срца? На послетку, ко зна, можда су у оном часу баш онако осећале. (Сумњам у њихову срдачност с тога, што ми данас једна из јутрошњег друштва — баш једна што је Емиру највише грлила -- ово рече:

— Море не ли је он Врајнали (Врања нац, Врањанка) чувај се ти од нега. Едипс'з! Саде гледа да удари повише белило, да на-тегљи веће, да се обуче, па по шетајне, а оно фукара девојче, пасторка му, работи берабер с'с измећарку. Бувенде је да му се не најде чифт; ама мож' нафиле — Нишлике гу не гледају. И после, чуја сам, кји.. Не ли си хич видеја к'д пије кумову (комовицу)?

1) Дуг. Ко је дужан не приноси Богу жртву о Курбан-бајраму.

Шта сам јој одговорила, не знам, јер ме ово њено питање наљутило. Да сам рекла једну рђаву, нанизала би је на конач камо су њене речи, па би овај низ однела мојој жени на пешкеш од — мене.)

— Јаз'к! рекоше буле. Сабрасмо се овде рано, те не чусмо да си дошла, не дођосмо ти на добродошлицу.

— Сетила сам се тога. Испратих калабалук, па чух песму и дахире, похитах кроз капицик овамо.

За овим је питаше за здравље нишких мухаџира што живе у Скопљу. Одговарала је брзо, кратко; погледала је капицику; надала се да ће је звати, јер безбели се рашчуло да је дошла и ван Београд-махале. Долазиће јој се на добродошлицу вас дан: овакав је адет у Турака.

— Како су Бећир-бегови? упита Ш. ханума.

— Теби нека да Алах живот и здравље...

— Чула сам. Бећир-бег је био за тамо, ама Алисе... Завали Алисеџик!.. Дертли мајка њена плаче ли?

— Уздржава се; а кад види да не може плачу одолети, узима абдест, простире серцаде — Алаху се моли.

— Права је мусломанка, зато тако чини.

(Грех је, веле, плакати за чедом својим, јер Алах њим га дао, Алах узео; а суза је родитељска огањ — она сагорева душу деџињу. Поред бола што сузама задају роди-

тељи милој души, неће им се испунити нај-светија жеља: не могу видети чеда свога на ономе свету. Зато се уздржавамо од плача колико можемо. Молитвом често утишујемо љутину, па и тугу.)

— Завали Алисецик!... А Џемиле-ханума?

— Шућур, добро је. Испрати селам теби, твојим кћерима и свим ханумама. Њене ти кћери и снаха љубе руку и ногу. Твојим кћерима и унуци љубе очи.

— Како је Мејрем-ханум, њене...

— Завали Мејрем-ханум! &’ икбалс’з (не срећна) Мејрем ханума! &! &! &!

— Аман, шта има?! повикаше каде у један глас.

— Вама нека да̂ Алах живот и здравље!... Нисте ли чуле?

— Јок. Нисмо.

-- Оф! Гугуте, кумрија.... Мејрем-ханумино је сонче — умрло.

— Аман! Вај! узвикнуше каде тужно и почеше плакати.

И ја се заплаках.

— Јефтика, цанс’з јефтика, све јаваш, јаваш сагоревала је свећу њена живота — — А како добро зборе о њој. Беһир-бегови, Алла’! Колико је жале, Јараби! „И ако није волела, веле, нашега Алију, живела је с њим лепо, била му је верна кадуна: на његово место не помириса ни ак-ђули (белу ружу) хич никад. Сина му је сама чувала и учила га добру, као њу њена мајка што је;

а сав бегов род, нас поштовала је волела...
Аман! завали Харије!»

— А ево како збори Фатиме-ханум :

— Ако чија душа може наћи у цехнету насеље, то ће је прво наћи душа добре мајке. Добро је семе добар плод донело: никад Мејремино чедо не изусти у Бећир-беговој кући ниједне рђаве; никога не наљути. А колики је мерхамет имала у срцу своје питај, ханум, оне мухацире, што осташе без игде ичега: питај Али-агину удовицу и њене малолетне кћери. Кад ова бедна удовица виде да ће умрети Мејремино чедо, нарицаше: «Вај бана, остаћу с децом без видеда!... Добар падишах земље, сунце је: јер сија целој земљи над којом влада. Добротвор је куће, свећа: јер светли целој кући којој добра чини. Аман остаћемо без светлости!...» Према мени је била увек онаква каква беше онда кад ми повери тајну својега ацами-срца .. Хајредин-Хасанбега не помену хич никад, те сам мислила да је спомен на њега сахранила и притиснула оним мермер-ташом, што се зове заборав. А кад ту скоро, завали, онако болесна, чу да је његова сестра, поносите а бездушне Нурихануме јединица несрећна, обрадова се! Хтеде да се свети, па се трже, освести се — сети се Алаха, и затрептавши промуца :

— Алла! — опрости ми!... Јадна кћи њена!...

— Вај! Вај! узвикиваху каде плачући.

— У Искипу је умрла, рече Халил-беговица утирући сузе крајем од јашмака.

— Јо-о-ок. У Истамболу. Пред смрт на петнаест дана замоли дертли мајку своју :

— Аман, анеџим, носи ме у Истамбол! Тамо је Назиреханум, тамо Хаџи-бегова кћи, тамо Шукрие-ханумина снаха.. У Султан-Ејубу подцрним селвијама мирно почивају многи нишки мухаџири. Носи ме!

Испуни јој жељу: одмах је однесе. Има нас бездушних, турли турли — многи у Искупу рекоше: „Ко? Шта?! Мислите ли да оде у Истамбол заради лепога мезарлука и црних селвија? Јок, вала! Отишла је, завали, с тога, да би још једном могла, макар кроз кафез, сагледати лице онога — кога је волела, кога, може бит', још воли. А спомен илк-ашка (прве љубави) не умире. Кад нам власи буду беле као ђумиш¹⁾, и онда ће по каткад походити срце наше овај мили мусафир; некад ће га походом својом развеселити некад растужити; како кад”

— А Ниш! џанс'з Ниш! рече Халил-беговица тужно и прекорно. Ми те милујем о, Аллах! а ти нам не даш ниједну шаку земље... помреше ти деца у туђини!

— А, Ниш! хаирс'з Ниш, прихвати Ш. ханума уздишући.²⁾

1) Не знам које је то доба у животу њихову, кад допуштају да су им власи беле. Кад почну седети, каношу се. И ово им је ваљда од азрети-Фатиме.

2) Што им је крив Ниш? Не напуштају ли га, с дана у дан, једни по једни, сами: да би се опростили туђе власти, и да би се нашли у своме царству, у земљи где се човекове посевдневне потребе набављају „јевтино и с мало труда“!

Поустајаше. Завише се. Пожелеше ми да останем „избогом“ (збогом).

Кад и капџ-кона оде, сетих се ових Фатиминих речи:

„Хајрија је мусломанка. Не може она тегљити дерте; видећеш.“

Но она их је јадница дуго тегљила. —

Ето ти, мила и драга моја, данашњега саба'-ћеифа! Ето ти тога дертли-хабера!...

Бозлер'нден пус идер'м. До виђења! К'смет!

9. маја 189*

у Нишу.

Твоја
Ј.

Крупније штампарске погрешке

Стр. 6	ред 5	озго стоји застро — треба застро
" 24	ред 2	оздо стоји муха — бетли треба мухабетли
" 41	ред 13	оздо стоји кам треба к'з'м
" 47	ред 13	оздо стоји на грну треба нагрну
" 49	ред 7	оздо стоји које треба чија
" 52	ред 8	оздо стоји ала-аџам треба алаџам
" 52	ред 10	оздо стоји нисма треба нисама
" 52	ред 7	озго стоји ким треба к'з'м
" 53	ред 4	озго стоји учинила треба начинила
" 56	ред 15	озго стоји сви треба све
" 57	ред 9	озго стоји кам треба к'з'м
" 59	ред 3	озго стоји севђули треба севђули
" 61	ред 1	оздо стоји дрешено треба дрешено
" 63	ред 6	озго стоји ама треба аман
" 72	ред 9	оздо стоји бежанских треба божанских
" 75	ред 9	оздо стоји у вече треба увече
" 76	ред 10	озго стоји кланарајући треба кланарајући
" 76	ред 11	озго стоји три пута треба трипут
" 76	ред 10	оздо стоји не мој треба немој
" 77	ред 5	оздо стоји прекосутра треба прекосутра
" 82	ред 9	озго стоји по нисе треба понисе
" 83	ред 11	озго стоји кјучук-кна-геџе-си треба кју- чукк'на-геџеси
" 88	ред 12	озго стоји туриси треба тури си
" 90	ред 12	озго стоји до поднећу треба до подне љу
" 91	ред 1	озго стоји акшама треба акшам је
" 94	ред 12	озго стоји до ад треба до ад
" 95	ред 2	озго стоји крај један му треба један му је крај
" 98	ред 10	озго стоји иђи треба ићи
" 99	ред 17	озго стоји провучени треба провучена
" 111	ред 8	оздо стоји десно треба десној
" 115	ред 12	оздо стоји ко изиђе треба ко да изиђе
" 118	ред 13	озго стоји жише треба шише
" 120	ред 12	озго стоји бана бана треба бана
" 122	ред 8	оздо стоји Ђозлерден треба Ђозлер'иден
" 123	ред 10	оздо стоји престајаше треба престајаху
" 127	ред 8	оздо стоји на име треба наиме
" 127	ред 1	оздо стоји на име треба наиме
" 136	ред 14	оздо стоји ово су турски обичаји треба они су турски обичаји

- Ст. 139 ред 10 озго стоји пар фетман треба парфетман
 ” 146 ред 5 оздо стоји остали треба остале
 ” 147 ред 8 озго стоји црне треба црно
 ” 153 ред 4 оздо стоји усана треба са усана
 ” 155 ред 11 озго стоји сармишлер треба саратмишлер
 ” 157 ред 9 озго стоји за поја треба запоја
 ” 158 ред 18 озго стоји еканци треба к'сканци
 ” 167 ред 1 озго стоји не може је треба не може да
 ” 167 ред 12 озго стоји пред њима, све треба пред
 њима се све
 ” 172 ред 9 оздо стоји викај треба вика
 ” 178 ред 7 оздо стоји деликанти треба деликанти
 ” 179 ред 15 озго стоји подваљак треба подвољак
 ” 185 ред 6 озго стоји корети треба корити
 ” 186 ред 16 озго стоји после речи: корена брзо, треба
 додати: не би ли ти остали сами
 ђухови и т. д.
 ” 186 ред 1 озго стоји бче треба багче
 ” 192 ред 13 озго стоји Сад-берк ђули треба Садберк-
 ђули
 ” 195 ред 2 ваго стоји иманиа треба и маниа
 ” 196 ред 5 озго стоји буд нас треба буд нас је
 ” 200 ред 1 озго стоји и потражише треба потражише
 ” 2'6 ред 10 оздо стоји и пекли треба ипекли
 ” 218 ред 7 озго стоји Хадрлес треба Хедрлес
 ” 220 ред 4 оздо стоји да му се не најде чист; ама
 мож' наекле, треба: да му се
 не мож' најде чист; ама наекле-

**Моле се читаоци да сами исправе рече-
 ничне знаке, који су због преламања слога
 (јер ово је прештампано из „Дела“) поиспа-
 дали.**

ЈЕЛЕНИНА ПИСМА

Данас готово непозната и заборављена списатељица, Јелена Димитријевић, почела је да објављује своје прве песме у Отаџбини и Вили.¹ Тема песама је била карактеристична за њено песништво. Певала је о љубави, о севдаћу, али на несвакидашњи начин, или бар на начин непримерен женском поимању љубавне поезије. Њене су песме одмах изазвале пажњу, али и знатижељу. У Виделу, у рубрици посвећеној прегледу нових књижевних дела и појава, критичар помало патетично пита: »Ко је то што онако као Мирза пева љубави . . . То је жена која воли жене, али их воли као што их ми волимо.«² Много се нагађало ко се крије иза потписа *Јелена*. Севдалијске песме и нескривено еротско осећање само су подстицали машту. »Од некуда искрсну приповјетка да је Јелена Туркиња, побјегла из једног харема . . . У толико лакше могло се мислити да је Јелена чељаде са далекога истока, јер је њена поезија тако живи и вјерни отпјев источњачке бујности и страстности, тако рјечити отисак . . .«³ Песничку личност Јелене Димитријевић савремени критичари су поредили са Мирзом Шафием, Сапфо, и, најчешће, са Јованом Илићем и његовом збирком песама *Дахире*.

[1] Значајну помоћ приликом упознавања времена у којем је живела и радила Јелена Димитријевић пружио ми је својом богатом архивом података о Србији у време потпуног ослобађања од Турака, инжењер Живорад Крстић.

[2] Харру, » . . . « »Видело«, 13. децембар 1892. г. XII, бр. 147

[3] ***, *Јелена Јов. Димитријевића*, »Босанска вила«, 1899, г. XIV, бр. 5-6, стр. 58.

Данас се њене теме не чине толико оригиналним, јер када су се 1894. године у Нишу појавиле *Јеленине песме*, позни романтизам и сасвим посебно интересовање публике за турске теме, створили су погодно тле за описивање севдаха, страсних и скривених љубави. »Источњачким жаром« већ се био прославио Јован Илић, а око њега се окупљао и прави кружок »писаца севдаха«. Ипак је све критичаре занела и изненадила баш тема њених песама: »Она је изабрала да пева турски живот, или, тачније рећи, љубав према Туркињама . . . Она је дакле створила нов начин, нов, оригиналан рад поезије . . .«⁴ Ипак, ниједан од њих се није позабавио правом анализом структуре песама, па чак ни дубљом анализом нове теме коју је песникиња понудила. Павле Поповић једноставно констатује да су песме писане са »претенсијом« и да им зато »књижевност мора дати нарочити значај«. Истина, мимо осталих похвалних написа у којима се једноставно тврди да су песме добре, Павле Поповић износи и аргумент који је и у данашње време занимљив. »Ове је песме писала једна жена; тај је случај редак . . . У нашем књижевном животу, жена не игра велику улогу«. ⁵

Пре Јелене Димитријевић, песме је писала Милица Стојадиновић Српкиња. Била је слављена, хваљена, дописивала се са знаменитим људима, и инспирисала их својим речима и мислима. Живот је завршила као напуштена пијаница. Још раније, Дубровкиња Цвијета Зузорић досегла је легендарну славу, живу и данас. Ипак, ниједна њена песма није сачувана, док сонети Торквата Таса посвећени овој лепој и талентованој жени нису били загуљени.

Сувременнице Јелене Димитријевић биле су Милица Јанковић и Исидора Секулић. Милица Јанковић је била прави представник »женске књижевности«. Писала је сентименталне љубавне романе намењене сасвим одређеној, женској публици. Њу је критика прихватила благонаклоно, а најзначајнији критичар епохе, Јован Скер-

[4] Павле Поповић, *Песме Јелене Јов. Димитријевића*, »Књижевни преглед«, 1895, г. I, бр. 7, стр. 220.

[5] Исто, стр. 219.

лић, похвално је говорио о првим збиркама приповедака Милице Јанковић. Напротив, његов суд о првој збирци приповедака Исидоре Секулић, био је поразан. Скерлић није прихватао, није схватао нови, интровертни, крајње индивидуални поглед на свет какав је исказала Исидора Секулић. Постоји још нешто: у књижевности и културној средини у којој је велики реформатор језика, па и погледа на литерарно стварање, Вук Караџић, поделио наше народне песме на мушке и женске, то јест, на епске и лирске, јасно се знало који је домен жене писца.

Женском књижевношћу сматране су лирске песме, љубавни романи и приповетке, дневници, писма и путописна књижевност. Све наше списатељице, изузев Исидоре Секулић, уклопиле су се у дозвољене области. Она је без зазора писала о личном доживљају света, бавила се критиком, чак је сачинила и програмске текстове. Тако је Јован Скерлић имао два разлога да не прихвати њено стваралаштво: припадала је и била један од главних стваралаца модерне књижевности, оне коју је Скерлић називао »црном«, и била је жена писац која се није придржавала ограде забрана. Ипак, сем по питањима чисто књижевне природе, Исидора Секулић није била превратница. Превратница је била Милица Јанковић и још више Јелена Димитријевић. Јелена Димитријевић није у своме књижевном стваралаштву прелазила оквире постављене жени писцу. Она је писала лирску поезију, бавила се путописима и писмима, али је зато сав њен живот био непрекидна побуна жене свесне своје снаге да се ишчупа из оријенталног наслеђа, да победи балкански патријархализам у којем је жена била онолико вредна колико јој је род вредео.

Јелена Димитријевић рођена је 1862. године; удала се са деветнаест (1881); сама је научила француски, турски, енглески, руски, италијански и грчки језик. Од девојке која је била васпитавана по начелу »боље је девојка чувена, а невиђена«, њена воља и жеља за знањем претворили су је у велику путницу, у жену за коју се може рећи да је била прави борац за женска права и, вероватно, први прави писац »женске књижевности«, и то »праве женске књижевности, јаме и признате, равне

у свим погледима мушкој књижевности, не само тек на почетку еволуције, (која) је почела у нас да се јавља појавом 'наше Сафо', како је то сликовито рекао Светомир Јакшић, Јеленом Ј. Димитријевић». ⁶

Сама Јелена Димитријевић у својим *Писмима из Солуна* на питање да ли је феминисткиња одговара: »У нас има њих доста . . . И ја сам по мало, али не као Американке«. ⁷ Њен феминизам се исказивао у, за наше прилике, сасвим специфичном виду, пре свега у раду женских друштава која су имала разноврсне програме – од добротворних до просветитељских. Била је (1881) најмлађа Управна чланица Подружине Женског друштва у Нишу; болничарка за време балканског рата; Управна чланица Кола српских сестара и једна од покретача календара *Вардар*, којим је Коло покушавало да сузбије туђинску пропаганду и утицаје (нарочито на југу) Србије. Ипак, најзанимљивију слику о њеном животном ангажману дају управо сама њена дела. Све песме и путописи, сва писма, посвећени су једној јединој, доминантној теми – жени, њеном положају у друштву и породици, њеним осећањима. Мушкарци се и у лирским и у прозним радовима помињу узгред, и само као нека врста позадине према којој се осликава жена. Таква су њена прва писма, *Писма из Ниша о харемима*, и сва потоња – из Солуна, Индије, Мисира, Америке. Такво, женско, виђење света утолико је занимљивије што је, очигледно, било спонтано, и што Јелена Димитријевић није ни могла, нити је помислила да може и некако другачије. У прозним делима, њена зачућеност пред очигледном неправдом над женским делом човечанства није тако експлицитна као у песмама. Она ће у *Писмима из Мисира* забележити: »На магарцима јашу људи, а жене иду пешке . . . кроз једну ноздрву провучена је карика, сребрна, а можда и златна, тек утисак је један исти . . . Једне су тетовиране по челу и бради: обележене као козе и овце да се зна из чијег су тора«. ⁸ Опис је

[6] Властоје Алексијевић, *Наша жена у књижевном стварању*, Нови Сад, 1941, стр. 20.

[7] Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Солуна*, Сарајево, 1918, стр. 45.

[8] Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Мисира*, Београд, 1929, стр. 4.

сликовит, јасан, готово као да је приказ ухваћен фотографским апаратом. Уз опис је и ироничан списатељкин коментар. Осећа се у њему и протест, али и мала веселост и лаки подсмех на рачун странаца, оних других, различитих од нас. У нешто ранијем путопису из Солуна њен став према положају жена је пун индигнираног неразумевања према обичајима који њој изгледају сасвим непримерени: »И сад ми падне терет на душу кад се сетим оне десетогодишње женске деце с дугачким сукњама: удате . . . Али ортака још има, чак и у Солуну, где се душе жена отимају и буне«. ⁹ Међутим, праву, еруптивну побуну исказала је Јелена Димитријевић у саркастичној песми *Жена* која се по својој оштрини може мерити са чувеним »политичким« песмама Јована Јовановића Змаја. Без задршке, бесно узвикује:

*Дивљаци! ЖЕНА још је вама »жена«,
Од сто вам лета малољетна бива –*

Још јој кажете: »То није за жене!«

С физичке снаге у поносу своје,

Пуна вам уста: »Култура, култура« –
Култура свуда својим крилима вије,
Ал' до вас пута прокрчила није –
Пуна вам уста: »Култура, култура«. ¹⁰

Јеткост ове песме захтева да се над њом замисли сваки читалац, поготово ако се има у виду да то није револт младе, већ зреле жене, песникиње која у тој, 1913. години, када је песма објављена, има педесет и једну годину и дугогодишње искуство у раду Женског друштва и Кола српских сестара.

Јелена Димитријевић је познавала »као ретко ко ори-

[9] Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Солуна*, Сарајево, 1918, стр. 27.

[10] Цитирано према Борбе Перих, *Један фолклорни пропламсај песникиње Јелене Димитријевић*, »Развитак«, март-април, 1985, бр. 2 стр. 71.

јентални живот«, ¹¹ а и занимање за обичаје доскорашњих господара било је велико. Тако је постојао двоструки разлог да се објаве *Писма из Ниша* ¹², својеврстан и по много чему несвакидашњи путопис. У свом предговору за путописе из Америке, већ призната и искусна списатељица сама дефинише сврху путописне књижевности: »Сваки путник обично описује места и људе онако како их је он сам видео«. ¹³ Путописни жанр у време Јелене Димитријевић већ је имао одређени уметнички статус, и у нашој књижевности обележеној доминацијом патриотског осећања, брзим друштвеним променама, новим научним потребама и унапређењем комуникацијских система, био је, чини се, посебно популаран, вероватно и зато што је владала нарочита усаглашеност између описа путовања и национално-ослободилачког препорода. Најчешће, путопис подразумева опис путовања, импресије с пута; и у тај модел се саввим добро уклапа већина дела Јелене Димитријевић. Нешто је компликованији случај са *Писмима из Ниша* јер у њима није описано путовање, нити је путовање послужило да се напише научни извештај: историјски, географски, етнографски. Велика је разлика између строгог, егзактног путописа Стојана Новаковића ¹⁴ објављеног готово у исто време и о местима која су веома близу Ниша и путописа Јелене Димитријевић. Ипак, ова књига јесте путопис у којем се описује једно место, односно посебна знаменитост тога места – харемски живот. А харемски живот јесте повод да се прича и о обичајима и о историји. *Писма из Ниша*, путописни првенац Јелене Димитријевић, носе у себи неке од основних проблема који су заокупљали списатељку током читавог њеног књижевног живота. Пре свега, однос

[11] Драган Ерић, *Јелена Ј. Димитријевић*, »Кратки огледи«, Буприја, 1925, стр. 17.

[12] Јелена Јов. Димитријевића, *Писма из Ниша о харемима*, Београд, 1897, исто је објављено прво у *Делу*

[13] Јелена Ј. Димитријевић, *уместо предговора*, »Нови свет или у Америци годину дана«, Београд, 1934.

[14] Стојан Новаковић, *С Мораве на Вардар*, путне белешке, Београд, 1894.

према сопственом народу који се супротставља свим осталим. Већ у првом писму упућеном Лујзи Јакшић, читаоца изненађује прејакo изражено осећање патриотизма. Данас опис Ниша и првог виђења овог града звучи исувише сентиментално и претерано театрално. Девочицу која са мајком и братом угледа град, обузима пренаглашена радост: ». . . ја задрхтах, усправих се да га боље видим, раширих руке да га загрлим и, клонух: наслоних главу на груди моје остареле мајке; обе се заплакасмо . . .«¹⁵ Ипак, о феномену овог претераног патриотизма у писмима Јелене Димитријевић могло би се расправљати на више начина. Пре свега би требало да се види шта се под патриотизмом подразумевало у оно време и какве су биле функције патриотског осећања у другим, сличним делима. Полазно опредељење Јелене Димитријевић није био само став према нацији, већ пре према ширем и комплекснијем појму домовине, о чему се посебно мора водити рачуна јер је то време убрзаног формирања модерне нације и посебног националног усхићења насталог после ослобађања јужних крајева Србије. Стога је и разумљиво усхићење списатељке када каже: »У нишкој сам цркви! Ниш је наш!«, и одмах затим са још јачим патосом: »Срећна си! – Гледаш турске адете у српском Нишу . . .«¹⁶ Исказана жеља да се путници по свим српским обичајима ускоро дочекују не само на Нишави, него и на Вардару, у слободном Скопљу, сасвим је у духу ујурбане српске жеље да се сва браћа ослободе. Слична осећања нису ретка ни у другим путописима из тог времена и патриотски занос је готово опште место у литератури. Зато Павле Поповић без двоумљења и каже да је патриотизам Јелене Димитријевић сасвим разумљива појава за то време.¹⁷ Посебно је занимљиво да у том нараслом патриотском осећању, при описивању бивших турских крајева, нема мржње на »мусломане«. О њима се говори са занимањем које може да пружи егзотичан и непознат народ.

[15] Јелена Ј. Димитријевић, *Писма из Ниша*, стр. 4.

[16] Исто, стр. 8, 9.

[17] Павле Поповић, *Песме Јелене Јов. Димитријевића*, »Жњижевни преглед«, 1895, г. I бр. 7. стр. 220.

Са романтичарском претераношћу се говори о опсесивности оријенталне песме и љубави. Занос који изазива турска песма је толики да се заборави на рат, на чарке преко ровова. У једном опису Ниша, песма која има наслов *Плач Турака за Нишом*, и која се чује са турске стране, изазива велико узбуђење. Мелодија пуна уздаха »понесе те високо, високо над овим свакидашњим, прашљивим свијетом у васнону«. ¹⁸

У приказу књиге Миливоја М. Костића, *Писма с пута*, о изузетно занимљивом, и за оно време, и узбудљивом путовању од Београда до Зајечара, критичар истиче потребу нације за оваквим штивом: »Путописна књижевност може да буде и од забаве и од поуке. Нама Србима добро је дошла свака овака књижевна работа, особито кад се тиче наших српских крајева«. ¹⁹ У сваком случају, упознавање живота »Мусломана« било је својеврстан изазов за нашу књижевност, нарочито због посебних видика који су били отворени »откако је престала . . . опасност политичког ропства«. Муслимански свет је сада био посматран са симпатијама које су нашим писцима дуго биле потпуно незамисливе. У турском карактеру више се не инсистира само на »обести и насиљу«, ²⁰ већ се препознају и друге људске особине. Тако је Јелена Димитријевић са својим путописом била потпуно на нивоу очекивања публице. Писала је утиске из других крајева, и то муслиманских, и о теми која је одувек голикала машту неверника – о животу у харемима.

Структура путописа је уобичајена и не одступа од стандардног обрасца. Јелена Димитријевић је искористила један од облика – писмо, што јој је омогућило да прави мање дигресије. Облик писма јој је дозволио да и себе уплете у казивање, и то не само као посматрача ✓

[18] Драгомир Поповић, *Мајске ноћи – једна ноћ у Нишу*, »Српско Косово«, 1923, г. IV, бр. 15, стр. 11.

[19] »Бранково коло«, 1897, г. III, бр. 1, стр. 30 у рубрици *Ковчежић: Књижевне белешке*, приказ књиге Миливоје М. Костић, *Писма с пута. Београд–Параћин–Зајечар*, Београд, 1896.

[20] Ј. Ж. (Јеремије Живаљевић), *Јелена Јов. Димитријевић: »Фати султан Сафи-ханум Мејмерханум«*, »Летопис Матице Српске«, 1919, г. V, ССНLVI, бр. 10/11, стр. 116.

7 и сведока, већ и као актера збивања. Начин на који су је турске жене прихватиле, она је искористила и да прокоментарише нарави и да са нешто иронијске дистанце закључи да је стварност често далеко од прокламованих идеала. Турци истичу душу, добру душу у први план, али се ипак деси да се добра девојка врати породици јер је ружна. На личном примеру закључује да можда цене и памет и душу, али да је њен изглед ипак био оно што су једино виделе, па према томе и судиле. Писма су била повољна и зато што представљају и засебне целине које, ипак, нису делиле нити удаљавале од основне замисли. Свака ова мала засебна целина давала је повода да списатељка говори и о посебним темама: о језику, песништву, културном наслеђу, вери, а да све те посебне теме, дигресије, постепено допуне целину замисли.

Књига Јелене Димитријевић специфична је још на један начин. Овај путопис крије у себи и наговештаје веће и целовитије епске форме – романа. Свако писмо упућено из Ниша по једна је степеница даље у откривању свадбених обичаја, али се у исто време пажљиво прати и сентиментални живот актера. Критичари су одмах уочили скривену романескну форму: »Приказати у скромном оквиру писама читав роман, и то не роман једнога лица него читаве нације . . .«²¹ Млада и младожења нису имагинарне личности, већ појединци са личним осећањима, карактерима, социјалном позадином. Списатељка се није задржала само на опису обичаја и обреда, већ је правила и мале, овлашне портрете личности. Све жене које седе, пију кафу и причају целе ноћи, имају своју сопствену судбину коју Јелена Димитријевић саопштава. Невеста је несрећна јер не може да пође за драгог, и из писма у писмо прате се промене на младој девојци. Како време одмиче, она слаби, тужна је, а жене коментаришу, сажаљевају. И све остале присутне хануме имају своје приче, и свака се прича саопштава почасној гошћи, иноверки, жени

[21] Цензор, *Писма из Ниша*, »Бранково коло«. 1897. г. III, бр. 29. стр. 956.

која може да разуме и чија је учена различитост управо гаранција за добар пријем исповести.

Описи жена у харему су двојаки. Пре свега, описује се тачно све оно што окружује жене. Тачно се описује одећа, шминка, намештај, обичаји. Ту списатељка нимало не пушта својој машти на вољу; њен опис је сликовит, али егзактан.

Међутим, Јелена Димитријевић користи сасвим други језик када описује унутрашњи живот Туркиња, или када износи своје личне коментаре. Тада заборавља на своју улогу објективног посматрача и дозвољава своме сентименту да се потпуно искаже. Уцвелена млада као да је јунакиња из дела Јанка Веселиновића или Чедомиља Мијатовића. Сликајући њена осећања списатељка се служи стереотипима и клишеима који су, с једне стране, блиски нашем културном наслеђу јер се препознају у народним песмама (сунашце сјајно, ево једва земан дође и слично), али и онима који су тривијални и који само оптерећују текст. Девојче је »нежно и тужно«, »крупне сузе« влаже »замишљено око«, »дубок уздах« излази из »немирних груди«. Ипак, овакав начин писања би се могао објаснити жељом да се предмет оживи изнутра, да се уђе иза постављене баријере и да се описане ствари проосећају, да се прикажу саме собом.

Јелена Димитријевић је познавала оријенталну књижевност и књиге муслиманских путописаца о нашим крајевима. Пишући китњасто, са много деминутива који данас сметају читаоцу, она је заправо о Туркињама писала њиховим сопственим језиком. Сама каже да »Мусломанке« много воле деминутиве, па се чини и логичним да када пише о Муслиманкама и говори на њихов начин. Зато су и описи који подсећају на приповедање из *Хиљаду и једне ноћи*, честа употреба стихова којима се илуструје приповедање, један од начина уживљавања у атмосферу.

Мало би теже било објаснити зашто Јелена Димитријевић употребљава толико турцизама? Употреба живописног говора нишких Турака оправдана је када се говор тачно преноси. Оправдан је и као зачин и украс у описима саме списатељке, али рукопис је претр-

пан речима које су можда у оно време звучале мање непознато, али за које је данас неопходан превод. Реченице попут »Џан'м' цигерѐм, кад сам тек сада аз'р са својим мухабетли писмом« скоро су неразумљиве. Вероватно је овакав начин писања био употребљен због списатељкине вере да се тако оживљава текст, да му се даје неопходна аутентичност и егзотичност. Али, истина је и да је у то време Јелена Димитријевић већ била научила турски и да јој је био »ћеиф да видиш колико сам научила«. ²² Поред тога, могуће да је затворени харемски живот изазвао потребу да се о њему пише на један посебан начин, са много претеривања и патоса. Можда је и познавање језика у којем постоји пословица »Татли дил'н (слатки језик твој) памет ми узе, срце ми однесе, . . .«, омогућавао да се лакше изрази оно осећање страсног треперења и заноса примерено другачијем менталитету народа који сматра да је реч, песма зато да »казује најмилију кћер неба – љубав«. ²³

Писати о животу харема у оно време није било лако. Мало је било оних који су могли да завире иза решетака прозора. Јелена Димитријевић је успела јер је била жена, и јер је била учена жена. Њу су поштовали и веровали јој. Према личном сведочењу у *Писмима из Ниша*, у турским кућама била је примана као поштовани гост, али и као особа од поверења. Она је знала језик и могла је да *разуме*, а то су били предуслови да се одобри дружење са харемима. Улазећи иза завесе, Јелена Димитријевић је била пажљив посматрач који са занимањем гледа, али и радознала особа која се чуђи, одобрава или осуђује. Иако је, многим узгредним запажањима, испричала доста о турском схватању живота, ипак је право интересовање било усмерено на жену, њен живот, њен однос према мушкарцима. Хануме из нишких харема су посредством Јелениних писама добиле димензије стварних особа, жена које су заокупљене животним проблемима, које размишљају. Харемске одаје су изгубиле сјај којим су романтичарски песници и сликари обасјали своја дела. У призорима из нишких

[22] Јелена Јов. Димитријевић, *Писма из Ниша*, стр. 78.

[23] Исто, стр. 54, 71.

харема нестало је лепих, али беживотних одалиски. Заинтересована Јелена Димитријевић улази у хареме оборужана знањем и оштрим оком. Док објашњава обичајно-правне односе при склапању брака, пажљив посматрач уочава детаљ: меку руку кадуне нераднице. Доцније, у писмима, биће објашњено како жене у харемима мало, или нимало не раде. Списатељка каже да је сама видела како њен стари сусед чисти грашак, а други простире пелене док се жена шета обалом реке да ухвати свежег ваздуха. Особа из друге културне и верске средине с подједнаком пажњом примећује и добре и лоше стране турских обичаја. Чини јој се ситничав уговор у којем се набрајају све ствари које млада доноси, без обзира што тај уговор штити жену уколико је муж отера. Иронична је према забрани венчавања рођака јер се због очувања имања, забрана често крши. Благонаклоно описује рухо и накит, али са презиром еманциповане Европљанке говорн о шминкању и малим козметичким операцијама. Ипак, она се не подмсева другачијем осећају за лепо и када је у (непријатној) ситуацији да се њена пријатељица гласно смеје, њен бес се обрушава на Српкињу која је сујетна и нетолерантна.

Као и у свим осталим књигама Јелене Димитријевић и у овој је јасно исказан став према женским правима и жени као несхваћеном и одгурнутом делу људске заједнице. Списатељка не воли када се безразложно подсмева женским навикама и увек оштро реагује тражећи ослонац у иронији: »Што се Хајрија дотерује није чудо – жена је. А шта је Али-бег?« Али оно што је највише погађа је обесправљеност жена и женска помиреност са тим стањем. Европљанка не може никако да схвати потпуну зависност Туркиње од мушкарца, оца или мужа. Склапајући брак, невеста у знак покорности, љуби мужа у чело, руку и – ногу. То љубљење мужевљеве ноге којим се симболично признаје ко је старији изазива запрепашћење. Њено чуђење и отпор изазивају и многе друге ствари које не прихвата, али то је не спречава да се диви и обичајима који су за похвалу. Не заборавља да каже да чак није »ни чула да је коју муж истукао«. Пошто је упознала породични живот, под-

смева се заблуди о лошем мужу која се у нашим крајевима исказује пословицом »зао као Турчин«. Јер, она се уверила у супротно.

Књига писама из Ниша није само занимљив опис невакидашњих призора, она је и много више; благи протест феминисткиње, јасно исказан животни став неконвенционалне жене, сведочанство о једном времену и, нарочито, о једном језику који је данас тешко превести.

Слободанка Пековић

РЕЧНИК ТУРЦИЗАМА

А

- АБДЕСТ** = прање (ритуално)
АВАЗ = глас
АДЕТ = обичај
АЗРЕТИ-ФАТИМА = биљка *Anastatica Hierochuntica L.*, Јерихонска ружа
АКИК = црвени полудраги камен
АКШАМ = први део вечери непосредно по заласку сунца
АЛАХ = Бог
АЛЛА-РАЗИ-ОЛСУН = Бог ти помогао
АЛЛАХ БИЛ'Р = **АЛЛАХ БИЛИР** = Бог зна
АЛ-КАТМЕР = црвени каранфи
АМАН = узвик преклињања и вапаја
АМБРА = 1. црна миришљива смола, 2. жута амбра, јантар
АФИР = муслиманско мушко име (добар познавалац)
АРШИН = стара мера за дужину
АСКЕР = војник
АФЕРИМ = Браво! Тако је! Жив био!
АХБАБ = пријатељ
АЧ'К (АЧИК) = отворен, јасан, светао, непокривен
АЦАМИ-СРЦЕ = неискуство, невешто срце
АЦАМИЈА = млад, невешт
АШИК = заљубљени, љубавник
АШК = љубав, чежња
АШКОЛСУН = браво, живео
АШЧИКА = куварица

Б

- БАЈРАМ** = муслимански верски празник
БАК = гледај!
БАКШИШ = 1. дар, поклон 2. напојница
БАСМА = 1. шарена памучна тканина 2. штампа, штампана књига
БЕГ = 1. племић, племићка титула 2. господин, господар
БЕГЕНДИСАТИ (БЕГЕНИСАТИ) = 1. осетити, осећати љубав, симпатије (према некоме); волети, допадати се (некоме)

XVIII

2. пристајати на нешто 3. видети, гледати са дивљењем
БЕЗБЕАН = сигурно, заиста, бесумње, свакако, наравно
БЕЗИСТАН = покривен трг
БЕЛКИ = можда, ваља, вероватно
БЕХМ = мој, моје
БЕРАБЕР = заједно, напореда
БЕРИБЕТ = 1. обиље, изобиље 2. срећа, напредак
БЕГАР = 1. нежења, момак самац 2. бекрија, лола
БИЉУР = кристал, мушки и женски појас
БИРАДЕН = одмах, одједном
БОЗА = освежавајуће пиће од кукурузна, пројина брашна
БОЈАЛИ = обојен
БОСТАН = 1. врт, башта 2. лубенице и диње
БОШЧА = покривач за главу, рубац, столњак, платно
четвороугаоног облика у које се нешто замотава
БОШЧАЛУК = дар од одевних предмета замотаних у бошчу
БУЈУР = изволи, изволите
БУЛА = муслиманска жена
БУЛБУЛ = славуј
БУЉУК = јато, скупина; група
БУРУНЦУК КОШУЉА = кошуља од fine танке свилене прозирне
тканине
БУТУН = сав, читав
БУТУН БАКЧА = читава башта

В

ВАКТ = време

Г

ГАЗ = вео
ГОНЦЕ = ружин пупољак
ГУРАБИЈА = тврди округли колач

Д

ДАХИРЕ = турски инструмент
ДЕРТ = јад, брига, мучка
ДЕРТАИ-ХАБЕР = тужна вест, болан глас
ДИЛ = заробљени непријатељски војник од кога се прикупљају
подаци
ДИЛБЕР = 1. драган, љубавник 2. леп, заносан
ДИН = вера, верозакон
ДОЛАП = 1. непомични орман с полицама
2. постројење за наводњавање

ДОСТ = пријатељ
 ДУВАК = вео невесте
 ДУЗЕНЛИ = дотеран, уређен, нагиздан

Б

БАУР = немуслиман, хришћанин
 БЕВРЕК = врста пецива
 БЕРДЕК = 1. соба у којој младенци проводе прву брачну ноћ
 2. прва брачна ноћ
 БЕРБЕФ = дрвени оквир са разапетим платном по којем се везе
 БОЈА = тобоже, као бива
 БУВЕГИЈА = младожења
 БУВЕНДИЈА = раскалашна жена
 БУЗЕЛ = 1. леп, красан 2. лепотица, драгана
 БУЛ = ружа

Е

ЕВЛАД = пород, деца, потомак
 ЕГЛЕН = разговор
 ЕГЛЕНИСАТИ = разговарати
 ЕДИПС'З = ЕДЕПСУЗ = невоспитан човек
 ЕЗАН = позив на молитву који упућује мујезин са џамијског
 минарета
 ЕКБЕР (као АЛЛАХ-ЕКБЕР) = велик (највећи); Алах је велик
 (највећи)
 ЕКСИК = мање, непотпуно
 ЕЛМАС = ЕЛМАЗ, АЛМАС = драги камен, дијамант
 ЕМАНЕТ (АМАНЕТ) = завет
 ЕНТАРИ (АНТЕРИЈА) = врста горње хаљине
 ЕСКИ = стар
 ЕФЕНДИЈА = 1. господин 2. титула муслиманских свештеника

З

ЗАРФ = украшена метална чашица у којој стоји филџан
 ЗЕМАН = време, доба
 ЗИЈАН = штета, квар, губитак
 ЗИЈАФЕТ = част, гозба
 ЗИЛ = 1. пар металних округлих плочица које звуче ударањем једне
 о другу 2. прапорац
 ЗИРА = аршин
 ЗУЛУФ = увојак, зализак косе пружен низ лице поред уха
 ЗУМБУЛ (СУМБУЛ) = цвет, *Hyacinthus orientalis* L.
 ЗУРНА = музички оријентални инструмент

XX

И

ИБРИК = суд за воду
ИБРИШИМ = 1. врста свиленог конца 2. најтањи и најфинији памук
ИЗМЕБАР/КА (ХИЗМЕБАР) = слуга
ИЗ ПЕЧИКА = она која послужује госте на свадби
ИКИНДИЈА = вечерња молитва код Турака
ИМАМ = 1. муслимански свештеник 2. као титула великих исламских учењака у значењу »вођа«

Ј

ЈАБАНЦИЈА = странац, туђин
ЈАВАШ = 1. благ, спор 2. полако, тихо
ЈАВРУМ = соколе, јуначе!
ЈАГЛУК = рубац
ЈАЗ'К = штета
ЈАТАГАН = дуги криви нож попут сабље
ЈАЦИЈА = време (око 2 сата после заласка сунца када се клања истоимена муслиманска молитва)
ЈАШМАК = копрена од белог муслина
ЈЕЛЕК = женски прслук
ЈЕНДЈЕ = објашњење на стр. 46 »оне хануме што дођу с младожењине стране по девојку«

К

КАДА = види КАДУНА
КАДИВА (КАДИФА) = свилена баршунаста тканина
КАДУНА = госпођа, угледна жена
КАЛАБАЛУК = мноштво, множина, пуно, бројно
КАЛАЈАН = 1. калајсан, превучен коситром, од коситра
2. фигуративно: сјајан, леп
КАЛПАК = 1. војничка капа код које је обод од крзна 2. кацига
КАЛФА = помоћник мајстора
КАМЦИЈА = бич
КАНТАР = старинска гвоздена справа за мерење тежине
КАПАК = заклопац
КАПИ-КОНА = прва сусетка
КАПИЦИК = мала врата
КАТ = прибор за једно одело
КАФЕЗ = 1. крлетка 2. дрвене решетке на прозорима у старинским кућама
К'З = девојка, цура
К'З'М = КУЗУМ = јагње моје
К'ЈАМЕТ = 1. судњи дан 2. несрећа, узбуна
КОВАНЛУК = пчелињак
КОКОЊЕШТЕ = врста оријенталне игре

КОЛАН (СРМАЛИ-КОЛАН) = мушки и женски појас од срме (сребра)

КОНА = сусетка

КОЦА = муж, ожењен човек

КРКМА = подрезивање косе преко чела

КРЗМИ (боја) = **КРМЕЗ (санскрит)** = загасита црвена боја

КРМЗИ-БУЛ = црвена ружа

К'СМЕТ (КИСМЕТ) = судбина, удес

КУБЕ = свод, купола

КУЗУМ = јагње моје!

КУМРИЈА = врста глице

КУРБАН = жртва

КУРШУМ = 1. метак 2. олово

Л

ЛЕБЛЕБИЈЕ = пржени наут, *Cicer arietinum*

ЛЕГЕН = бакарни суд

М

МАНГАЛ = суд у којем се држи жеравица

МАХАЛА = део града или села

МАХМУДИЈА = турски дукат

МАХСУС = нарочит, специјалан, особит

МАШАЛЛА'А (МАШАЛАХ) = 1. израз чуђења или допадања, израз радости 2. запис против урока

МЕЗАР = гроб

МЕЗАРЛУК = гробље

МЕНДИЛ = рубац

МЕРХАМЕТ = милост, самност

МЕДЦИС = веће

МИНДЕР = сламњача или шиљте вуном напуњено

МИНДЕРАУК = 1. сеђија (уздигнуто седиште) по којој је прострт миндер 2. платно које се употребљава за миндер

МУНАРЕТ = танки високи торањ џамије са којег муџезин позива муслимане на молитву

МУСАФ = многолист

МУСАФИР = путник-намерник

МУФТИЈА = муслимански свештеник (најстарији по рангу у једном округу)

Н

НАНУЛЕ = врста дрвене отворене обуће

НАФИЛЕ (НАФИЛА) = нешто што је сувишно, што је непотребно

XXII

НИБАХ = 1. брак, венчање 2. имовина коју даје муж жени приликом склапања брака

О

ОКЛАГИЈА = танки обли штап за развијање теста

ОРОЗАН (ХОРОСАН) = скупи тешки . . . , заправо шал којим се паше. Добио име по персијском . . . Хоросану.

ОРГА-КАПИЈА = средња врата

П

ПАДИШАХ = цар, султан

ПАФТА = копча на женским појасевима од сребра или којег другог метала лепо израђена и украшена

ПАША = титула високог достојанственика; у војсци – ранг генерала

ПЕЈГАМБЕР = пророк, (божји) весник

ПЕКСЕМИТ (ПЕКСИМЕТ) = 1. двопек 2. мали домаћи хлебчић

ПЕМБЕ = ружичаст

ПЕМБЕЛИ-ЈЕЛЕЧЕ = ружичасто јелече

ПЕНЦЕР = прозор

ПЕРДЕ = застор, ограда

ПЕЧЕ (ПЕЧА) = копрена од црног танког платна којим су муслиманке покривале лице кад излазе на улицу

ПЕШКЕШ = дар, поклон

ПЕШТЕМАХ = хамамски огртач

Р

РАМАЗАН = име деветог месеца муслиманског верског календара

РАФ = преграда, сталажа, полица

РУБИЈА = златан новац

С

САБАИЛЕ = зором, у зору

САК'З (САКАЗ, САКРЗ) = мастика

САКЛИ (САКЛЕТ) = 1. тегоба, узнемиреност, нервоза

2. налог, наредба

САЛАНЦАК = љуљашка

САН (САХАН) = бакарна здела

САРАЈ = двор, палача

САРАЧАНА (САРАЧХАНА) = посебна собица близу штале у којој се држи коњска опрема

САХИБИЈА = власник, господар, поседник, домаћин
САХТИЈАН = уребена козја кожа
СЕВАП = добро дело које заслужује божју награду; награда за добро дело
СЕВДАЛИЈА = заљубљеник
СЕВДАХ = љубав, љубавна чежња, љубавни занос
СЕВБУЛИ = мила
СЕДЕФЛИ = опточен, украшен седефом
СЕЛАМ = муслимански поздрав
СЕЛАМЛУК = одаја где мушки примају госте
СЕЛВИ БОЈЛИ = човек висока раста и витак
СЕЛВИЈА = чемпрес
СЕРТ = тврда, чврст
СЕРЦАДЕ = простирач; ћилимче на којем муслимани клањају; у облику је правоугаоника
СЕФА-ДЈЕЛД Н = добро дошао! добро дошли!
СЕФТЕ = 1. први пут 2. првина, почетак
СИМИТ = врста хлеба од белог брашна
СИНЦИР = ланац
СИХИР = чаролија
СОФРА = трпеза
СУРА = 1. ред, линија 2. редак у књизи или писму 3. поглавље у Кур'ану
СУРГУН = прогонство, изгнанство
СУРМА = боја у праху, црна или сребрнаста
СУСЛИ = леп, украшен

Т

ТАКУМ = туце нечег
ТАЛЛ'А (Заједно са ВАЛЛ'А! БИЛЛА! ТАЛЛ'А) = трострука муслиманска заклетва
ТАС = врста металне посуде
ТАТЛИ = сладак, сладост
ТАТЛИЈА = слатка пита
ТЕЛ = 1. танка жица 2. златна или сребрна жица за везење
ТЕЛАЛ = јавни објављивач, добошар
ТЕЛЕИСАТИ (ТЕЛЕЈИСАТИ) покрајински = обложити, украсити, украшавати нешто телејем
ТЕЛЕЈ = танак листић злата или сребра, који се употребљава за украс
ТЕНЦЕРА = дубока бакрена посуда
ТЕПСИЈА = округли бакрени или емајлирани суд
ТЕРАУКЕ = женске папуче
ТЕСТЕ = свежањ од 10 комада (понекад у значењу 12 комада)
ТЕСТИЈА = земљани суд за воду, врч
ТЕФЕРИЧ = провод, уживање у природи
ТУРЛИ = та туром, оно што има тур

XXIV

ТУТУН = дуван
ТУФЕК = пушка

Б

БАБА = храм у Меки у који муслимани ходочасте
БЕИФ = воља, расположење, радост, уживање
БИЛИМ = тепих
БИТАБ = књига, закон, куран
БУРК (БУРАК) = мушки капут постављен и опшивен крзном, бунда, кожух

У

УСТАБАША = главни мајстор
УЧКУР = свитњак, узица

Ф

ФАЈДЕСЗ = без користи
ФЕРМАН = повеља, декрет, указ
ФЕРЕЦА = врста женског огртача од црне или модре чохе који су муслиманке облачиле приликом изласка на улицу
ФЕС = купаста капа без обода коју носе муслимани
ФИЛДИШ-ЧЕШАЉ = чешаљ од слонове кости
ФИЛЦАН = шољица за кафу
ФИШЕК = метак за пушку
ФУКАРА = сиромах, сиротиња
ХАБЕР = 1. вест, глас, обавест 2. сазнање 3. осећај
ХАВЛИЈА = 1. мекани рутави пешкир 2. велика бела марама коју су муслиманке носиле око фереце
ХАВУЗ = базен, јама у којој се скупља вода
ХАК = 1. право, правда; истина 2. заслуга
ХАЛАЛ = оно што је благословено
ХАЛВА = слатко јело од пшеничног или белог брашна, масла и шећера
ХАМАМ = јавно купатило
ХАНУМА = муслиманска госпођа, жена, супруга
ХАРЕМ = женско одељење у муслиманској кући где је страним мушкарцима забрањено улазити
ХАТАР = 1. мисао, памет 2. љубав, воља, жеља
3. пристрасност 4. жао (ми је)
ХАЦИЈА = онај који је извршио хаџ, тј. који је посетио свету зграду Кабу у Меки
ХИЧ = ништа, никако

Ч

- ЧАНТА** = кожна торба, ташна
ЧАРДАК = 1. кућа 2. дрвена зграда на стубовима 3. велика соба на спрату 4. у Србији споредна зграда или трем
ЧАРШИЈА = трговачка четврт града
ЧЕВРЕ = марама
ЧЕИЗ = девојачка опрема коју невеста доноси у младожењину кућу
ЧЕКМЕЦЕ = ковчежић
ЧЕЛЕНКА = врста перјанице која се ставља на калпак
ЧЕНГИЈА = кафанска играчица
ЧИВИЈА = 1. дрвени или гвоздени клин, ексер 2. у преносном смислу: жудња, мерак
ЧИВИЛУК = вешалица
ЧИФЛУК = врста феудалног поседа
ЧИФТ = 1. пар, двоје 2. тако (у игри чифтеку, в.)
ЧОРБАЦИЈА = у новије доба тако се називао газда, трговац – хришћанин у Турској империји
ЧОХА = сукно боље врсте
ЧОХАЛИ = чохан, од чохе
ЧОЧЕК = врста турских играча – плесача
ЧОЧЕКИЊА = играчица која игра чочечке игре

Џ

- ЏАМИЈА** = муслиманска богомоља
ЏАМЦИЈА = стаклар
ЏАН = душа
ЏАН'М = душо моја
ЏАНФЕС = танка свила
ЏЕЗВА = бакрена посуда посебног облика за кување кафе
ЏЕХНЕТ (види ЏЕНЕТ) = рај
ЏУМБУШ (ЏУМБУС) = шала, весеље
ЏУМАЕ = сви заједно, скупно

Ш

- ШАЛВАРЕ** = 1. широке хлаче које и данас носе муслимански свештеници 2. женске димије или широке хлаче
ШАМИЈА = повезача, марама од танке тканине ишарана гранама којом се жене повезују по глави
ШАХИТ = сведок
ШЕЈТАН = 1. ђаво 2. довитљив човек
ШЕРБЕТ = добро заслађена вода која се пије ради освежења

XXVI

ШЕРЕТ - лукавац, препредењак

ШИЉТЕТО - **ШИЉТЕ** - вунени четвороугласти душечић
за седење; танки вунени мадрац који се стере по сеђији

ШУЂУР - захрала

БЕЛЕШКА УЗ РЕЧНИК ТУРЦИЗАМА

Читаоци ове књиге (издање према примерку из фонда Народне библиотеке Србије сигн. II 1638) брзо ће запазити да Јелена Димитријевић употребљава неуобичајено велики број турцизама. Неке од њих сама преводи, али знатан број не обухвата преводом. С обзиром да нас од појаве ове књиге дели готово 90 година, и да се у том временском распону, поготово код млађих генерација, из стандардног лексичког фонда изгубило доста оријенталних речи, у циљу лакшег читања дајемо мали *Речник* турцизама употребљених у Јелениним *Писмама*. При томе смо се руководили да у тај приручни, помоћни *Речник* унесемо само оне турцизме који нису обухваћени ауторкиним преводом. Како по нама није било оправдано погађати које су речи семантички још разумљиве непознатим читаоцима а које нису, *Речником* смо обухватили и оне турцизме који су одомаћени у српскохрватском језику, и као такви познати на највећем делу његове територије. Ако њихово објашњење многим и неће бити од користи, јер значење дотичних турцизама знају, штетити им неће, а некима, којих је можда и више него што би могли претпоставити, свакако ће користити. Утолико пре што језик који у *Писмама* употребљава Јелена Димитријевић може бити препрека у читању. Она, наиме, комбинује неколико језичких подсистема стварајући од њих својеврсну језичку полифонију. Ову чине ондашњи стандардни тип употребе језика заснован на Вуковим начелима, затим комбинација истог са турцизмима, потом целе чисто турске синтагме и реченице (у насловима, стиховима, директном говору, фуснотама) и на крају дијалектски идиом (говор Ниша) неки пут чист, а неки пут шаран турцизмима. Очигледно оваква употреба језика јесте у функцији дела; она треба да допринесе његовој уверљивости, али са друге стране због своје сложености отежава читање. Да бисмо ово, донекле олакшали одлучили смо се за фор-

XXVIII

мирање пропратног *Речника* турцизама, као и на попис штампарских грешака – преузетих из оригиналног издања и накнадно уочених. У *Речник* нису ушли турцизми за које, у облику у којем се јављају у књизи, нисмо, у литературн коју смо користили нашли превод, а чији је облик такав било зато што је реч о локалним турцизмима (са метатезом или без ње), или услед штампарских пропуста.

У стварању овог *Речника* коришћена је следећа литература:

Абдулах Шкаљић: *Турцизми у српскохрватском језику*, »Свјетлост« Сарајево 1979.

Алекса Ј. Поповић-Сарајлија: *Речник српско-турски и турско-српски*, Београд, 1899.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ 1959–1984.

Речник српскохрватског књижевног језика (Матица српска, Нови Сад – Матица Хрватска, Загреб 1967–1976)

Јован Илић: *Целокупна дела*, Београд, »Народна просвета« (б.г.)

Владимир Јовић

ПОПИС ШТАМПАРСКИХ И ПРАВОПИСНИХ ГРЕШАКА

- Стр. 6 – 5. ред одозао: пише застро – треба застро
Стр. 16 – 16. ред одозго: пише курана – треба Курана
Стр. 22 – 11. ред одозго: пише позвата – треба позвана
Стр. 23 – 6. ред одозго: пише твоје – треба твоја
Стр. 24 – 2. ред одозго: пише муха-бетли – треба мухабетли
Стр. 25 – 4. ред одозао: пише муслимамина – треба Муслимана
Стр. 25 – 4. ред одозао: пише претци – треба преци
Стр. 25 – 3. ред одозао: пише хабу – треба Хабу
Стр. 26 – 6. ред одозао: пише пророковим – треба Пророковим
Стр. 32 – 9. ред одозго: пише заузме – треба заузме.
Стр. 32 – 10. ред одозго: пише по мало – треба помало
Стр. 32 – 5. ред одозао: пише кзм – треба к'з'м
Стр. 33 – 14. ред одозго: пише оваким – треба оваквим
Стр. 33 – 10. ред одозао: пише позвати – треба позвани
Стр. 34 – 6. ред одозго: пише ита – треба ита.
Стр. 35 – 12. ред одозго: пише куран – треба Куран
Стр. 36 – 6. ред одозго: пише учело – треба у чело
Стр. 36 – 12. ред одозао: пише че – треба че.
Стр. 37 – 11. ред одозго: пише мужевље – треба мужевље
Стр. 38 – 13. ред одозго: пише пророковим – треба Пророковим
Стр. 39 – 2. ред одозао: пише Хаиер Јусуф – треба Хаиер, Јусуф
Стр. 40 – 4. ред одозго: пише крозодају – треба кроз дају
Стр. 40 – 5. ред одозао: пише ваљада – треба ваља
Стр. 41 – 13. ред одозао: пише кзм – треба к'з'м
Стр. 42 – 4. ред одозго: пише за то – треба зато
Стр. 42 – 9. ред одозао: пише Бувегјне – треба Бувегјне
Стр. 42 – 6. ред одозао: пише осем – треба осим
Стр. 42 – ред 4. одозао: пише И ако – треба Иако
Стр. 46 – ред 13. одозао: пише удава – треба удавала
Стр. 47 – ред 13. одозао: пише на грну – треба нагрну
Стр. 47 – ред 3. одозао: пише извезенн – треба извезени.
Стр. 48 – ред 16. одозао: пише атлазом – треба атласом
Стр. 49 – ред 6. одозго: пише преставаљало – треба преставаљало
Стр. 49 – ред 7. одозго: пише које – треба чије
Стр. 50 – ред 7. одозго: пише ово – треба ове
Стр. 52 – ред 8. одозго: пише ол-ацам – треба алацам

XXX

- Стр. 52 – ред 14. одозао: пише писма – треба писама
 Стр. 53 – ред 7. одозго: пише учинила – треба начинила
 Стр. 53 – ред 17. одозго: пише (а – треба (А
 Стр. 54 – ред 10. одозго: пише мусломанака – треба мусломанки
 Стр. 54 – ред 54. одозао: пише јзик – треба језик
 Стр. 55 – ред 9. одозао: пише бошчи – треба бошчи.
 Стр. 55 – ред 4. одозао: пише вијолином – треба виолином
 Стр. 55 – ред 3. одозао: пише аш – треба аш-
 Стр. 56 – ред 15. одозго: пише сви – треба све
 Стр. 57 – ред 9. одозго: пише к'з'м – треба к'з'м
 Стр. 57 – ред 9. одозао: пише дариваше – треба дариваше.
 Стр. 58 – ред 15. одозго: пише каагоа – треба каа год
 Стр. 59 – ред 3. одозго: пише к'з'м – треба к'з'м
 Стр. 59 – ред 6. одозао: пише би – треба бих
 Стр. 59 – ред 6. одозао: пише мушкобане – треба мушкобане
 Стр. 59 – ред 3. одозго: пише севћули – треба севћули
 Стр. 60 – ред 3. одозго: пише вијолином – треба виолином
 Стр. 61 – ред 1. одозао: пише дрешено – треба одрешено
 Стр. 63 – ред 6. одозго: пише ама – треба аман
 Стр. 63 – ред 15. одозго: пише и ако – треба иако
 Стр. 64 – ред 13. одозго: пише)² – треба)²
 Стр. 65 – ред 15. одозго: пише ђувегином – треба ђувегијном
 Стр. 70 – ред 3. одозго: пише к'з'м – треба к'з'м
 Стр. 72 – ред 7. одозао: пише на протнв – треба напротив
 Стр. 73 – ред 9. одозао: пише бежанских – треба божанских
 Стр. 74 – ред 15. одозго: пише дланима – треба длановима
 Стр. 75 – ред 9. одозао: пише у вече – треба увече
 Стр. 76 – ред 10. одозго: пише клапарајући – треба клопарајући
 Стр. 76 – ред 11. одозго: пише три пута – треба трипут
 Стр. 76 – ред 16. одозго: пише мало час – треба малочас
 Стр. 76 – ред 10. одозао: пише не мој – треба немој
 Стр. 78 – ред 3. одозао: пише употребљује – треба употребљава
 Стр. 78 – ред 2. одозао: пише употребљује – треба употребљава
 Стр. 80 – ред 5. одозго: пише Нишевљани – треба Нишлије
 Стр. 80 – ред 1. одозао: пише у опште – треба уопште
 Стр. 82 – ред 9. одозго: пише по низе – треба понизе
 Стр. 83 – ред 11. одозао: пише и ако – треба иако
 Стр. 88 – ред 11. одозго: пише кјучук-кна-геце-си – треба
 кјучукк'на-гецеси
 Стр. 88 – ред 12. одозго: пише Тириси – треба Тури си
 Стр. 88 – ред 19. одозго: пише твоје – треба твоја
 Стр. 89 – ред 13. одозао: пише господство – треба господство
 Стр. 90 – ред 12. одозао: пише поднећу – треба подне ћу
 Стр. 91 – ред 1. одозго: пише Акшаме – треба Акшам је
 Стр. 95 – ред 2. одозго: пише крај један му – треба један му је крај
 Стр. 95 – ред 9. одозао: пише на једанпут – треба наједанпут
 Стр. 96 – ред 16. одозго: пише и ако – треба иако
 Стр. 98 – ред 10. одозго: пише ићи – треба ићи
 Стр. 99 – ред 5. одозго: пише у опште – треба уопште
 Стр. 99 – ред 15. одозао: пише провучени – треба провичена

- Стр. 99 – ред 4: оаозао: пише на ниже – треба нанниже
 Стр. 100 – ред 9. оаозго: пише јутрења – треба јутарња
 Стр. 100 – ред 16. оаозго: пише јевропски – треба европски
 Стр. 100 – ред 4. оаозао: пише ниједне – треба ни једне
 Стр. 111 – ред 8. оаозао: пише десно – треба десној
 Стр. 112 – ред 8. оаозао: пише свију – треба свих
 Стр. 112 – ред 7. оаозао: пише и ако – треба нако
 Стр. 115 – ред 12. оаозао: пише ко изиби – треба ко да изибе
 Стр. 118 – ред 13. оаозго: пише жише – треба шише
 Стр. 120 – ред 2. оаозго: пише бегаше – треба бежаше
 Стр. 120 – ред 10. оаозго: пише бана бана – треба бана
 Стр. 122 – ред 12. оаозао: пише кз'м возлерден – треба к'з'м
 возлер'наен
 Стр. 123 – ред 11. оаозао: пише престајаше – треба престајаху
 Стр. 127 – ред 8. оаозао: пише на име – треба наиме
 Стр. 127 – ред 1. оаозао: пише на име – треба наиме
 Стр. 131 – ред 14. оаозго: пише ништа – треба ништа
 Стр. 131 – ред 2. оаозао: пише умиља – треба умиља-
 Стр. 136 – ред 4. оаозго: пише цамција – треба чамција
 Стр. 136 – ред 14. оаозао: пише ово – треба овн
 Стр. 138 – ред 1. оаозго: пише ноћи – треба ноћи.
 Стр. 139 – ред 10. оаозго: пише пар фетман – треба парфетман
 Стр. 144 – ред 14. оаозао: пише па нос – треба па нос,
 Стр. 144 – ред 3. оаозао: пише Јевропи – треба Европи
 Стр. 146 – ред 1. оаозго: пише једнопут – треба једанпут
 Стр. 146 – ред 5. оаозао: пише осталн – треба остале
 Стр. 147 – ред 8. оаозго: пише црне – треба црно
 Стр. 147 – ред 3. оаозао: пише каткад – треба кадкад
 Стр. 149 – ред 15. оаозао: пише осем – треба осми
 Стр. 151 – ред 10. оаозао: пише њихне – треба њихове
 Стр. 153 – ред 4. оаозао: пише усана – треба са усана
 Стр. 155 – ред 3. оаозго: пише осем – треба осим
 Стр. 155 – ред 11. оаозго: пише сарамншлер – треба сарамншлер
 Стр. 155 – ред 11. оаозао: пише мало час – треба малочас
 Стр. 157 – ред 9. оаозго: пише за поја – треба запоја
 Стр. 158 – ред 16. оаозао: пише с'канци – треба к'скаици
 Стр. 160 – ред 5. оаозао: пише и ако – треба нако
 Стр. 163 – ред 1. оаозго: пише ово – треба ових
 Стр. 166 – ред 6. оаозао: пише некмо ли – треба некмоли
 Стр. 167 – ред 1. оаозго: пише је – треба да
 Стр. 167 – ред 12. оаозго: пише њима – треба Њима се
 Стр. 167 – ред 8. оаозао: пише цумбуш – треба цумбус
 Стр. 172 – ред 10. оаозао: пише викај – треба вика
 Стр. 172 – ред 3. оаозао: пише позвати – треба позвани
 Стр. 175 – ред 8. оаозго: пише нншто – треба нешто
 Стр. 179 – ред 15. оаозго: пише подваљку – треба подвољку
 Стр. 182 – ред 4. оаозао: пише ово – треба ових
 Стр. 184 – ред 7. оаозго: пише кому – треба коме
 Стр. 185 – ред 6. оаозго: пише корети – треба корити
 Стр. 186 – ред 16. оаозго: пише коренá брзо – треба додати не би ли

XXXII

ти остали само Булови

Стр. 192 – ред 14. одозао: пише Сад-берк Були – треба Садберк-Були

Стр. 195 – ред 4. одозао: пише иманиа – треба маниа

Стр. 196 – ред 5. одозго: пише нас – треба нас је

Стр. 200 – ред 1. одозго: пише и потражише – треба потражише

Стр. 208 – ред 7. одозао: пише зна ћеш – треба знаћеш

Стр. 216 – ред 10. одозао: пише и пекаи – треба ипекаи

Стр. 217 – ред 3. одозго: пише за светле – треба засветле

Стр. 218 – ред 7. одозго: пише Хадрлесу – треба Хадрлесу

Стр. 220 – ред 3. одозао: пише да му се најде чифт; ама мож' нафиле
– треба да му се не мож' најде чифт; ама
нафиле

Реч Муслман – Муслиман, Муслманка пишу се према *Правопису*
великим словом

Садржај

ПИСМА ИЗ НИША О ХАРЕМИМА	1
Слободанка Пековић: ЈЕЛЕНИНА ПИСМА	[229] I
Речник турцизама	[245] XVII
Попис штампарских и правописних грешака	[257] XXIX

